מכון ירושלים לחקר ישראל
המרכז למדיניות סביבתית
מייסודה של קרן צ׳רלס ה׳ רבסון

שינויים באופי החקלאות והכפר

עמדות תושבי המרחב הכפרי באזור המרכז

לריסה פליישמן
ערן פייטלסון
מנחם זלוצקי

תשס״ט, 2008

פרסומי המרכז למדיניות סביבתית מס׳

שינויים באופי החקלאות והכפר
עמדות תושבי המרחב הכפרי באזור המרכז

לריסה פליישמן
ערן פייטלסון
מנחם זלוצקי

פרסום זה רואה אור בסיוע קרן צ׳רלס ה׳ רבסון, ניו-יורק.
הדברים הנאמרים הם על דעת המחברים בלבד.

© 2008, מכון ירושלים לחקר ישראל
בית חי אלישר
רח׳ רד״ק 20, ירושלים 92186

© 2008, The Jerusalem Institute for Israel Studies
The Hay Elyachar House
20 Radak St. 92186 Jerusalem

http://www.jiis.org.il
E-mail: machon@jiis.org.il

על המחברים

דוקטור לריסה פליישמן — דוקטור לגיאוגרפיה, ניהלה בעבר את מחלקת המחקר באגף שומת המקרקעין. משמשת כחוקרת בנושאי נופש בחיק הטבע, תיירות כפרית ושטחים פתוחים, ומורה מן החוץ במחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. מתמחה בתחומים: שטחים פתוחים, תכנון סביבתי, כלכלה סביבתית וגיאוגרפיה התנהגותית.

פרופ׳ ערן פייטלסון — ראש ביה״ס למדיניות ציבורית באוניברסיטה העברית ופרופסור חבר במחלקה לגיאוגרפיה. מתמחה בתחום המדיניות הסביבתית, תכנון, תחבורה ומדיניות מים. נוסף לעבודתו האקדמית היה חבר במספר צוותי-תכנון לאומיים ואזוריים. יו״ר מועצת הגנים הלאומיים ושמורות הטבע.

מר מנחם זלוצקי — מוסמך האוניברסיטה העברית בירושלים. ראש אגף שטחים פתוחים במשרד להגנת הסביבה, חבר במועצה הארצית לתכנון ובנייה, בוועדה לשמירה על קרקע חקלאית ושטחים פתוחים, וחבר בוועדת היגוי לתכנון בר-קיימא של המרחב הכפרי. משמש כמורה מן החוץ בפקולטה למדעי החקלאות ואיכות הסביבה ברחובות.

תודות

עבודה זו לא הייתה מתאפשרת ללא תרומתם של רבים, ולכולם נתונה תודתנו:

לנקודת ח״ן – לקידום ערכי נוף וסביבה באזורים חקלאיים בישראל, על מימון המחקר.

תודה לעוזרת המחקר עדי וייס על ריכוז ואיסוף נתונים. תודה לדר׳ שאול ציונית על הייעוץ הסטטיסטי.

תודה רבה לאיריס האן ודר׳ בנג׳י היימן על הערותיהם המועילות לנוסח הסופי.

תודה לסגן ראש המועצה האזורית דרום השרון מר אילן שוהם, על המידע שהעמיד לרשות העבודה ועל הזמן שהקדיש לפגישות עמנו. תודה לרפי עשת, לחיים רוצקי, לאשר בן-עטיה, לספי אילת, לצפי פלד ולכל מי שהקדיש מזמנו לסייע לנו בארגון הסקרים.

נסיים בתודה מקרב לב לאנשי מכון ירושלים לחקר ישראל, המלווים את העבודה על כל היבטיה ולאורך כל הדרך: דר׳ עמיר אידלמן, גלית חזן, שלמה ארד, חמוטל אפל ואסתי ביהם.

תוכן העניינים

תקציר 9

1. מבוא 15

2. המועצה האזורית דרום השרון ויישובי המחקר 21

3. שיטות המחקר 25

3.1 אוכלוסיית המחקר 25

3.2 שיטת העבודה וכלי המחקר 25

3.3 ביצוע הסקרים 27

4. ממצאי המחקר 32

4.1 התפלגות המשיבים לפי מאפייני רקע 32

4.2 מעמד הנסקר ומאפייני מקורות-הכנסתו 35

4.3 הקשר בין מאפיינים דמוגראפיים-חברתיים לתעסוקתיים 44

4.4 עמדות הנשאלים באשר למרכיבים המעצבים את היישובים הכפריים והמרחב הכפרי 49

4.5 עמדות הנשאלים באשר לכיווני-פיתוח במגזר הכפרי 75

4.6 הרצון להמשיך ולהתגורר ביישוב 88

4.7 החקלאות התיירותית כאפשרות 89

4.8 עמדות בדבר כיווני-פיתוח במגזר הכפרי כפונקציה של תפיסותיהם ומאפייניהם של הנשאלים 94

5. עיקר הממצאים והמסקנות 107

5.1 הממצאים העיקריים 107

5.2 מסקנות והמלצות 111

מראי-מקום 117

נספחים 119

תקציר

היישוב הכפרי בארץ והשטחים החקלאיים במרחב הכפרי, ידעו תמורות רבות בשני העשורים האחרונים. המרחב הכפרי באזור המרכז נחשף ללחצי-פיתוח כבדים ביותר, וללחצים אלה יש השלכות מרחיקות-לכת, המתבטאות בשינוי דפוסי התעסוקה ובייעוד הקרקע החקלאית למטרות עסקיות לא-חקלאיות. בתגובה למגמות אלו חלו במערכת התכנון הארצית והמחוזית שינויים שעיקרם חיזוק השמירה על שטחים חקלאיים פתוחים, תוך דגש על נושאי סביבה, נוף ותיירות כפרית (ת/מ/א 31, ת/מ/א 35, ת/מ/מ/21/3). לצורך ניהול יעיל של המקרקעין במרחב הכפרי ובכדי לממש את מדיניות השמירה על הייעוד החקלאי ועל הנוף הכפרי, חשוב היה להבהיר את עמדותיהם של תושבי המרחב הכפרי ביחס לעתידו של מרחב זה בכלל וביחס לתנאים הנדרשים להמשך הפעילות החקלאית בפרט.

המטרת העיקרית של עבודה זו היא לזהות ולאפיין את דפוסי הפיתוח הראויים באזור הכפרי על-פי דעות תושבי המגזר הכפרי באזור המרכז. בנוסף, המחקר בא לזהות את התנאים, לרבות מערכת התמריצים, שלדעת התושבים יאפשרו לעוסקים בחקלאות להמשיך בעיבוד החקלאי של הקרקע.

מקרב אוכלוסיית המחקר – שהיא אוכלוסיית תושבי המרחב הכפרי באזור המרכז – נבחנו מספר מדגמים מצורות-יישוב שונות מתחום המועצה האזוריות דרום השרון: חמישה מושבים (גבעת-ח"ן, שדה-ורבורג, נווה-ימין, שדי-חמד וחגור), שלושה קיבוצים (רמת הכובש, אייל ועינת) ושני יישובים קהילתיים (מתן ונירית). הבדיקה נעשתה באמצעות סקרים משני סוגים: הראשון והעיקרי שבהם נעשה באמצעות ראיונות אישיים עם תושבי היישובים שנבחרו, במהלך שנת 2007 (199 ראיונות – 67.2% מכלל המדגם); הסוג השני הוא סקר-דואר שנעשה בקרב תושבי הקיבוצים אייל, עינת ורמת הכובש[1] שנערך בקיץ-סתיו 2007 (97 שאלונים אפקטיביים – 32.8% מכלל המדגם). כלי עיקרי ששימש במחקר זה הוא שאלון שחולק במספר גרסאות שונות במקצת, בהתאם לצורת היישוב וסוג הסקר. כמו כן שימשה את המחקר סדרת תמונות המייצגות סוגי אלמנטים בנויים המעצבים את הנוף במרחב הכפרי. תמונות אלו שימשו כלי-עזר לנשאלים להבנת השאלות שהוצגו להם.

[1] סקר הדואר בקרב תושבי הקיבוצים נערך מסיבות לוגיסטיות בלבד, בנוסף לסוג העיקרי של הסקר (ראיונות אישיים),

עיקר הממצאים

באופן כללי, ממצאי המחקר הנוכחי מעידים כי:

- המועצה האזורית דרום השרון היא אחד האזוריים האופייניים המייצגים את התמורות הפוקדות את המגזר הכפרי, בייחוד במרכז הארץ: פגיעה דרמאתית בתפקיד החקלאות כמקור-הכנסה עיקרי לאוכלוסייה הכפרית ויציאת אוכלוסייה זו לשוקי העבודה העירוניים באזור, וכן שינוי בשימושי הקרקע ובנוף הפיזי של האזור.
- מרבית התושבים מצורות-יישוב שונות, תומכים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב כהשלמה או כתחליף לעיסוק בחקלאות. עם זאת, המחקר מלמד על רצון התושבים לשמור על הצביון הכפרי של האזור ועל פוטנציאל להמשך קיומה של החקלאות כחלק בלתי-נפרד מאופיו הכפרי של האזור.
- מידת הסתמכותם של תושבי היישובים החקלאיים, בעיקר הקיבוצים, על החקלאות כמקור ההכנסה העיקרי, היא מועטה ביותר. עם זאת נצפה במושבים שיעור גבוה יותר של תושבים שאינם פוסלים את האפשרות שהחקלאות תהיה עיסוקם העתידי.
- לדעת רוב הנסקרים, תמיכה ממשלתית, רווחיות כלכלית והאפשרות להתפרנס מחקלאות, הן תנאים עיקריים העשויים להשפיע על רצונם ויכולתם של חקלאים להמשיך לעסוק בחקלאות.

א) עמדות הנשאלים בנוגע למרכיבים ולשימושי-קרקע המעצבים את המרחב הכפרי

- חלק לא-מבוטל של תושבי היישובים החקלאיים רואים בחיוב פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב, אך רובם מחזיקים בדעה שעסקים כאלה צריכים לקום באזור נפרד המיועד לכך, ולא בתוך מרקם המגורים.
- הדעה הרווחת היא שעדיף לא למקם פעילויות ושימושי-קרקע לא-חקלאיים במרחב הכפרי. עם זאת קיימים בהקשר זה פערים בעמדותיהם של תושבי היישובים מן הסוגים השונים. תושבי הקיבוצים הביעו תמיכה חזקה יותר בפיתוח עסקים לא-חקלאיים לעומת תושבי המושבים, ואילו תמיכתם של תושבי היישובים הקהילתיים בפל"ח (פעילות לא-חקלאית) היא מתונה יותר בהשוואה לתושבי המושבים והקיבוצים.

- ❖ שימושים לא-חקלאיים כגון גני-אירועים, מעוררים התנגדות רבה ביותר בקרב כלל הנסקרים, אם כי תושבי הקיבוצים הביעו תמיכה כלשהי בגני-אירועים הפועלים בתוך היישוב, ובלבד שיפעלו מחוץ לאזור המגורים.
- ❖ פעילות כלכלית אינטנסיבית (כגון מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים) לא זכתה לתמיכה נחרצת בקרב הנשאלים.
- ❖ התייחסות שונה של הנשאלים נצפתה בנוגע לאטרקציות תיירותיות: לדעת תושבי המרחב הכפרי, אטרקציות ופעילויות של תיירות כפרית המבוססות על פעילות חקלאית, תואמות את האופי הכפרי של האזור ומשתלבות בו יותר מאשר דפוסי-נופש ואטרקציות שאין להם זיקה כלשהי למהות החקלאית-כפרית.
- ❖ באופן כללי, מידת תמיכתם של הנשאלים בשימושים לא-חקלאיים, מסחריים ואחרים, היא פחותה בהשוואה לתמיכתם בפעילויות ובשימושי-קרקע חקלאיים, בקיומם של שטחים פתוחים טבעיים ובפעילויות תיירות ונופש.

ב) עמדות הנשאלים בקשר לכיווני-פיתוח במגזר הכפרי

- ❖ חרף יחסם החיובי לפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב, מסכימים רוב הנשאלים עם הטענה כי פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי.
- ❖ שיעורים לא מבוטלים של המשיבים סבורים כי פעילות לא-חקלאית ביישובים פוגעת גם באיכות החיים של התושבים. הדעה כי פעילות לא-חקלאית עשויה לשמש תעסוקה **משלימה** לחקלאות, רווחת יותר מאשר הטענה שיש לפתח פעילות לא-חקלאית **(פל"ח) כתחליף** לעיסוק בחקלאות.
- ❖ מרבית המשיבים סבורים כי צריך להסדיר את הפעילות העסקית הלא-חקלאית באמצעות כללים ברורים, שיקבעו את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומיקומה.
- ❖ הרוב המכריע של הנשאלים מכל היישובים מודע לחשיבות השמירה על הצביון הכפרי במרחב הכפרי וסבור כי הפעילות החקלאית תורמת לאיכות החיים. אולם הדעה לגבי הצורך בהגנה על השטחים החקלאיים מפני שינוי ייעודם, אינה כה נחרצת.
- ❖ תושבי הקיבוצים תומכים יותר בתמריצים האפשריים שהוצעו להערכה, בהשוואה לתושבי המושבים והיישובים הקהילתיים.

ג) כיווני-פיתוח במגזר הכפרי כפונקציה של תפיסותיהם ומאפייניהם של הנשאלים

- לתושבי היישובים הכפריים הסבורים שיש להגן על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודם, יש "דרישות מחמירות" ביותר בנוגע לאופי של הנוף והמרחב הכפרי. זאת בנוסף למודעותם לגבי חשיבות השמירה על הצביון הכפרי שהפל"ח עלולה לפגוע בו ובאיכות החחים, ובנוסף לתמיכתם בהסדרת הפל"ח בהתאם לכללים הברורים. אלה המחזיקים בדעה זו, מסכימים עם הטענה הקיצונית והלא-פופולארית כי יש להטיל איסור מוחלט על פעילות לא-חקלאית בקרקע חקלאית.
- נשאלים שתומכים בעסקים לא-חקלאיים כתחליף לחקלאות, סבורים כי אטרקציות תיירותיות (כגון פארק-שעשועים) מתאימות למרחב הכפרי; זאת בניגוד לתומכים בפל"ח כתעסוקה משלימה.
- התומכים בהגנה על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודה, מתנגדים לא רק לעסקים כגון מחסנים. בעיניהם גם הרחבת המגורים מעבר לשטח הבנוי של היישוב אינה רצויה, חרף הפופולאריות הכללית של רעיון ההרחבה ועיבוי הבנייה הכפרית באזור.
- אלה התומכים בהגנה על הקרקע החקלאית מפני שינוי ייעודה, מעידים על כך שיש סיכוי גבוה שיעסקו בעצמם בחקלאות בעתיד.
- אנשים בגילאי-ביניים — 45-54 — נוטים לתמוך בפיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה לחקלאות; זאת בניגוד לאנשים צעירים יותר (גילאי 23-44) או מבוגרים יותר (גילאי 55 ומעלה).
- התומכים בעסקים לא-חקלאיים כתחליף לחקלאות הם אנשים צעירים יותר (גילאי 23-44) ואנשים מבוגרים יותר (מעל גיל 55), בעוד שבני גיל הביניים תומכים פחות בעסקים כאלה כתחליף לחקלאות.

ד) החקלאות התיירותית כאפשרות

- לדעת תושבי הקיבוצים קיים פוטנציאל לא-מבוטל לחקלאות תיירותית. בעיקר תומכים הנשאלים בפעילות מודרכת ומאורגנת שהקיבוץ עשוי להרוויח ממנה.
- תושבי המושבים מפקפקים ברעיון החקלאות התיירותית בהשוואה לתושבי הקיבוצים.

- לדעת התומכים בחקלאות התיירותית, הן בקיבוצים והן במושבים, התנאים הנדרשים לפיתוחה הם תמיכה כלכלית של הממשלה, יזמות, הדרכה והכשרת חקלאים-מדריכים, כדאיות כלכלית למפעילים (חקלאים) ותמיכה משפטית, ארגונית ותקשורתית ברמות השונות, החל מהנהלת היישוב וכלה במִנהל ובממשלה.

עיקר המסקנות וההמלצות

- חרף הכרסום שחל בתפקידה של החקלאות כתעסוקה וכמקור-הכנסה עיקריים בכפר במרכז הארץ, מעוררים נתוני הבדיקה אופטימיות זהירה בנוגע לגורלה של החקלאות באזור ולאפשרויות החייאתה בו. ברם, על-מנת להבטיח את קיומה של החקלאות במרכז הארץ יש צורך חיוני שגם הצעירים והמשכילים יותר ימצאו עניין כלכלי בעיסוק בחקלאות.

- לאור הממצא המראה כי תושבי המרחב הכפרי אינם תומכים בהכרח במתחמי מסחר ותעסוקה גדולים במרחב הכפרי באזור המרכז (וזאת בניגוד לדעה הרווחת בקרב כלל הציבור וכן בקרב מקבלי ההחלטות), ההחלטות בנוגע להקמתם ומיקומם של שימושי-קרקע מסחריים ותעסוקתיים באזור, צריכות להתקבל תוך התחשבות בשאיפות תושביו.

- "כפריות" הנוף והמרחב היא מושג רחב למדי, ולדעת הנשאלים חקלאות היא רק חלק ממנו.

- למרות קונוטציה הפוכה של שתי הטענות: "פעילות חקלאית תורמת לאיכות החיים" ו"פעילות לא-חקלאית פוגעת באיכות החיים" — אין טענות אלו משקפות בהכרח שני הפכים, שכן מבחינת ההשפעה של פעילות חקלאית או פעילות לא-חקלאית על איכות החיים של התושבים, יש משמעות לסוג הפעילות החקלאית, לסוג השימושים הלא-חקלאיים ולמיקומם במרחב.

- חשוב לתמוך בחקלאות ידידותית לסביבה, האמורה למזער את החיכוך בין חקלאות לבין מגורים במרחב הכפרי. שכן מהמחקר עולה כי פעילות חקלאית מסוימת (הכרוכה במטרדים כגון רעשים, ריחות וכו'), מפריעה בעיקר למי **שאינם** חקלאים.

- ממצאי המחקר מלמדים על הפוטנציאל הסביבתי, החברתי והכלכלי הטמון בהשקעה בענף התיירות הכפרית-חקלאית במרכז הארץ כחלק מפעילות המשק החקלאי וכאחת האלטרנטיבות הנוספות לתעסוקה. כמו כן, התפתחות הענף היא

גורם חשוב למימוש המדיניות לשמירה על החקלאות הנופית ועל הצביון הכפרי של המרחב הכפרי באזור המרכז. ממצאים אלה עשויים לשמש מידע חיוני למתכננים ולמקבלי-החלטות. ראוי לסייע ליישובים לפתח תיירות כפרית-חקלאית תוך ליווי העסק מִשלב הרעיון ועד לביסוס העסק ושיווקו, ולהסדירו על-פי מדיניות התכנון ברמה מקומית-פרטנית שמטרתה העיקרית לצמצם את החסמים הביורוקראטיים המונעים מן החקלאים לפתח את ענף התיירות החקלאית הכפרית.

לסיכום, ברור כי הדינאמיקה של שינויים במגזר הכפרי, המוכרת גם בארצות מפותחות אחרות כחלק מהתאמה לתנאים הכלכליים של העולם המודרני, תימשך גם בעתיד. ברם, ממצאי המחקר מעידים על כך שבאמצעות כלים כלכליים, תכנוניים ורגולאטיביים, ניתן לעצב ולארגן את המרחב הכפרי באופן יעיל, לרבות על-ידי איזורו (zoning — חלוקה פונקציונאלית של השטח), בניסיון להגיע לרווחתם של כל הגורמים המעצבים את המרחב הכפרי ואת נופו.

המחקר הנוכחי בדק את כיווני הפיתוח של המרחב הכפרי באזור המרכז כפי שהם נתפסים בעיני תושבי היישובים הכפריים לסוגיהם. ממצאי המחקר עשויים לספק מידע חיוני לקביעת מדיניות תכנונית אופרטיבית באשר לעיצוב המרחב הכפרי בכלל, ובאזור המרכז בפרט, במטרה לשמור על הנוף ועל הצביון הכפרי-חקלאי. עם זאת חשוב לבדוק מהי מידת ההתאמה (או אי-ההתאמה) בין הגורמים השונים המעצבים את המרחב הכפרי, בין הציפיות והעמדות, לבין ההחלטות השונות המתקבלות ברמה המקומית, ומהו תפקידן של הרשויות והוועדות המקומיות בתהליך זה. נושאים אלה ואחרים ראויים למחקרים נוספים.

1. מבוא

היישוב הכפרי והשטחים החקלאיים במרחב הכפרי בישראל, עוברים בשני העשורים האחרונים תמורות רבות ומשמעותיות. המרחב הכפרי באזור המרכז נחשף ללחצי-פיתוח כבדים ביותר. ללחצים אלו יש השלכות מרחיקות-לכת על דפוסי התעסוקה של תושבי המרחב הכפרי וכתוצאה מכך גם על שינוי ייעודה של קרקע חקלאית למגורים, למסחר ולמטרות עסקיות שונות שאינן חקלאיות. הצירוף של לחצי-פיתוח ושינוי המדיניות הקרקעית בשנות ה-90 יצרו מציאות חדשה במרחב הכפרי (בר-שישת ופייטלסון, 1998). מעבר לכך, עקב משבר החובות בחקלאות, התפוררות הקואופרציה, ירידת הרווחיות בחקלאות ולחץ היזמים, מסתמנת במגזר החקלאי מגמה של נטישת הקרקע החקלאית והפעילות החקלאית (Kimhi, 1998; Kislev, Lerman and Zusman, 1991; קמחי, 2004). יישובים כפריים רבים באזור מרכז הארץ, בו בולטות תופעות אלו במיוחד, משנים עקב כך את פניהם עד כדי אבדן הזהות הכפרית והפיכתם ל"פרברי-שינה" (אמדור, ש. צבן, כהן וח. צבן, 2007). עתידו של המרחב הכפרי, אופיו של היישוב הכפרי לסוגיו השונים, המשך קיומו של הנוף הכפרי – כל אלה מעוררים שאלות אקוטיות, בעיקר במרכז הארץ.

רקע

מאז שנות ה-70 של המאה ה-20 התעצמו מספר מגמות במגזר החקלאי בארץ, כמו במדינות מפותחות אחרות. ההתייעלות הגוברת והגידול המתמיד בתפוקה החקלאית לעובד, גרמו לירידה ברווחיות הענפית של החקלאות ולצמצום משמעותי במספר המועסקים בענף זה. במקביל גוברת מודעות הציבור לחשיבות איכות הסביבה ולהשפעות החיצוניות של החקלאות האינטנסיבית על איכות הסביבה, דבר שיצר לחצים על החקלאים להקטין את השימוש בחומרים מזהמים ולהגביל את מידת האינטנסיביות של הייצור החקלאי. כל אלו הביאו לפיתוח תעסוקות אלטרנטיביות, לא-חקלאיות, במגזר הכפרי, ולחיפוש אחר תעסוקה במגזר העירוני, בעיקר בשולי המטרופולינים (Robinson, 2004; Sofer, 2001; 2005 כהן וסופר, 2007). במקביל עלו ביקושים לאיכויות נוספות של החקלאות, לרבות הנוף הכפרי-חקלאי, פנאי ונופש (Roberts and Hall, 2001; Garrod et al., 2006; פליישמן ופייטלסון, 2007).

החקלאות יוצרת ערכים ציבוריים חשובים, כגון ערכים נופיים-אסתטיים, ערכים אקולוגיים, שימור קרקע ובתי-גידול, ערכים חברתיים המשקפים את הקשר בין האדם לאדמתו ועוד (אמדור, אבנימלך וצבן, 2005). לאזורים חקלאיים נודעת משמעות לאומית של שמירה על דמותה החזותית של הארץ ושמירה על ערכי המורשת התרבותית. החקלאות שומרת על השטחים הפתוחים, בהם מתקיים מגוון המינים של החי והצומח, והחייצים החקלאיים בין האזורים הפתוחים משמשים מסדרונות-תנועה למעבר המינים. השטחים החקלאיים משפרים את איכות האוויר על-ידי קליטת המזהמים למיניהם ומאפשרים חלחול מי-גשמים אל מי התהום. על השטחים החקלאיים נשענת תיירות כפרית-חקלאית הן באופן ישיר — בביקורים, טיולים ושהייה בפועל בשטחים אלה, והן באופן עקיף — בהנאה אסתטית מהתבוננות בנוף. ממצאי סקר שערך אילן בן-יוסף (2005) מראים כי התיירות הכפרית היא ענף כלכלי צומח באזורי הפריפריה, המניב עלייה בהכנסות ומגדיל תעסוקה. מסקר "האירוח הכפרי בישראל" (פליישר ואנג'ל, 2004) עולה כי נוף חקלאי ואווירה כפרית הם סיבה עיקרית לבחירה באזור הנופש.

ראוי לציין כי לחקלאות יש גם השפעות חיצוניות שליליות ("עלויות ציבוריות") שעלולות לגרום לפגיעה סביבתית וחברתית. למשל, סוגים מסוימים של חקלאות עלולים לפגוע בתיירות ובמגורים בגין מטרדי ריח ורעש, כגון משקים לגידול בעלי-חיים (רפתות, לולים וכד'). כמו כן, דישון-יתר עלול לגרום לזיהום מי התהום, חומרי הדברה עלולים להשפיע על בריאות האדם, על בעלי-חיים, על קרקע ומים. אולם עם חלק מעלויות חיצוניות אלו ניתן להתמודד באמצעות עיבוד וטיפול נכון יותר וכך להפחית את השלכותיהן באופן משמעותי.

התמורות שחלו באזורים הכפריים בישראל בעקבות מגמות אלו נמצאות עדיין בעיצומן. התמורה העיקרית היא שעם השנים חדלה החקלאות בארץ לתפקד כמקור-הכנסה עיקרי לאוכלוסייה הכפרית. נתוני השנים 1996-1997 מעידים כי רק עבור 36% ממשקי הבית במועצות האזוריות עמק חפר ולב השרון שבמרכז הארץ, תרומתה של החקלאות בהכנסותיהם היתה 50% ומעלה (Sofer, 2001). במקביל מתפתח במגזר הכפרי מגוון של דפוסי-תעסוקה שונים, לא-חקלאיים במהותם, ומופיעים יותר ויותר מחסנים, אולמות-אירועים, מבני-מסחר, משרדים וכד' בתחומי המשק החקלאי, הכפר והמרחב הכפרי.

במקביל לתמורות אלו התעצמה גם מגמת הגידול של אוכלוסייה לא-חקלאית במגזר הכפרי בצורות של הרחבת מושבים וקיבוצים והקמת יישובים קהילתיים המאוכלסים בעיקר במשפחות לא-חקלאיות העוקרות מן העיר ועוברות אל הכפר בחיפוש אחר אורח-חיים כפרי שליו המאפיין את הסביבה הכפרית. מגמה זו, שהיא פועל יוצא, לפחות באופן

חלקי, של המגמות והתמורות במבנה הארגוני והתעסוקתי של הכפר (פוט וקמחי, 2004), העצימה את הסוגיות שעמן צריך המגזר הכפרי להתמודד. אחת מהן היא ההתייחסות האמביוולנטית של האוכלוסייה הלא-חקלאית לחקלאות: מחד-גיסא, הסיבה העיקרית למעבר מן העיר לכפר היא השאיפה לחיות בסביבה כפרית שהחקלאות היא חלק בלתי-נפרד ממנה. מאידך-גיסא, חלק מהפעילות החקלאית עלול ליצור מטרד לאוכלוסיית ההרחבות וליישובים הקהילתיים בגין ריסוס, שעות-עבודה מוקדמות, רעש וריח. ההתנגשות בין העיסוק בחקלאות לבין אורח החיים הכפרי של אוכלוסייה זו, הולכת ומחריפה (אלתרמן והאן, 2004).

בתגובה למגמות אלו ואחרות המסתמנות במרחב הכפרי, חלו במערכות התכנון שינויים שעיקרם חיזוק השמירה על שטחים חקלאיים פתוחים (פייטלסון, 1995). בכך משתקף רציונל תכנוני חדש בהגנת פתיחותה של הקרקע החקלאית ובשמירת הנוף החקלאי כמקור לתיירות ונופש (Feitelson, 1999). עוד בת/מ/א 31 הוצע להסב את שם השטחים החקלאים במישור החוף ל"נוף כפרי פתוח". ההצעה התקבלה חלקית, ואילו בתכנית המתאר החדשה למחוז המרכז (ת/מ/מ 21/3) התקבל מינוח זה ללא התנגדות. תמ"א 35, תכנית המתאר הארצית המשולבת לבנייה, פיתוח ושימור, רואה בחקלאות גורם עיקרי וכלי יעיל לשמירת המרחב הפתוח בכלל, ובפרט באזורים בהם לחצי הפיתוח והבינוי הם כבדים. בתמ"א 35 נבחרה החלופה של "חקלאות כלכלית-נופית-סביבתית" לעתידה של חקלאות בארץ, תוך שימת דגש על נושאי סביבה, נוף ותיירות כפרית.

הגנה סטטוטורית וחוקתית על ייעוד קרקע חקלאית, היא תנאי הכרחי לשמירתה, אך אינה תנאי מספיק. כל עוד היה השימוש החקלאי אינטנסיבי, התבצעו ניהול המקרקעין והפיקוח עליהם בפועל על-ידי החקלאים עצמם, למטרה התואמת את ייעודם (התוצר החקלאי). אולם בעת שהרווחיות הכלכלית של השימוש החקלאי פוחתת, לא ברור מהי מהותו של הייעוד החקלאי מנקודת המבט של החקלאים. לאור ההתפתחות המואצת של הרחבות קהילתיות ביישוב הכפרי לאוכלוסייה המוצאת במרחב הכפרי איכות-חיים מועדפת, יש גם לאוכלוסייה זו תפקיד לא מבוטל בעיצוב המרחב הכפרי, חרף העובדה שאין לה זיקה לעיסוק בחקלאות. על כן חשוב להבהיר את עמדותיהם והתייחסותם של כל תושבי המרחב הכפרי בנוגע לעתידו של מרחב זה בכלל, ובפרט לתמריצים להמשך הפעילות החקלאית המוצעים בספרות המקצועית.

לאחרונה נעשו סקרים ומחקרים מעמיקים במטרה לאתר ולבחון את מגוון הדרכים והכלים המשפטיים, התכנוניים, הכלכליים והאחרים לשמירה על שטחים חקלאיים פתוחים ולפיתוח חקלאות בת-קיימא, לרבות מחקרים כלכליים המנסים לכמת את ערכם של שטחים חקלאיים פתוחים במונחים כספיים (חשן ולסטר, 2005; קמחי ופוט,

2004; צבן, אבנימלך, איילון, פלר ואמדור, 2004; אלתרמן והאן, 2004; שמש-עדני, 2002; פרנקל ואשכנזי, 2005).

כמו כן נערכו בשנים האחרונות מספר מחקרים וסקרים שהתמקדו בדפוסי התעסוקה, במבנה ההכנסה ובבדיקת עמדות הציבור על מגזריו השונים בארץ, באשר לנושאים השונים הקשורים לחקלאות וחשיבותה, להשפעתה על הסביבה ולתפקידה בעיצוב המרחב הכפרי בארץ. בין מקרים אלו: סקר שהתמקד על עמדותיו של כלל הציבור בארץ בשאלת חשיבות החקלאות בישראל (אמדור, אבנימלך וצבן, 2005); סקר שבחן את עמדותיהם של תושבי המגזר הכפרי בישראל ביחס לרמת החיים ואיכות החיים ביישובים הכפריים (קמחי ופוט, 2004); מחקר שבדק את התמורות שחלו בשימושי הקרקע ובמבנה התעסוקה וההכנסה של משקי הבית החקלאיים במושבי המועצה האזורית חוף הכרמל (כהן וסופר, 2007); סקר שנערך בקרב מקבלי-החלטות וציבור המתכננים כדי להבהיר את עמדותיהם בנוגע למטרות החשובות ביותר בפיתוח הכפר בישראל ולמפגעים אותם יש למנוע בפיתוח הכפר (אמדור, ש. צבן, כהן וח. צבן, 2007) ומחקר שנערך בקרב המתכננים ובקרב כלל האוכלוסייה, בעיקר העירונית, במטרה לזהות ולאפיין את התוכן ואת המהות של הנוף הכפרי הפתוח בעיני קבוצות-אוכלוסייה שונות (פליישמן ופייטלסון, 2007).

ממדי התופעות המתרחשות במרחב הכפרי אינם אחידים בכל המגזר הכפרי (כהן וסופר, 2007), ובכלל זה נודעת למיקום הגיאוגרפי ולסוג היישוב הכפרי השפעה ניכרת לא רק על מבנה התעסוקה והיקף התעסוקה הלא-חקלאית, אלא גם על תפיסותיהם של החקלאים ושל אלה שאינם עוסקים בחקלאות, לגבי הייעוד החקלאי, המהות של הנוף הכפרי-חקלאי וכיווני פיתוח הכפר בעתיד. לפיכך מעניין וחשוב לבחון את ההיבטים הללו בעיני תושבי היישובים הכפריים לסוגיהם השונים באזור המרכז, בו רוב השטחים הפתוחים הם שטחים חקלאיים הנתונים תחת לחצי-פיתוח קשים במיוחד.

המחקר הנוכחי נועד לבדוק את מהותו של הייעוד החקלאי ושל הנוף הכפרי ואת דימויו של המרחב הכפרי מנקודת-מבט של **תושבי היישובים הכפריים** במרכז הארץ, תוך זיהוי התמריצים העשויים לעודד אותם לשמור על החקלאות הנופית. תושבי המרחב הכפרי הם שחקנים ראשיים במערכת הגורמים המעצבים את המרחב הכפרי, בעוד שאנשי התכנון, מקבלי ההחלטות, היזמים והמפתחים, קהל המשתמשים במרחב הכפרי למטרות נופש ופנאי והמתבוננים בנוף הכפרי-חקלאי – כל אלה הם גורמי עיצוב נוספים במערכת זו (פליישמן ופייטלסון, 2007). כל אחד מהגורמים הללו מתייחס לעיצוב המרחב הכפרי מזווית הראייה הייחודית שלו ובהתאם לעקרונות, לערכים ולצרכים הייחודיים שלו

(איור 1). בסופו של דבר אמור המרחב הכפרי לענות על מגוון הציפיות והדרישות של כל הגורמים המעורבים בעיצובו.

המחקר הנוכחי מהווה המשך מחקר קודם (שבוצע על-ידי פליישמן ופייטלסון, במימון נקודת ח"ן) אשר בדק את תפיסותיהם של אנשי המקצוע (המתכננים) לגבי השטחים במרחב הכפרי וכן את תפיסותיהם של תושבי אזור המרכז ובעיקר של תושבי היישובים העירוניים לגבי אופיו הרצוי של מרחב זה.

איור 1.1: גורמי עיצוב המרחב הכפרי

מטרות העבודה

למחקר הנוכחי שלוש מטרות עיקריות:

1) לזהות ולאפיין את סוגי הפיתוח הראויים באזור הכפרי במרכז הארץ, על-פי דעתם של תושבי הסקטור הכפרי;

2) לזהות ולבחון את התנאים הנדרשים (ובכלל זה מערכת התמריצים) על-מנת לשמור על השטחים החקלאיים שנותרו פתוחים באזור המרכז מחד-גיסא, ולגרום לעוסקים בחקלאות לוותר על "החלום הנדל"ני" ולהמשיך בעבודה חקלאית מאידך-גיסא;

3) לבחון את מידת ההסכמה בין תושבי היישובים הכפריים מסוגים שונים (קיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים) בדבר עתידו של המרחב הכפרי, לרבות תפיסותיהם בנוגע לדימוי הנוף הכפרי.

2. המועצה האזורית דרום השרון ויישובי המחקר

המחקר התמקד ביישובי המועצה האזורית דרום השרון. מועצה זו אופיינית למרכז הארץ הן מבחינת ייצוג מגוון האוכלוסייה וצורות היישוב והן מבחינת התהליכים והשינויים המואצים למדי הפוקדים את היישובים בתחום המועצה[2].

אזור המועצה האזורית דרום השרון נמצא במרכז הארץ וגובל מצפון במועצה האזורית לב השרון, במזרח הוא גובל במועצה האזורית שומרון ובקלקיליה, במערב במועצה האזורית חוף השרון ובדרום במועצה האזורית חבל מודיעין. המועצה האזורית דרום השרון סמוכה למרכזים העירוניים פתח-תקווה, ראש העין, כפר-סבא, הוד-השרון וערים אחרות. במועצה 31 יישובים, מתוכם 19 מושבי-עובדים, שבעה קיבוצים ושלושה יישובים קהילתיים. אזור המועצה נסמך על ציר-תחבורה ראשיים: כביש מס' 5, כביש מס' 6 ומסילת-ברזל. למיקומה המרכזי של המועצה ישנה השפעה דו-צדדית: מצד אחד ערך קרקעות גבוה במיוחד, פוטנציאל לבנייה ולפיתוח עסקים לא-חקלאיים בקרקע חקלאית וירידה בכדאיות העיסוק בחקלאות. כל אלה מביאים לירידה בעיבוד החקלאי. מצד שני הסמיכות לריכוזי אוכלוסייה עירונית ומחסור בשטחי-נופש בסביבה, מגדילים את הביקוש לתועלות ציבוריות שהחקלאות יכולה לספק: נוף, אפשרויות-נופש ופעילות חקלאית כפרית-תיירותית, שירותים אקולוגיים-סביבתיים (קליטת מזהמים ופסולת עירונית). כל אלה מבליטים את חשיבות ההמשך בפעילות החקלאית ביישובי המועצה בעתיד.

מאפיינים בסיסיים[3]

אוכלוסיית המועצה: 21,244 תושבים

מספר משקי-בית: 6,188

שטח שיפוט: 95,063 דונם

---

[2] תיאור הסוגיות והתהליכים העוברים על המועצה האזורית דרום השרון מבוסס על שיחות עם סגן ראש המועצה ועם אנשי-קשר הממלאים תפקידים שונים בוועדי היישובים ובאגודות חקלאיות, וכן על חומר כתוב על המועצה.

[3] מקור: למ"ס, 2005; משרד החקלאות, ריכוז הנתונים על החקלאות והכפר 2001-2002.

דירוג סוציו-כלכלי: דרגה 7
ענפי החקלאות העיקריים: לולים, מטעים ופרדסים, גידולי-שדה, פרחים וירקות
היקף השטח החקלאי: כ- 47,800 דונם

הואיל והסקטור הכפרי במועצה אינו הומוגני מבחינת אופיו והמבנה הארגוני של יישוביו מבחינת עיסוקם של התושבים ומבחינת האינטנסיביות של השינויים העוברים על היישובים השונים במועצה, נבחרו למחקר עשרה יישובים כפריים המייצגים שלוש קטגוריות שונות של היישוב הכפרי. יישובי המחקר הם[4]:

- חמישה מושבים — גבעת-ח"ן, שדה-ורבורג (שניהם מושבים ותיקים שנוסדו לפני קום המדינה, בשנות ה-30 של מאה ה-20), נווה-ימין, שדי-חמד וחגור (שלושתם נוסדו בשנותיה הראשונות של המדינה);
- שלושה קיבוצים — רמת הכובש (שהוקם לפני קום המדינה, בשנות ה-30), אייל ועינת (שנוסדו אחרי קום המדינה). קיבוצים אייל ועינת עברו בשנים האחרונות תהליכי הפרטה.
- שני יישובים קהילתיים: מתן — שהוא אחד מיישובי "הכוכבים" שהוקם ביוזמת משרד הבינוי והשיכון בשנת 1995 ומונה יותר מ-750 משפחות, ונירית — שנוסד בשנת 1981, מ-1981 ועד 1988, היה מאוכלס ב-15 משפחות במצפה, ומנה בשנת 2005 כ-240 משפחות.

רוב המושבים מימשו את זכותם להרחבה (למעט מושבים גבעת-ח"ן, כפר מל"ל, כפר מע"ש וגת רימון). כל הקרקעות ביישובים כפריים אלה הן קרקעות המִנהל.

המועצה האזורית דרום השרון היא אחת הדוגמאות הבולטות ביותר לתופעת התעצמות הפעילות העסקית הלא-חקלאית על קרקע חקלאית ונטישה חלקית או סופית של החקלאות (האן, 2004; אמדור, אבנימלך, צבן, 2005). הקִרבה למרכזים עירוניים והנגישות לשוקי-עבודה בעיר, זמינות התעסוקה בשכר מחד-גיסא והרווחיות הגבוהה מפיתוח עסקים לא-חקלאיים על חשבון עיבוד חקלאי ומהשכרת שטחים ומבנים לאחסון ועסקים לא-חקלאיים אחרים מאידך-גיסא, תורמים לפנייה לפרנסות אלטרנטיביות מגוונות, הן בתוך היישוב והן מחוצה לו. לדברי חברי המועצה, מספר המועסקים בחקלאות ירד גם בשל תנאי סחר ושיווק קשים, ותחרות גבוהה השוררת בחקלאות — מקצוע הדורש התמחות וידע בתחומי החקלאות והשיווק.

[4] יישובים כפריים נבחרו למחקר בתיאום עם סגן ראש המועצה האזורית דרום השרון.

כתוצאה מכך, בחלק מהיישובים, ובעיקר באלה הסמוכים לערים כפר-סבא וראש העין (כגון, במושבים חגור, נווה-ימין ואלישמע), התפתחו עסקים לא-חקלאיים (בעיקר מחסנים להשכרה) על קרקעות שייעודם חקלאי, בחלקם ללא אישורים, ללא תשתיות נדרשות וללא טיפול סביבתי ראוי, והביאו להזנחת שטחים חקלאיים ולהפיכת שטחים אלה למעין אזור-תעשייה. רובם בנויים בחלקה א׳ ולעתים קרובות בקרבה מיידית לבתי המגורים (ראו תמונות 1-3); מרביתם הוקמו תחילה כמבנים חקלאיים ועברו הסבה לשימושים אחרים, וחלקם נבנו במיוחד למטרות הפל״ח. ישנן גם דוגמאות למימוש הסנקציות המשפטיות נגד העסקים הלא-חקלאיים שהופעלו על קרקע חקלאית ללא אישורים לשימוש חורג: לפני שנים אחדות הרסו את גן האירועים שהוקם במרחק כחצי קילומטר ממושב חגור. בעל העסק, בו עבדו רבים מילדי היישוב והסביבה, הוא תושב המושב.

כל אלה הם אמנם מקורות-הכנסה אלטרנטיביים לתושבי היישובים הכפריים, אך מצב דברים זה גורם גם להידרדרות איכות-חייהם של תושבי יישובים אלה.

יש לציין כי תהליכים אלה עוברים על יישובי המועצה במידת אינטנסיביות שונה. ישנם יישובים (למשל, המושבים גבעת-ח״ן, שדה-ורבורג, נווה-ירק) בהם מרבית השטחים החקלאיים מעובדים ורוב התושבים מתפרנסים מחקלאות באופן מלא או לצד תעסוקות אחרות; אם כי אחוז העוסקים בחקלאות מצטמצם עם השנים גם ביישובים אלה. ביישובים אחרים (כגון, כפר סירקין) החקלאות מרוכזת אצל מספר מצומצם של משפחות.

יחד עם המגמה של הצטמצמות העיסוק בחקלאות, מסתמן בשנים האחרונות כיוון הפוך בשימושי הקרקע עם הקמת המפעלים להשבת קולחין של יישובי הסביבה והגעת מים מושבים לשדות החקלאים.

כמו כן יש לחקלאות בדרום השרון פוטנציאל, הטמון בין היתר בפיתוח תיירות כפרית המתבססת על הנוף החקלאי, על פעילויות נופש ופנאי סביב המשק החקלאי ועל פעילויות נופש הניתנות להפעלה בשטחים הפתוחים שיצאו מכלל שימוש חקלאי ואף בשטחים חקלאיים המשמשים לגידולים עונתיים. עסקי תיירות, כגון חוות-סוסים (כאלו כבר קיימות למשל במושבים גבעת-ח״ן, חגור, נווה-ימין וכפר סירקין), פינות-חי, קטיף לתצרוכת עצמית והתנסויות חקלאיות, סיורי-יום, פעילות הקשורה לעיבוד ולמכירה של מוצרים חקלאיים בהם ציבור התיירים מגלה עניין (כגון, יקבים, מחלבות, בתי-בד), הפעלת אתרי הדרכה ומסלולים לרכיבה על טרקטורונים, שבילי אופניים וכד׳, כל אלה פותחים אפשרויות תעסוקתיות בפני תושבי היישובים הכפריים.

לדברי ראשיה, מעוניינת המועצה האזורית דרום השרון בפיתוח התיירות הכפרית. המועצה מעורבת במספר פרויקטים שמטרתם לשקם את הירקון ולפתח סביבו פעילויות-נופש. לאור פעילות זו, יש לשטח החקלאי באזור תפקיד מערכתי-סביבתי-חברתי חשוב כמעטפת ירוקה לירקון ולמוקדי הנופש שיפותחו סביבו. כמו כן, תכניות המועצה לפעילות תיירותית כוללות יקבים, מחלבה ובתי-בד, אך גורמי התכנון אינם מוכנים לאשר זאת בטענה כי פעילות תיירותית אינה מתאימה לחלקה א׳.

היות ופיתוח התיירות הכפרית בדרום השרון, בדומה למועצות אחרות במרכז הארץ, אינו כרוך בלינה כפרית בהיקפים המושווים לתיירות הכפרית ביישובי הפריפריה, לא זכתה המועצה לתמיכה הולמת ממשרד התיירות, ממ״י ומִנהל התכנון. בכך טמון קושי בפיתוח התיירות הכפרית במרכז הארץ, שכן הפוטנציאל התיירותי של הנוף החקלאי והמרחב הכפרי כמרכיב חשוב של פיתוח חקלאות בת-קיימא וכבסיס לשמירה על השטחים הפתוחים והחקלאיים ועל איכות החיים באזור המרכז — פוטנציאל זה טרם הופנם בקרב מקבלי ההחלטות במשרדי הממשלה.

3. שיטות המחקר

3.1 אוכלוסיית המחקר

בהתאם למטרות המחקר, אוכלוסיית היעד של המחקר היא תושבי הסקטור הכפרי באזור המרכז. בקרב אוכלוסייה זו נערך סקר על בסיס מדגם אשכולות בו נאספו נתונים על תפיסותיהם ועמדותיהם של תושבי הסקטור הכפרי בנוגע לדפוסי הפיתוח הראויים באזור הכפרי והתמריצים הנדרשים להמשך הפעילות החקלאית. על-מנת ללמוד את דעתו של הקהל המגוון עד כמה שניתן, ובהתחשב בסוגים שונים של היישובים, הוכללו במדגמי המחקר:

- ❖ תושבי היישובים החקלאיים, לרבות:
  - ❒ חקלאיים ותיקים העוסקים בעבודה חקלאית מזה שנים רבות וממשיכים בעיסוק החקלאי בלבד;
  - ❒ תושבי היישובים החקלאיים שעסקו בחקלאות בעבר ועתה הם עוסקים בפעילות אלטרנטיבית כתעסוקת השלמה;
  - ❒ תושבי היישובים החקלאיים שעסקו בעבר בחקלאות ועתה הם עוסקים בפעילות אלטרנטיבית כתעסוקת תחליף.
- ❖ תושבי היישובים הכפריים שמלכתחילה אין החקלאות תחום עיסוקם, לרבות:
  - ❒ תושבי יישובים קהילתיים בהם משפחות שחיפשו איכות-חיים כפרית כתחליף לאורח החיים העירוני;
  - ❒ תושבי יישובים קהילתיים ו"הרחבות" היישובים החקלאיים, שהם דור המשך לחקלאיים, שלא עסקו ואינם עוסקים בעבודה חקלאית.

3.2 שיטת העבודה וכלי המחקר

המדגם נערך בשני שלבים. ראשית נדגמו היישובים שבהם ייערך המחקר, וזאת באמצעות מדגם משוכב על-פי סוגי היישובים ותכונותיהם, לרבות מידת האינטנסיביות של הליכי שינוי באופיים של היישובים כתוצאה מתמורות בתחום התעסוקה של המתיישבים והרחבות היישובים. היישובים לבדיקה נבחרו על סמך המידע שסיפק סגן ראש המועצה

דרום השרון שעמו התקיימו מספר פגישות. היישובים שנבחרו הם שונים אלה מאלה מבחינת גודלם, מצבם הכללי, סוגיות מיוחדות, תהליכים ומידת השינויים העוברים עליהם, קיום "ההרחבות" וכד'. בחירת היישובים לבדיקה נעשתה, בין היתר, בהתחשב בקיומן של "הרחבות" הבנייה למגורים ברוב היישובים החקלאיים (כגון שדה-ורבורג, נווה-ימין ואחרים) לעומת מעט היישובים בהם אין "הרחבות" (כגון גבעת-ח"ן).

במקביל, נערכו סיורים במרחב הכפרי באזור המרכז, בעיקר ביישובים שנבחרו לבדיקה. אחת ממטרות סיורים אלה היתה להכין סדרת תמונות שייצגו את האלמנטים המעצבים את הנוף הן בתוך היישובים הכפריים והן מחוצה להם, כגון חממות מסוגים שונים ומבנים המשמשים למטרות לא-חקלאיות, כגון מחסנים וסוגי-תעסוקה אחרים. חשוב לציין כי הנשאלים לא התבקשו להתייחס לתמונות כמוקד ההערכה. התמונות שימשו להם כלי-עזר בלבד בהבנת השאלות בדבר עמדותיהם בנוגע למרכיבים השונים (בייחוד, מרכיבים בנויים) המעצבים את המרקם הכפרי. שאלות כאלו מניחות הבחנה ברורה (לפחות, הבחנה ויזואלית) בדפוסי-פיתוח שונים, כגון סוגי חממות שונים (חממות פלסטיק לעומת חממות עונתיות או "בתי-רשת") ומבנים הקשורים לאיכות הסביבה, כגון מכון לטיהור שפכים וכד'. מתוך מספר רב של צילומים נבחרו שמונה תמונות המייצגות סוגים שונים של אלמנטים בנויים. במהלך הסקרים הסתבר כי בתמונות אלו נעזרו בעיקר תושבי היישובים הקהילתיים, שכן היכרותם עם העיסוק בחקלאות אינה בלתי-אמצעית בד"כ, ועל כן היא מוגבלת, ואין הם יכולים להבחין תמיד בין סוגי מבנים שונים המשמשים למטרות שונות.

בשלב המדגם השני נערך בכל אחד מן היישובים שנבחרו מדגם מקרב תושביהם. נתונים הנדרשים להשגת מטרות המחקר נאספו באמצעות סקרים משני סוגים: הראשון והעיקרי נערך באמצעות שאלונים בהם נעשה שימוש בראיונות אישיים עם תושבי היישובים הכפריים. הסוג השני של הסקר הוא סקר-דואר בקרב תושבי היישובים החקלאיים. לשאלון שלוש גרסאות שונות במקצת, שמהותן מותאמת לסוג היישובים (מושבים, קיבוצים ויישובים קהילתיים) וכן לסוג הסקר (ראו נספח 1).

סוגי הסקרים הכתיבו את דרכי העבודה וההכנה. דהיינו, התהליך המחקרי דרש מאמצים לוגיסטיים לא מבוטלים על-מנת להשיג את מטרותיו, לרבות הצורך להיעזר בגורמים חיצוניים רבים ובתיאומים עמם ועם הנסקרים על-מנת לבצע את המחקר.

ביצוע ראיונות אישיים דרש תיאום-מראש של מועדי הראיונות עם תושבי היישובים שנבחרו למחקר. על-מנת להשלים את המשימה התקבלו ממזכירות המועצה האזורית דרום השרון מספרי טלפונים של אנשי-קשר הממלאים תפקידים שונים בוועדי היישובים

ובאגודות חקלאיות בכל אחד מהיישובים שנבחרו. זאת כדי להיעזר בהם ליצירת קשר עם תושבי היישובים ולקיום הסקרים בהם. יש לציין כי אנשים אלה גילו נכונות לסייע בכל הנדרש. בפרט הם סיפקו לצוות המחקר מספרי טלפונים וכתובות של תושבי חלק מן היישובים, וכן מכתבים מוועדי היישובים עם בקשה לתושביהם לשתף-פעולה עם החוקרים והסוקרים. עקרונית גילו גם התושבים עצמם עניין בנושא המחקר ונכונות להקדיש זמן לראיון ולהיפגש עם הסוקר בבתיהם.

ביצוע ראיונות אישיים עם תושבי היישובים הכפריים היא שיטת העבודה היעילה והמתאימה ביותר על-מנת להשיג את מטרות המחקר, אך יש לה גם חסרונות: השיטה יקרה ואיטית. בשל כך הוחלט להשלים את הראיונות האישיים באמצעות סקר-דואר בחלק מן היישובים; כלומר, באמצעות הדואר הופצו שאלונים אל תושבי היישובים. שאלוני הדואר היו מלווים במכתב המסביר את מטרותיו של המחקר, וכן מכתב מוועד היישוב ובו בקשה לשתף פעולה עם המחקר.

באמצעות הראיונות והסקרים ניתן היה ללמוד על היבטים תפיסתיים, התנהגותיים, ארגוניים וכלכליים של דפוסי פיתוח ושימוש בשטחים הכפריים.

3.3 ביצוע הסקרים

טרם ביצוע הסקרים העיקריים נערך סקר-גישוש (Pilot) בהיקף מצומצם בקרב עובדי המזכירות של היישוב נווה-ימין וכן בקרב תושבי היישוב הקהילתי נירית (ראיונות אישיים); זאת על-מנת לבדוק את מידת ההתאמה של ניסוח השאלות, שימוש במושגים ובהירותם, מידת היכרות והבנה. כתוצאה מסקר ה-Pilot, ניתן היה להסיק כי השאלון מתאים עקרונית ומובן דיו, אם כי נעשו בשאלונים שינויים נדרשים. לאחר מכך בוצעו סקרים עיקריים בקרב תושבי המושבים, הקיבוצים והיישובים הקהילתיים שנבחרו למחקר. כתוצאה מסקרים אלו נאספו בסה"כ 296 שאלונים אפקטיביים. כאמור, הסקרים בוצעו בשני אופנים: ראיונות אישיים וסקר-דואר.

- ראיונות אישיים בקרב תושבי המושבים, הקיבוצים והיישובים הקהילתיים שנבחרו למחקר נערכו במהלך שנת 2007 ובסה"כ בוצעו 199 ראיונות ביישובים אלה (67.2% מכלל המדגם), אך מספר הראיונות שנערכו בכל אחד מהישובים השתנה בהתאם לגודל היישוב ולנכונות תושביו לשתף-פעולה. להלן מספר השאלונים האפקטיביים שהתקבלו כתוצאה מן הראיונות האישיים:

סוג ושם היישוב	N	אחוזים
קיבוצים:		
- אייל	18	56.3
- עינת	14	43.7
סה״כ בקיבוצים	32	100
מושבים		
- גבעת חן	15	16.3
- חגור	17	18.5
- נווה-ימין	13	14.1
- שדה-חמד	15	16.3
- שדה ורבורג	32	34.8
סה״כ במושבים	92	100
הרחבות ויישובים קהילתיים		
- מתן	41	54.7
- נירית	30	40.0
- הרחבה של המושב נווה-ימין	4	5.3
סה״כ ביישובים קהילתיים	75	100
סה״כ ראיונות בכל היישובים	199	*67.2

* 67.2% (199) ראיונות אישיים מכלל המדגם (296).

אחד היתרונות של השיטה הוא שבמהלך הראיונות האישיים קיבלו המרואיינים אפשרות להתייחס לא רק לנושאים שהוכללו בשאלון, אלא גם להביע את דעתם בנושאים והיבטים נוספים הקשורים לעניין ונראו בעיניהם חשובים.

❖ סקרים מן הסוג השני, סקרי-דואר, נערכו באמצעות שאלון שהופץ בדואר בקרב תושבי הקיבוצים אייל, עינת[5] ורמת הכובש (קיץ-סתיו 2007). לציבור הנשאלים ניתנו שתי אפשרויות להחזרת השאלונים: תושבי היישוב (חברי המדגם) יכלו להשאיר את השאלונים במזכירות היישוב, וממנו נאספו השאלונים באופן מרוכז; לחלופין ניתן היה לשלוח את השאלונים במעטפות גוביינא (שסופקו לנשאלים ביחד עם השאלון) בדואר רגיל. בסה"כ התקבלו 97 שאלונים אפקטיביים כתוצאה מסקר הדואר (32.8% מכלל המדגם). שיעור ההיענות בסקר נע בין 27% (רמת הכובש) ל-16% (אייל). להלן מספר השאלונים האפקטיביים לפי שמות הקיבוצים:

קיבוצים	N	אחוזים
רמת הכובש	44	45.4
אייל	23	23.7
עינת	30	30.9
סה"כ	97	100

לאחר קידוד השאלונים הוקלדו נתוני הסקרים כקבצי-מחשב בתכנת JMP. על סמך נתונים אלה נעשו עיבוד וניתוח סטטיסטיים על-מנת לתת מענה לשאלות המחקר. בדיקות אלו בוצעו באמצעות שיטות-ניתוח שונות, לרבות ניתוחים חד-משתניים ודו-משתניים (זיהוי ממוצעים, שכיחויות, שיעורים ופרופורציות, מִתאמים בין המשתנים וכד'), ניתוח שונות ומודלי רגרסיה רב-משתניים. בפרקים הבאים מוצגים ממצאי הניתוחים הסטטיסטיים של הנתונים שנאספו בסקרים וההסברים הרלוונטיים.

[5] במכתב המצורף לשאלון הדואר שהופץ בקרב תושבי הקיבוצים אייל ועינת, התבקשו הנשאלים למלא את השאלון אך ורק אם טרם עשו זאת בראיון האישי.

איור 1: מחסנים במושב נווה-ימין

איור 2: מחסנים במושב נווה-ימין

איור 3: חנויות במושב נווה-ימין

4. ממצאי המחקר

ההיגיון העומד מאחורי בחירת המדגמים הוא שהכתיב גם את ההבחנה בין שלוש קבוצות המדגמים עבורן נערך ניתוח סטטיסטי לפי צורת היישוב. הניתוח הסטטיסטי של הנתונים כולל בין היתר פילוח המדגמים של תושבי היישובים מהסוגים השונים על-פי תחומי-תעסוקה ומקורות-הכנסה, שנות-ותק של מגורים ביישוב ומאפייניהם החברתיים-כלכליים והתרבותיים של הנשאלים. זאת על-מנת לנסות ולהקיש ממדגם זה לגבי כלל אוכלוסיית המחקר. כמו כן נבחנו ההבדלים בתפיסותיה ועמדותיה של אוכלוסיית המדגם בנוגע לדפוסי הפיתוח הראויים לאזור הכפרי, כפונקציה של צורת היישוב ולמיקומו ביחס לסביבתו וליישובים אחרים.

4.1 התפלגות המשיבים לפי מאפייני רקע

בלוח 4.1 מוצגים נתוני-רקע של הנסקרים לפי צורות היישוב השונות. ההתפלגויות מוצגות הן ע"י שכיחויות גולמיות והן ע"י אחוז מתוך סך הכול של הקבוצה הרלוונטית. כך ניתן להשוות בין הקבוצות השונות.

לוח 4.1: התפלגות הנשאלים בקבוצות-מדגם שונות לפי מאפייניהם החברתיים-דמוגראפיים

משתנים	ערכים	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
		N	%	N	%	N	%
	סה"כ	**127**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
גיל	34-23	16	12.6	24	26.1	13	17.3
	44-35	21	16.5	23	25.0	30	40.0
	54-45	28	22.1	17	18.5	23	30.7
	64-55	42	33.1	22	23.9	8	10.7
	+65	20	15.7	6	6.5	1	1.3

לוח 4.1: התפלגות הנשאלים בקבוצות-מדגם שונות לפי מאפייניהם החברתיים-דמוגראפיים (המשך)

משתנים	ערכים	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
		N	%	N	%	N	%
	סה"כ	**128**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
השכלה	עד 8 שנות לימוד	-	-	1	3.3	1	1.3
	השכלה תיכונית	27	21.1	27	29.3	11	14.7
	לימודים חלקיים באונ' / ביה"ס טכני	35	27.3	17	18.5	9	12.0
	תואר ראשון באונ' / ביה"ס טכני	55	43.0	28	30.4	39	52.0
	תואר שני ומעלה	11	8.6	17	18.5	5	20.0
	סה"כ	**128**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
מצב משפחתי	נשוי/אה או חי עם בן/בת זוג	99	77.3	69	75.0	65	86.7
	אחר	29	22.7	23	25.0	10	13.3
מס' ילדים המתגוררים בבית ההורים	**סה"כ**	**116**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
	אין ילדים	61	52.6	40	43.5	7	9.3
	2-1 ילדים	33	28.4	25	27.2	39	52.0
	3+	22	19.0	27	29.3	29	38.7
	סה"כ	**127**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
ארץ המוצא	ישראל	113	89.0	80	87.0	65	86.7
	אירופה, קנדה, ארה"ב	6	4.7	9	9.8	5	6.7
	אסיה ואפריקה	2	1.6	2	2.2	4	5.3
	ברה"מ לשעבר	6	4.7	1	1.1	1	1.3
	סה"כ	**128**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
מס' כלי הרכב במשפחה	אין	28	21.9	2	2.2	3	4.0
	אחד	68	53.1	22	23.9	10	13.3
	שניים או יותר	32	25.0	68	73.9	62	82.7

כפי שניתן לראות, האוכלוסייה בקיבוצים בוגרת יותר ומבנה הגילאים בקיבוצים מפולג בצורה אחידה יותר מאשר ביישובים מסוג אחר. בהשוואה לקיבוצים ומושבים, ביישובים הקהילתיים בולטת קבוצת המרואיינים בגיל הביניים: שיעורה מסך הנשאלים גבוה במיוחד. כמו כן, ביישובים הקהילתיים שיעור התושבים בעלי השכלה אקדמית (תואר ראשון ומעלה) הוא הגבוה ביותר (כ-72%). נתונים אלה היו צפויים למדי, שכן אוכלוסיית היישובים הקהילתיים והרחבות היישובים הכפריים מגיעה לכפר בחיפוש אחר איכות-חיים גבוהה והיא מורכבת בעיקר מגילאי-ביניים משכילים ויציבים מבחינה כלכלית.

שיעור בעלי ההשכלה האקדמית או הטכנית בקיבוצים הוא גבוה יותר בהשוואה למושבים, בעוד שהמושבים מובילים מבחינת **שנות הלימוד** של בעלי תואר אקדמי.

מבחינת המצב המשפחתי, כשלושה רבעים מתושבי הקיבוצים והמושבים חיים עם בן-זוג או בת-זוג, לעומת כ-87% ביישובים הקהילתיים. מספר הילדים המתגוררים באופן קבוע בבית המרואיין נמוך ביותר בקיבוצים וגבוה ביותר ביישובים הקהילתיים. הבדלים אלו משויכים, לפחות בחלקם, להבדלים בהתפלגות הגילאים ובמצב המשפחתי.

שיעור ילידי-ישראל בקיבוצים הוא הגבוה ביותר (89%), אם כי ההבדלים בין צורות-יישוב שונות אינם משמעותיים מבחינה זו. בין ילידי מדינות אחרות, שיעור התושבים ממוצא מערבי בדור הראשון, גבוה יותר במושבים בהשוואה לקיבוצים וליישובים קהילתיים.

יש לציין כי ממצאים אלו וגם אחרים הקשורים במאפיינים דמוגראפיים-חברתיים של תושבי יישובים כפריים בארץ, דומים לממצאי סקר תושבים במגזר הכפרי שנערך בשנת 2003 על-ידי המרכז למחקר בכלכלה חקלאית (קמחי ופוט, 2004).

לוח 4.2 מציג את התפלגות הוותק ביישוב.

לוח 4.2: התפלגות הנשאלים לפי מספר שנים ביישוב

מספר שנים ביישוב	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
	N	%	N	%	N	%
סה"כ מדגם	**116**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
עד 5 שנים	6	5.2	19	20.6	16	21.3
10-6	3	2.6	10	10.9	27	36.0
20-11	10	8.6	11	12.0	29	38.7
30-21	26	22.4	16	17.4	1	1.3
40-31	22	19.0	12	13.0	1	1.3
50-41	13	11.2	9	9.8	-	-
יותר מ-50 שנה	36	31.0	15	16.3	1	1.3

בהתחשב במועד הקמתם של היישובים הקהילתיים שבבדיקה, אין טעם להשוותם עם הקיבוצים והמושבים מבחינת שנות הוותק של תושביהם. שני התושבים של הרחבת המושב נווה-ימין ציינו סך הכול שנות התגוררות ביישוב. תושבי הקיבוצים הם ותיקים יותר בהשוואה לתושבי המושבים. בקיבוצים למעלה מ-60% מהנשאלים מתגוררים ביישוב יותר מ-30 שנה, לעומת 39% מתושבי המושבים עם ותק דומה. כמו כן, במושבים שיעור התושבים "החדשים" המתגוררים במושבים עד 10 שנים, גבוה בהרבה מאשר בקיבוצים (31.5% לעומת 7.8% בהתאמה). ייתכן כי לתושבים אלה אין זיקה לחקלאות.

4.2 מעמד הנסקר ומאפייני מקורות-הכנסתו

באופן כללי, ממצאי הבדיקות מעידים על כך שרוב מכריע של תושבי הסקטור הכפרי באזור המרכז אינם מתפרנסים מחקלאות. עם זאת, הממצאים מצביעים על המגמה

החיובית בנוגע לכוונות התעסוקתיות של תושבי האזור: חקלאות בעלת רווחיות כלכלית אינה נפסלת כעיסוק עתידי בעיני שיעור לא מבוטל של הנשאלים.

לוח 4.3 מציג את התפלגות מעמד המרואיינים/משפחות.

לוח 4.3: התפלגות הנשאלים לפי מעמדם ביישוב

מעמד הנשאל ביישוב	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
	N	%	N	%	N	%
סה"כ מדגם	**129**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
חבר קיבוץ	112	86.8	-	-	-	-
בן/בת זוג של חבר קיבוץ	4	3.1	-	-	-	-
מתגורר/ת בשכירות	2	1.6	9	9.8	5	6.7
בעל בית-מגורים	-	-	35	38.0	70	93.3
בעל משק חקלאי	-	-	47	51.1	-	-
בעל משק-עזר			1	1.1	-	-
אחר	11	8.5	-	-	-	-

יותר ממחצית המשפחות במושבים הן בעלות יחידת משק, ומשיב אחד בלבד הוא בעל משק-עזר. 38% מהמשפחות הן בעלות בית-מגורים וכ-10% מתגוררים בשכירות. בקיבוצים כ-87% מסך המרואיינים הם חברי קיבוץ, ועוד כ-3% בני-זוגם של חברי קיבוץ; 1.6% בלבד מתגוררים בשכירות. ביישובים קהילתיים כ-93% מהמשפחות חיות בבית-מגורים שבבעלותם, וכ- 7% מתגוררות בשכירות.

מנתוני לוח 4.4 ניתן להסיק על מקור ההכנסה העיקרי וכן על יישוב בו נמצא מקום העבודה העיקרי של המרואיינים.

לוח 4.4: התפלגות הנשאלים לפי מקור ההכנסה ומקום העבודה העיקריים

	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
	N	%	N	%	N	%
סה"כ	**125**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
מקור הכנסה / עיסוק* עיקרי:						
- תעסוקה בענפי קיבוץ	63	50.4	-	-	-	-
- משק חקלאי	-	-	5	5.4	-	-
- תעסוקה כשכיר	42	33.6	40	43.5	53	70.7
- עסק עצמאי	9	7.2	35	38.0	15	20.0
- גמלאי	4	3.2	4	4.3	1	1.3
- אחר	7	5.6	8	8.8	6	8.0
סה"כ	**126**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
מקום העבודה נמצא:						
- ביישוב המגורים	76	60.3	30	32.6	7	9.3
- ביישוב כפרי אחר	6	4.8	6	6.5	7	9.3
- ביישוב עירוני	28	22.2	46	50.0	54	72.0
- אחר	16	12.7	10	10.9	7	9.4

* בשאלה זו שהופנתה לתושבי הקיבוצים, נשאלו המרואיינים על מקור העיסוק העיקרי ולא על מקור ההכנסה העיקרי, בהתחשב במאפיינים הארגוניים של הקיבוץ.

כפי שעולה מהלוח, כמחצית מסך הנשאלים בקיבוצים מועסקים בענפי הקיבוץ, בעוד שכ-34% מתפרנסים מעבודה בשכירות ועוד כ-7% מעסק עצמאי; כ-60% מועסקים בקיבוץ עצמו, כ-5% ביישוב כפרי אחר וכ-22% ביישוב עירוני. במושבים כ-5% בלבד מהתושבים מתפרנסים בעיקר מהמשק החקלאי. נתון זה נמוך בהרבה מממצאי הסקר

הכלל-ארצי (קמחי ופוט, 2004), לפיו כ-21% מתושבי המושבים מתפרנסים בעיקר ממשק חקלאי; בכך מתבטא ככל הנראה מיקומם המרכזי של יישובי המחקר וקרבתם היחסית לערי המרכז ולמטרופולין תל-אביב (כהן וסופר, 2007). למעלה מ-43% מתפרנסים משכר-עבודה, ועוד 38% מעסק עצמאי. שיעור המועסקים ביישוב בו הם מתגוררים הוא נמוך בהרבה בהשוואה לקיבוצים (33% לעומת 60%), ואילו שיעור תושבי המושבים העובדים ביישוב-עירוני עולה פי שתיים ויותר בהשוואה לקיבוצים (59% לעומת 22%).

בהתחשב באופיו של היישוב הקהילתי ולאור העובדה שרוב תושבי היישובים הקהילתיים הגיעו לשם מן הערים (איור 4.1), צפוי כי מקום-עבודתם של רוב תושבי היישובים הקהילתיים נמצא ביישוב עירוני (72%) ואילו השאר מתחלקים באופן שווה בין יישוב המגורים לבין יישוב כפרי אחר. רוב תושבי היישוב מתפרנסים מעבודה בשכר (כ-71%).

איור 4.1: התפלגות המרואיינים ביישובים הקהילתיים לפי מקום-מגוריהם הקודם

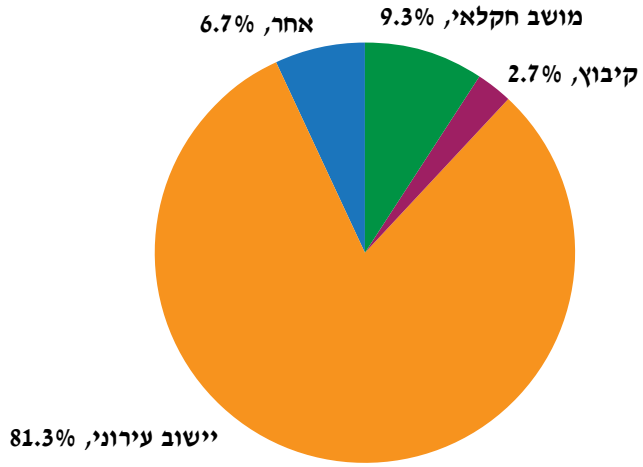

באיור 4.2 מוצגים ממצאי הבדיקה של מידת ההסתמכות של המשפחה על החקלאות כמקור פרנסה.

איור 4.2: חקלאות כמקור הכנסה/תעסוקה

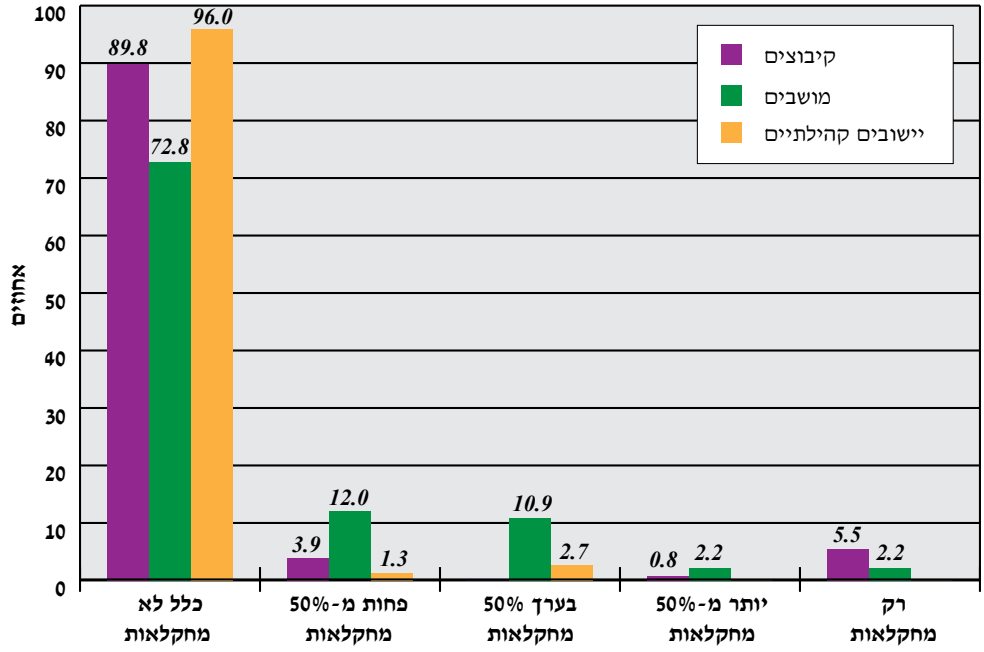

הממצאים מלמדים כי החקלאות כבר אינה מרכיב עיקרי בהכנסתם של משקי הבית באופן כללי. ל-27% מהמשפחות במושבים, החקלאות היא עדיין חלק מהכנסתם, בעוד של-15% מהם מהווה ההכנסה מחקלאות 50% מסך ההכנסה או יותר. לעומת זאת, כ-90% מתושבי הקיבוצים אינם מתפרנסים כלל מחקלאות. עם זאת כ-5.5% מהמשפחות בקיבוצים מתפרנסות מחקלאות בלבד. ממצאים אלה מבליטים את העובדה כי שיעור המתפרנסים מחקלאות בקיבוצים ובמושבים במרכז הארץ נמוך יותר בהשוואה לאזורי הפריפריה ולשיעור הכלל-ארצי (כהן וסופר, 2007; קמחי ופוט, 2005).

ידוע כי לרוב תושבי היישובים הקהילתיים אין מלכתחילה זיקה לחקלאות. באיור 4.3 ניתן לראות כי כ-73% מהמרואיינים הם ללא "עבר חקלאי". רק 4% מכלל המרואיינים עוסקים בחקלאות, וזו מהווה לא יותר מ-50% מהכנסתם (איור 4.2). מרואיינים אלה מתגוררים בהרחבת המושב נווה-ימין. כ-5% מתושבי היישובים הקהילתיים עסקו בחקלאות קודם לכן, ועוד כ-17% מבני-משפחותיהם עוסקים או עסקו בחקלאות בעבר.

איור 4.3: התפלגות המרואיינים ביישובים הקהילתיים לפי התנסותם בחקלאות

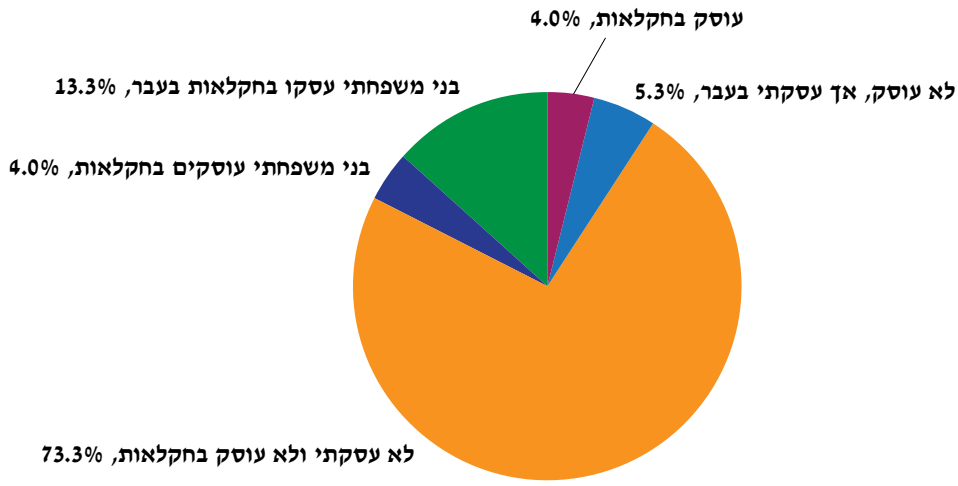

באשר לחברי המדגמים בכל היישובים, נבדק אם יש בכוונתם לעסוק בחקלאות בעתיד, בין אם המשיב עוסק בחקלאות ובין אם לאו, ומהם התנאים הנדרשים בעיניו לכך. איור 4.4 מציג את ממצאי הבדיקה בנוגע לכוונה לעסוק בחקלאות.

איור 4.4: כוונת הנשאלים לעסוק בחקלאות בעתיד

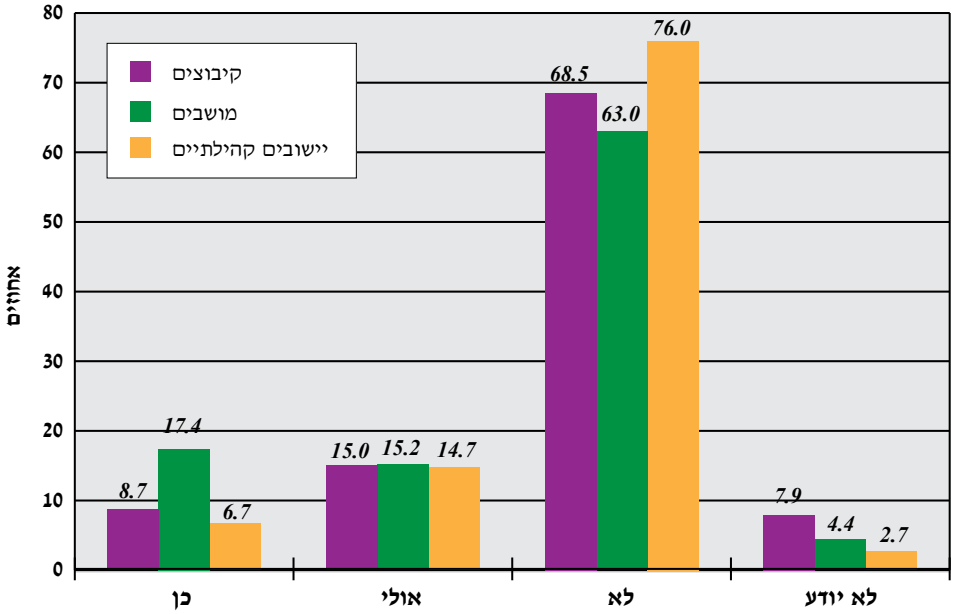

נתוני הבדיקה עשויים לעורר תקווה באשר לעתיד החקלאות במרכז הארץ, בייחוד בהשוואה למצב הקיים (איור 4.2). לשאלה על אפשרות העיסוק בחקלאות, השיבו 63% מתושבי המושבים בשלילה וכך גם 68% מתושבי הקיבוצים. הבדלים אלו, לפחות בחלקם, ניתן לשייך למבנה הגילאים בסוגי יישובים אלו (שיעור הבוגרים גבוה יותר בקיבוצים, לוח 4.1); לפיכך ייתכן שההבדלים אינם מבטאים את השוני בין המושבים לבין הקיבוצים מבחינת אי-רצונם של תושביהם לעסוק בעתיד בחקלאות. עם זאת, במושבים שיעור המתכוונים לעסוק בחקלאות בעתיד הוא גבוה בהרבה בהשוואה לקיבוצים (17% לעומת 9%). אם להוסיף לכך את אלה שהשיבו על שאלה זו בתשובה "אולי", שיעור הנשאלים בקרב תושבי המושבים שרואים בחקלאות אופציה לעיסוקם העתידי, מסתכם בכ-33%. מבחינה זו, בקיבוצים המצב אופטימי פחות.

תוצאות הבדיקה ביישובים הקהילתיים מפתיעות למדי: אף כי 96% מתושבי יישובים אלה אינם עוסקים כלל בחקלאות (איור 4.2), על השאלה בדבר הכוונה לעסוק בחקלאות בעתיד השיבו בשלילה רק 76% מהנשאלים. חרף האופי הלא-החקלאי של יישובים מסוג זה, והיעדר עבר חקלאי אצל רוב תושביהם, כ-21% מהם אינם פוסלים את החקלאות כאופציה לעיסוקם בעתיד. אף אם לרוב מדובר בעיסוק בחקלאות כתחביב, הדבר עשוי לתרום לשמירה על הצביון הכפרי של המרחב.

מסתבר כי קיימים הבדלים בכוונתם של הנשאלים לעסוק בחקלאות בעתיד, גם בין יישובים שונים מאותו סוג. לדוגמה, בקיבוץ רמת הכובש אף אחד מהנשאלים לא נתן תשובה חיובית לשאלה זו, ואילו בקיבוץ אייל כ-10% מהמשיבים מתכוונים לעסוק בחקלאות בעתיד. בקיבוץ עינת אחוז הבוחרים בחקלאות כתעסוקה עתידית הגיע ל-16%.

בין חמשת המושבים המשתתפים במחקר, מושב גבעת-ח"ן (היחיד בין מושבי המחקר שהוא ללא הרחבה) בולט מבחינת "עתידו החקלאי": שליש מהנשאלים בוחרים בחקלאות כתעסוקה עתידית. לעומתו במושב שדה-חמד ענו בחיוב על שאלה זו כ-7% בלבד מהנשאלים. מבחינת הכוונות לעסוק בחקלאות בעתיד, שלושת המושבים האחרים תופסים מקומות-ביניים. חשוב לציין כי למעט המושב שדה-ורבורג, בשאר המושבים היקפי המדגם היו קטנים למדי (בין 13 ל-17 נשאלים בכל אחד מן המושבים הללו). עקב כך יש להתייחס לממצאי בדיקה ספציפית זו במשנה זהירות. מבחינה זו אין הבדל בין היישובים הקהילתיים מתן ונירית.

כמו כן התבקשו הנדגמים בכל היישובים לציין אם קיימים תנאים מיוחדים הנדרשים כדי שיעסקו בפעילות חקלאית בעתיד, ולהגדיר את התנאים הללו אם המשיבים אינם פוסלים כלל את אפשרות העיסוק בחקלאות. איור 4.5 מציג את תוצאות הבדיקה.

איור 4.5: קיום תנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות בעתיד

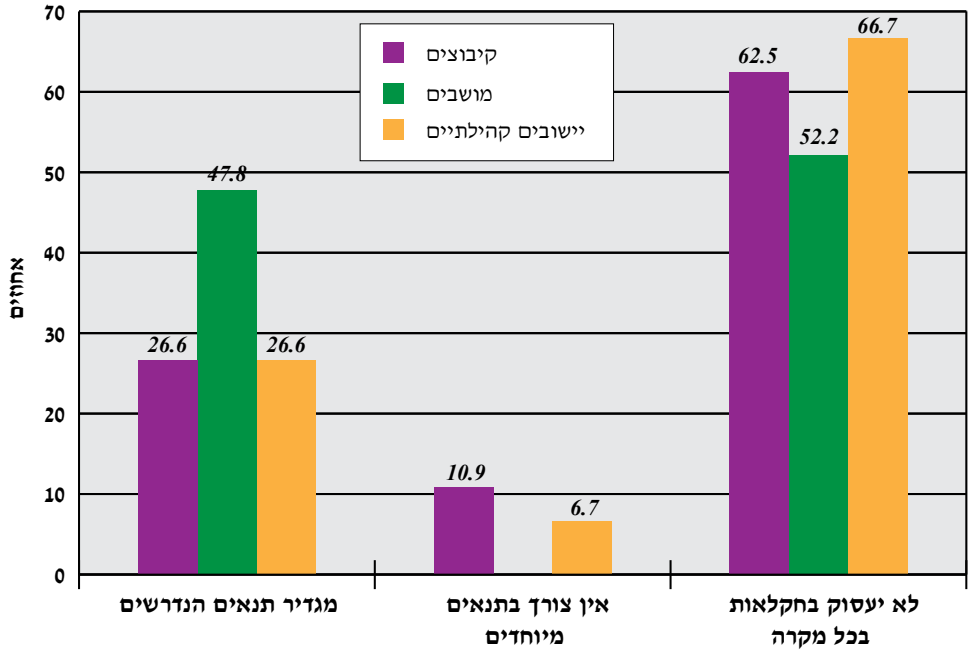

ראשית, חשוב לציין כי ממצאי בדיקה זו, בדומה לבדיקה הקודמת, מחזקים את האופטימיות הזהירה בנוגע לעתידה של החקלאות במרכז הארץ ולשאיפות התעסוקתיות של תושבי האזור הכפרי: שיעורי המשיבים בכל היישובים שענו כי לא יעסקו בחקלאות בכל מקרה, נמוכים יותר בהשוואה לשיעורי הנדגמים שהשיבו בשלילה לגבי הכוונה לעסוק בחקלאות בעתיד (איור 4.4), אולם היחס בין סוגי היישובים נשמר. כלומר, הן תוצאות הבדיקה הקודמת (איור 4.4) והן ממצאי בדיקה זו (איור 4.5) מעידים על כך שבמושבים שיעור הפוסלים לחלוטין את העיסוק בחקלאות הוא נמוך יותר מאשר בקיבוצים וביישובים הקהילתיים. יתרה מכך, לדעתם של כ-48% מהנשאלים במושבים אין צורך בתנאים מיוחדים על-מנת שיעסקו בחקלאות. אחוז זהה של תושבי הקיבוצים והיישובים הקהילתיים (כ-26%) הגדירו את התנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות.

בהתחשב בסוגי היישוב ובאופיו, השאלה לגבי התנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות הוצעה לתושבי הקיבוצים והיישובים הקהילתיים כשאלה פתוחה, בעוד שתושבי המושבים התבקשו להתייחס לתנאים מוגדרים-מראש (נספח 1). בלוח 4.5 סוכמו ממצאי הבדיקה עבור תושבי המושבים.

לוח 4.5: התפלגות הנשאלים לפי התנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות (מושבים)

התנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות	N	%
עובדים זרים	14	15.2
מימון / הון	18	19.6
מים	15	16.3
תשואה גבוהה יותר	24	26.1
תמיכה ממשרד החקלאות	20	21.7
אחר	7	7.6
סה"כ		***106.7**

* סה"כ אחוז המציינים עולה על 100% (מסך המדגם – 92) מפני שחלק מהמשיבים ציינו יותר מתנאי אחד.

כפי שניתן לראות, לדעת תושבי המושבים העניין של רווחיות כלכלית ותמיכה ממשלתית, לרבות תמיכה פיננסית, הם הגורמים הקריטיים העשויים לתרום להמשך העיסוק בחקלאות בעתיד. בין שאר התנאים: "שהמדינה לא תעביר את הקרקעות לערים בסביבה", "שלא יסגרו ענפי חקלאות", "ביקוש לתוצרי חקלאות" וגם התנאים הקשורים למצב המשפחתי והמצב הפיזי של הנשאל.

אף על-פי שבקיבוצים השיבו הנשאלים לשאלה פתוחה, גם בתשובותיהם בולט הנושא של רווחיות כלכלית: מתוך 33 המשיבים שהתייחסו לתנאי העיסוק בחקלאות, כ-55% ציינו את הרווח הכלכלי והאפשרות להתפרנס מחקלאות כתנאי הכרחי לעיסוק בכך. בנוסף לכך, כ-24% ציינו את העניין, החדשנות והסיפוק מהעבודה החקלאית כתנאי הנדרש כדי לעסוק בה. לדעתם של כ-12% מהנשאלים נדרשת תמיכת הממשלה. בין שאר התנאים צוינו תנאים אישיים הקשורים בעיקר במצבו הפיזי והבריאותי של הנשאל.

מבין אלה שהתייחסו לתנאי העיסוק בחקלאות ביישובים הקהילתיים (20 איש), רובם ציינו את ההיבטים השונים של הרווחיות הכלכלית ואמצעי הייצור החקלאי כתנאי נדרש (65%). בעבור רבע מהם "המניעים הפנימיים" יכולים לגרום להם לעסוק

בחקלאות. כ-7% מכלל הנשאלים ביישובים הקהילתיים ציינו כי אין צורך בתנאים מיוחדים כדי שיעסקו בחקלאות. ברור כי אין בתוצאות אלו כדי להסיק כי שליש מתושבי היישובים הקהילתיים הם "חקלאים פוטנציאליים". אכן, המניע העיקרי המביא את תושבי היישובים הללו מהעיר לכפר הוא חיפוש אחר איכות-חיים. עם זאת, ממצאי בדיקות אלו רומזים כי בתנאים המעודדים אף ביישובים הכפריים הלא-חקלאיים , קרי ביישובים קהילתיים, קיים פוטנציאל לעיסוק בחקלאות. ייתכן כי זאת התוצאה של מודעות התושבים לכך שללא החקלאות לא יתקיים הצביון הכפרי במרחב שבו בחרו לחיות.

4.3 הקשר בין מאפיינים דמוגראפיים-חברתיים לתעסוקתיים

סעיף זה עוסק בבדיקת הקשרים בין המאפיינים הדמוגראפיים-חברתיים של הנשאל לבין מאפייני תעסוקתו, כגון מקור ההכנסה (או מקור העיסוק) העיקרי, מקום העבודה, כוונות לעסוק בחקלאות בעתיד והתנאים הנדרשים לכך, וכן מעמדו של הנשאל ביישוב-מגוריו. הבדיקות נעשו לכל אחת מקבוצות המדגם בנפרד באמצעות מבחן Cross-Tab (Chi-Square Test). להלן מוצגים אך ורק הממצאים שנראו מובהקים מבחינה סטטיסטית.

בעיקרון מעידות תוצאות הניתוח על הטנדנציה התעסוקתית הנצפית בקרב תושבי האזור הצעירים והמשכילים יותר: הם אינם עוסקים בחקלאות ורובם עובדים מחוץ ליישוב-מגוריהם (בעיקר בעיר).

לוח 4.6: קיבוצים: זיקה בין השכלה וגיל לבין מקום העבודה

	מקום העבודה נמצא בקיבוץ	מקום העבודה נמצא ביישוב כפרי אחר	מקום העבודה נמצא ביישוב עירוני	סה"כ
השכלה				
תיכונית	26.3%	16.7%	7.10%	(23) 20.9%
על-תיכונית לא-אקדמית	34.2%	16.7%	17.9%	(32) 29.1%
תואר ראשון ומעלה	39.5%	66.6%	75.0%	(55) 50.0%
סה"כ	100%	100%	100%	100%
pv=0.051				
גיל				
34-23	5.3%	0.0%	32.1%	(13) 11.9%
44-35	17.3%	16.7%	21.4%	(20) 18.4%
54-45	21.3%	33.3%	14.3%	(22) 20.2%
+55	56.1%	50.0%	32.2%	(54) 49.5%
סה"כ	100%	100%	100%	100%
pv=0.019				

לוח 4.7: קיבוצים: זיקה בין השכלה למקור התעסוקה העיקרי

	תעסוקה בענפי הקיבוץ	שכיר מחוץ לקיבוץ	עסק עצמאי	סה"כ
השכלה				
תיכונית	30.2%	10.3%	11.1%	(24) 21.6%
על-תיכונית לא-אקדמית	27.0%	20.5%	55.6%	(30) 27.0%
תואר ראשון ומעלה	42.8%	69.2%	33.3%	(57) 51.4%
סה"כ	100%	100%	100%	100%
pv=0.018				

הנתונים מבליטים את העובדה שתושבי-קיבוצים צעירים ומשכילים יותר, נוטים לעבוד בשכר בעיר. עסק עצמאי הוא מקור העיסוק העיקרי, בעיקר עבור בעלי השכלה על-תיכונית לא-אקדמית (לימודים חלקיים באוניברסיטה או בביי"ס טכני).

לוח 4.8: מושבים: זיקה בין השכלה למקום העבודה

	מקום העבודה נמצא במושב	מקום העבודה נמצא ביישוב כפרי אחר	מקום העבודה נמצא ביישוב עירוני	סה"כ
השכלה				
תיכונית	50.0%	50.0%	8.7%	(23) 20.9%
על תיכונית לא-אקדמית	23.3%	50.0%	15.2%	(32) 29.1%
תואר ראשון ומעלה	26.7%	0.0%	76.1%	(55) 50.0%
סה"כ	100%	100%	100%	100%
pv<0.0001				

כשמדובר בתושבי המושבים, הקשר בין רמת ההשכלה של הנשאל למקום-עבודתו נמצא אף חזק יותר מאשר לגבי תושבי הקיבוצים: המשכילים-יותר עובדים מחוץ ליישוב-מגוריהם, ובעיקר ביישוב עירוני.

נתוני הלוח 4.9 מראים, כי החקלאות היא מרכיב חשוב בהכנסתם של אנשים מבוגרים יותר ומשכילים פחות.

לוח 4.9: מושבים: זיקה בין השכלה וגיל לבין מידת ההכנסה מחקלאות

	50% או יותר מסך ההכנסה באה מחקלאות	פחות מ-50% מסך ההכנסה באה מחקלאות או כלל לא מחקלאות	סה"כ
השכלה:			
תיכונית	57.1%	28.2%	(30) 32.6%
על-תיכונית לא-אקדמית	7.2%	20.5%	(17) 18.5%
תואר ראשון ומעלה	35.7%	51.3%	(45) 48.9%
P=0.091			
גיל:			
34-23	14.2%	28.2%	(24) 26.1%
44-35	0.0%	29.5%	(23) 25.0%
54-45	42.9%	14.1%	(17) 18.5%
+55	42.9%	28.2%	(28) 30.4%
סה"כ	100%	100%	100%
pv=0.003			

לוח 4.10: מושבים: זיקה בין השכלה לקיום תנאים לעיסוק בחקלאות בעתיד

	מגדיר תנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות בעתיד	לא יעסוק בחקלאות בכל מקרה	סה"כ
השכלה:			
תיכונית	45.5%	20.8%	(30) 32.6%
על-תיכונית לא-אקדמית	20.4%	16.7%	(17) 18.5%
תואר ראשון ומעלה	34.1%	62.5%	(45) 48.9%
סה"כ	100%	100%	100%
pv=0.014			

לוח 4.11: מושבים: זיקה בין מעמד הנשאל במושב לבין השכלתו, גילו ומאפייני תעסוקתו

	בעל משק חקלאי	בעל בית-מגורים	מתגורר בשכירות	ממוצע
השכלה:				
תיכונית	54.1%	20.0%	22.2%	(23) 20.9%
על-תיכונית לא-אקדמית	21.6%	14.3%	11.1%	(32) 29.1%
תואר ראשון ומעלה	24.3%	65.7%	66.7%	(55) 50.0%
סה"כ	100%	100%	100%	1005
pv=0.004				
גיל:				
34-23	16.2%	17.1%	55.6%	(13) 11.9%
44-35	8.1%	42.9%	33.3%	(20) 18.4%
54-45	27.0%	14.3%	11.1%	(22) 20.2%
+55	48.7%	25.7%	0.0%	(54) 49.5%
סה"כ	100%	100%	100%	100
pv=0.0004				
מקום העבודה נמצא:				
במושב המגורים	62.5%	19.4%	11.1%	(27) 37.5%
ביישוב כפרי אחר	9.4%	0.0%	11.1%	(4) 5.6%
ביישוב עירוני	28.1%	80.6%	77.8%	(41) 56.9%
סה"כ	100%	100%	100%	100
pv<0.0001				
כוונה לעסוק בחקלאות:				
לא	43.2%	82.9%	77.9%	(52) 64.2%
אחר (כן, אולי, לא יודע)	56.8%	17.1%	22.1%	(29) 35.8%
סה"כ	100%	100%	100%	100
pv=0.001				
קיום התנאים הנדרשים לעיסוק בחקלאות בעתיד:				
מגדיר תנאים	73.0%	25.7%	22.2%	(38) 46.9%
לא יעסוק בחקלאות בכל מקרה	27.0%	74.3%	77.8%	(43) 53.1%
סה"כ	100%	100%	100%	100
pv<0.0001				

תוצאות הבדיקה (לוח 4.11) מלמדות כי בעל משק חקלאי במושב הוא מבוגר יותר, משכיל פחות (בעל השכלה תיכונית או טכנית לא-אקדמית) שמקום-עבודתו נמצא במושב והוא מתכוון לעסוק בחקלאות בעתיד ולכן גם נוטה להגדיר את התנאים הנדרשים כדי שיממש את כוונותיו. בעלי בתי-מגורים בלבד הם בעיקרון צעירים ומשכילים יותר, העובדים בעיר ואינם מתכוונים לעסוק בעתיד בחקלאות. הממצא בנוגע לקשר הישיר בין השכלה לבין אי-עיסוק בחקלאות, עולה בקנה אחד עם תוצאות המחקר שנערך בקרב תושבי המושבים במועצה האזורית חוף הכרמל על-ידי כהן וסופר (2007).

לאור התוצאות שהובאו בסעיף זה, ובעקבות הנתונים שהוצגו בסעיף הקודם, ניתן להסיק כי האופטימיות בנוגע לעתידה של החקלאות במרכז הארץ ולשאיפות התעסוקתיות של תושבי המגזר הכפרי באזור, היא אכן אופטימיות זהירה: על-מנת להבטיח את קיומה של החקלאות במרכז הארץ, יש צורך חיוני שגם הצעירים והמשכילים ימצאו עניין כלכלי בעיסוק בחקלאות.

כיצד אמור המרחב הכפרי להיראות, ומהו הנוף הכפרי בעיני תושביו מצורות-יישוב שונות — סוגיות אלו הן מוקד העניין של הסעיפים הבאים.

4.4 עמדות הנשאלים באשר למרכיבים המעצבים את היישובים הכפריים והמרחב הכפרי

כאמור, נבדקו במחקר תפיסותיהם ועמדותיהם של תושבי היישובים הכפריים מסוגים שונים בנוגע למרכיבי המרחב הכפרי, הן מבחינת ייעודם והן מבחינת מיקומם ביחס ליישוב-מגוריהם של הנשאלים. המשיבים התבקשו להביע את דעתם לגבי מידת התאמתם של האלמנטים השונים, לרבות המרכיבים הבנויים בייעודיהם השונים, המעצבים את היישוב הכפרי ואת המרחב הכפרי. בפרט התבקשו הנשאלים להתייחס למבנים חקלאיים המשמשים למשק-חי (רפתות, לולים וכד') וחממות למיניהן, למבנים לא-חקלאיים (מחסנים, מבני-תעסוקה ומשרדים, גני-אירועים וכד') למבנים המשמשים למטרות תיירות (חדרי-אירוח, אטרקציות, בתי-קפה וכד'), ולמבנים אחרים, בין אם אלה ניצבים בפועל ביישוב המגורים של הנסקר ובין אם לאו (באזור המגורים לעומת אלה המרוכזים באזור נפרד) כנגד אלה הפזורים בשטח החקלאי ובמרחב הכפרי הפתוח. כמו כן נבדקו עמדותיהם של הנשאלים בנוגע לשטחים החקלאיים לסוגיהם והשטחים הטבעיים. כל אלו באמצעות סולם בן חמש דרגות, שבו דרגה 5 פירושה תמיכה (או

התאמה) מלאה, ואילו דרגה 1 פירושה התנגדות חזקה (או אי-התאמה מוחלטת) (נספח 1).

לוחות 1 ו-2 (נספח 2) מציגים את התפלגות הנשאלים לפי הערכותיהם לגבי פעילויות ושימושי-קרקע שונים. כדי להקל על קריאת הממצאים, במקום לפלג את המשיבים לחמש דרגות על-פי הסולם המקורי, אוחדו שיעורי הנשאלים אשר לדעתם פעילות, מבנה או שימוש-קרקע "מתאים" (דרגה 4) או "מתאים מאוד" (דרגה 5) למרחב הכפרי, לעומת שיעור הנשאלים שלדעתם המרכיב "כלל לא מתאים" (דרגה 1) או "לא מתאים" (דרגה 2) למרחב הכפרי. אותה פרוצדורה נעשתה ביחס לעצמת התמיכה או ההתנגדות לפעילויות ושימושי-קרקע שונים. שתי הקטגוריות העליונות חוברו: הדרגות "תומך מאוד" או "תומך" מצד אחד, לעומת הדרגות "מתנגד" או "מתנגד מאוד" מצד שני. בניתוחים אלו הוגדרה דרגה 3 כעמדה "ניטראלית" אם הנשאלים "לא תומכים, אך גם לא מתנגדים" לפעילות ולשימושי-קרקע מסוימים.

בנוגע לממצאים המוצגים בפרק זה, ראוי לציין כי קיימת כפילות כלשהי בין המידע שמספקים לוחות 4.12-4.14 ואיורים 4.6-4.8 (מידת התמיכה של תושבי הקיבוצים, המושבים והיישובים הקהילתיים (בהתאמה) בפעילויות ושימושי-קרקע שונים) לבין המידע אותו מספק איור 4.13 (עמדות הנשאלים לגבי מידת ההתאמה של פעילויות ושימושים מסחריים ואחרים לנוף הכפרי). ההיגיון העומד מאחורי אופן הצגתם של ממצאים אלו הוא שהסעיף הראשון של הפרק הבוחן את מידת התמיכה במגוון הפעילויות והשימושים האפשריים, הן בתוך היישוב והן מחוצה לו (קרי, מפוזרים במרחב הכפרי), בא להדגיש את ההבדלים בעמדות שהתושבים מאותו סוג של יישובים כפריים (למשל, קיבוצים, לוח 4.12 ואיור 4.6) מחזיקים בנוגע לשימושים אלו. לעומת זאת, הסעיף השני של הפרק עוסק בעמדות הנשאלים לגבי פעילות ושימושי-קרקע רלוונטיים למרחב הפתוח בלבד (כלומר, הסעיף אינו מתייחס לשימושים כגון מוסדות-חינוך או מוסדות-תרבות; לחלופין, הוא מתייחס לשימושים הקשורים לאיכות הסביבה, אשר אינם רלוונטיים בקונטקסט היישובי). בנוסף לכך, נתוני איור 4.13 באים להדגיש הבדלים בהתייחסותם של תושבי היישובים הכפריים מסוגים שונים כלפי פעילויות ושימושי-קרקע שונים.

עמדות הנשאלים על המרכיבים המעצבים את היישובים הכפריים והמרחב הכפרי, מראות באופן כללי כי מרבית תושבי-היישובים החקלאיים תומכים בפעילויות ושימושי-קרקע לא-חקלאיים הממוקמים באזור המיועד לכך ביישוב-מגוריהם. עם זאת, מסתבר כי מידת התמיכה בפעילויות ובשימושי-קרקע חקלאיים, שטחים פתוחים ופעילויות תיירות ונופש במרחב הכפרי, היא נחרצת הרבה יותר בהשוואה לשימושים לא-חקלאיים,

מסחריים ואחרים. כמו כן הממצאים מעידים על כך שרוב תושבי המרחב הכפרי תומכים בהרחבת שטחי הבנייה הכפרית ביישובים ובמרחב הכפרי.

ניתוח השוואתי של מידת התמיכה בפעילות ושימושי-קרקע ביישוב הכפרי לעומת המרחב הפתוח

על-מנת לאמוד את עצמת התמיכה (או ההתנגדות) של המשיבים במרכיבים הבנויים לפעילויות ולשימושי-קרקע שונים כפונקציה של מיקומם במרחב הכפרי, חושבו ציוני הממוצע לכל המרכיבים שלגביהם נבדקו העמדות ונערך עבורם מבחן T (T-test) לבדיקת המובהקות הסטטיסטית של ההבדל בין הממוצעים. בדיקות אלו נערכו עבור תושבי הקיבוצים, המושבים והיישובים הקהילתיים בנפרד, וזאת כדי להעריך את הפערים בעמדותיהם של תושבי היישובים מן הסוגים השונים. תוצאות המבחנים (הממוצעים והמובהקויות הסטטיסטיות של ההבדלים ביניהם) מוצגות בלוחות 4.12-4.14, ועל בסיס תוצאות אלו נבנו איורים 4.6-4.8 המראים את אותם ממצאים בצורה ויזואלית.

באופן כללי ניתן לציין כי תוצאות הבדיקה מעידות על הבדלים משמעותיים ומובהקים מבחינה סטטיסטית בין הדעות שתושבי היישובים השונים מחזיקים לגבי פעילויות ושימושי-קרקע ומיקומם.

לוח 4.12 ואיור 4.6 מציגים את ממצאי הבדיקה בקרב תושבי הקיבוצים.

לוח 4.12: מידת התמיכה של תושבי הקיבוצים בפעילויות ושימושי-קרקע שונים

פעילויות ושימושי-קרקע	**פעילות / שימושי-קרקע ממוקמים:** (ממוצעים)		
	בתוך הקיבוץ		
	באזור המגורים (1)	**באזור נפרד (2)**	**במרחב הכפרי (3)**
מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)*	4.24	3.74	-
מוסדות-תרבות*	4.22	3.81	-
מתקני-ספורט	3.94	4.07	-
חדרי-אירוח*	2.69	3.77	3.22
פעילות מסחרית מינורית: בתי-קפה, מסעדות, חנויות, גלריות וכד'**	2.70	3.99	3.99
אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים*	2.32	3.85	3.48
מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם, כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'**	2.93	4.09	4.12
מחסנים*	2.30	3.82	3.07
מבני-תעסוקה ומשרדים***	2.76	3.99	-
גני-אירועים*	1.99	3.60	3.08
הרחבת המגורים	3.92	4.03	3.75

* ההבדלים בין כל זוג הממוצעים מובהקים ברמה של 5% לפחות.

** ההבדל בין הממוצע בעמודה (2) לבין הממוצע בעמודה (3) אינו מובהק, בשאר הוריאציות ההבדל מובהק ברמה של 5% לפחות.

*** ההבדל מובהק ברמה של 10% לפחות.

איור 4.6: מידת התמיכה של תושבי הקיבוצים בפעילויות ובשימושי-קרקע שונים

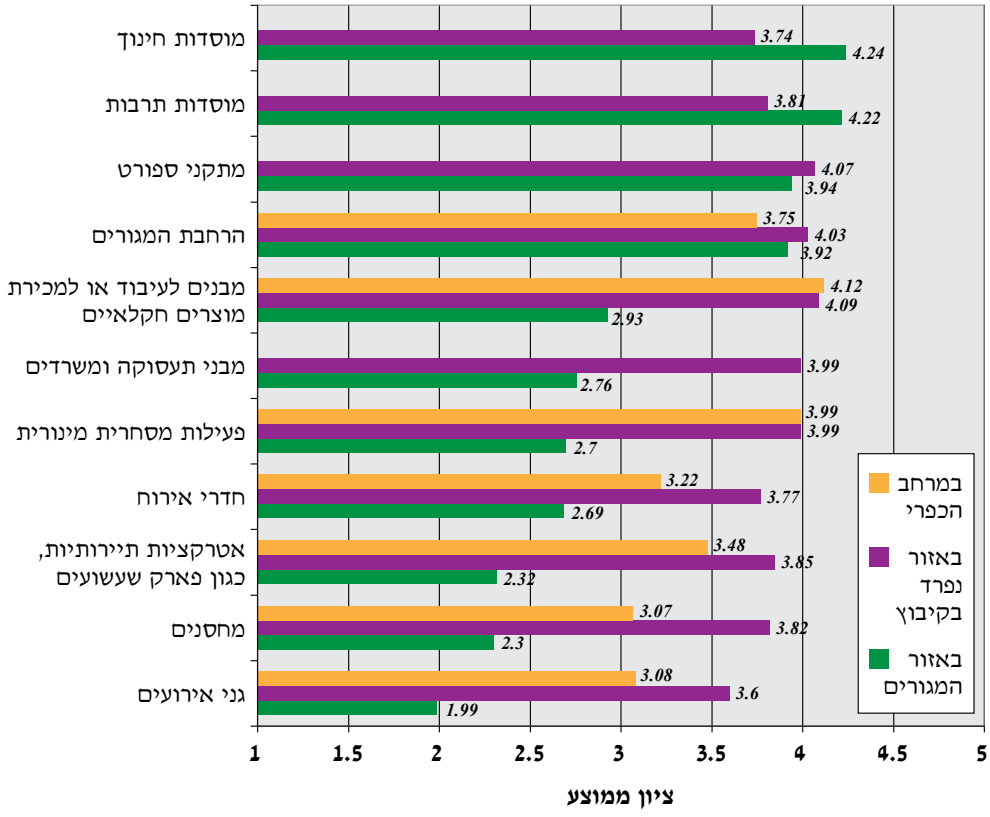

באשר לדעות תושבי הקיבוצים, ראוי לציין כי הם אינם מתנגדים לשימושים מסחריים ואפשרויות תעסוקה לא-חקלאית, אך לא באזור-מגוריהם. נהפוך הוא: הם תומכים בשימושים אלו. בתמיכתם הרבה ביותר זכו שימושים לא-חקלאיים הממוקמים באזור נפרד המיועד לכך ביישוב-מגוריהם. שימושים כאלה הפזורים במרחב הכפרי הם פחות רצויים לדעת הנשאלים.

באופן ספציפי, מהשוואת ממצאי הבדיקה עבור תושבי הקיבוצים, עולה כי:

- ❖ בתמיכה החזקה ביותר זכו מבנים ציבוריים לשירות תושבי היישוב: מוסדות-חינוך, תרבות וספורט, ובעיקר אלה הממוקמים באזור המגורים (ציוני ממוצע גבוה מדרגה 4). בנוסף, תושבי הקיבוצים תומכים (ציוני ממוצע גבוה מדרגה 3) גם בהרחבת

המגורים בתוך אזור המגורים הקיים, אך אין הבדל מובהק במידת תמיכתם של הנשאלים מהקיבוצים בין הרחבת המגורים בתוך היישוב להרחבת שטחי מגורים במרחב הכפרי, אם כי התמיכה המרבית הובעה לגבי הרחבת המגורים בישוב ביישוב, מחוץ לאזור המגורים הקיים. יש לציין כי למעט מבנים ציבוריים המשרתים את תושבי היישוב וכן הרחבת המגורים, אנשים מתנגדים ככלל (ציוני ממוצע נמוך מ-3) לשימושי-קרקע אחרים בתוך אזור המגורים. תושבי הקיבוצים הביעו תמיכה במבנים לעיבוד מוצרים חקלאיים או למכירתם, כגון יקבים, מחלבות, בתי-בד וכד', וכן בפיתוח פעילות מסחרית מינורית, כגון בתי-קפה, חנויות, גלריות וכד', אולם כל זאת מחוץ לאזור המגורים ביישוב, כלומר באזור נפרד של היישוב או של המרחב הכפרי.

- תושבי הקיבוצים תומכים גם באטרקציות תיירותיות כגון פארק שעשועים וחדרי-אירוח, בתנאי שהם יוצבו באזור נפרד של היישוב.
- תושבי הקיבוצים רואים בחיוב גם את הקמתם של מבני-תעסוקה ומשרדים באזור המיועד לכך ביישוב.
- מחסנים וגני-אירועים הפזורים במרחב הכפרי זכו בציון ממוצע המבטא תמיכה קלושה מאוד, אך אותם שימושים, אם הם ממוקמים באזור נפרד בישוב ביישוב, זכו לתמיכה רבה יותר, והבדלים אלו מובהקים מבחינה סטטיסטית ברמה של 5% (לוח 4.12). עם זאת, שימושים אלו המצויים בתוך אזור המגורים, מעוררים התנגדות חזקה ביותר בקרב תושבי הקיבוצים.

לוח 4.13 ואיור 4.7 מציגים ממצאי הבדיקה בקרב תושבי המושבים.

לוח 4.13: מידת התמיכה של תושבי המושבים בפעילויות ושימושי-קרקע שונים

	פעילות / שימושי-קרקע ממוקמים: (ממוצעים)		
	בתוך המושב		
	באזור המגורים (1)	**באזור נפרד (2)**	**במרחב הכפרי (3)**
מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)***	4.30	4.04	-
מוסדות-תרבות*	4.30	3.91	-
מתקני-ספורט	4.21	3.95	-
חדרי-אירוח**	2.88	3.35	3.26
פעילות מסחרית מינורית: בתי-קפה, מסעדות, חנויות, גלריות וכד'**	2.68	3.52	3.46
אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים*	2.27	3.14	2.82
מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם, כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'*	3.18	3.71	3.95
מחסנים*	2.31	3.02	2.67
מבני-תעסוקה ומשרדים*	2.42	3.09	3.91 (מבני-תעסוקה משותף למס' יישובים)
גני-אירועים*	1.54	2.70	2.35
הרחבת המגורים	3.85	3.93	3.77

* ההבדלים בין כל זוג ממוצעים, מובהקים ברמה של 5% לפחות.

** ההבדל בין הממוצע בעמודה (2) לבין הממוצע בעמודה (3) לא מובהק. בשאר הוריאציות ההבדל מובהק ברמה של 5% לפחות.

*** ההבדל מובהק ברמה של 10% לפחות.

איור 4.7: מידת התמיכה של תושבי המושבים בפעילויות ובשימושי-קרקע שונים

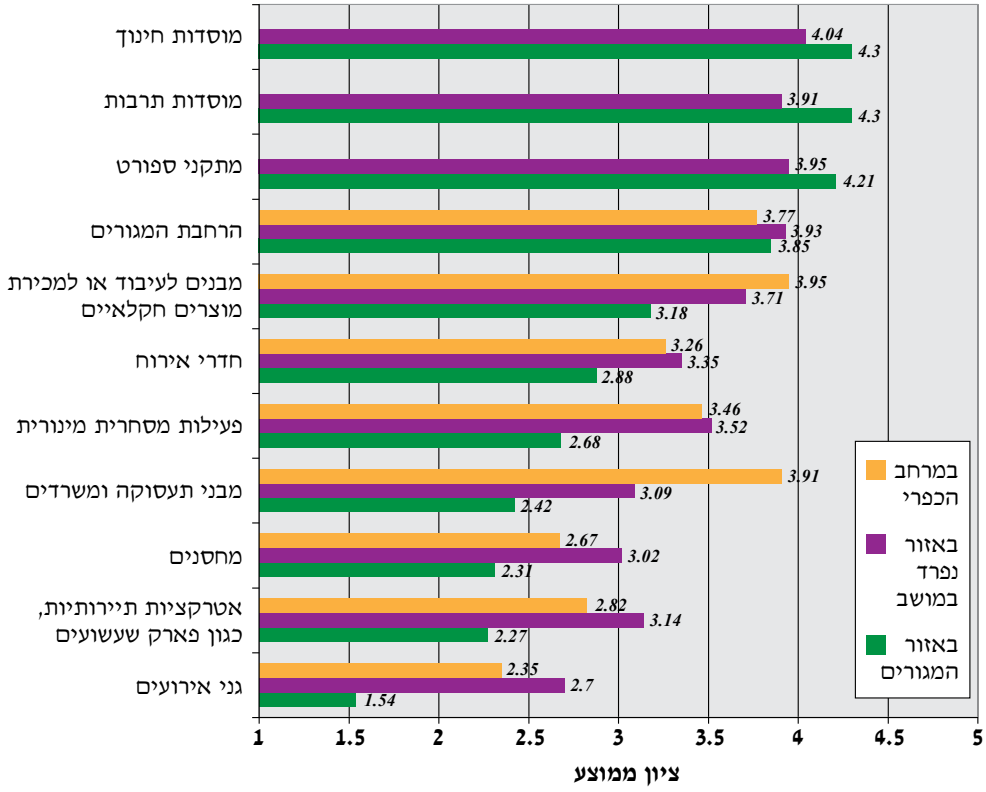

בעיקרון, "מבנה התמיכה/ההתנגדויות" של תושבי המושבים והקיבוצים במרכיבים הבנויים של פעילויות ושימושי-קרקע, הוא דומה.

- ❖ מוסדות ציבוריים הממוקמים באזור המגורים של היישוב רצויים מאוד. תושבי המושבים תומכים גם בהרחבת המגורים, ללא הבדל מובהק בין מידת תמיכתם בהרחבת המגורים בתוך היישוב לבין הרחבת שטחי המגורים במרחב הכפרי.
- ❖ תושבי המושבים הביעו תמיכה במבנים העוסקים בעיבוד מוצרים חקלאיים או במכירתם, כגון יקבים, מחלבות, בתי-בד וכד', אף אם הם ממוקמים בתוך אזור המגורים ביישוב-מגוריהם. אולם, לדעת הנשאלים, ראוי יותר למקם את המבנים הללו במרחב הכפרי ולא בתחום היישובים. הבדלים אלו מובהקים מבחינה סטטיסטית ברמה של 5% (לוח 4.13).

- ❖ פיתוח פעילות מסחרית מינורית (כגון בתי-קפה, חנויות, גלריות וכד') באזור נפרד בתוך היישוב או במרחב הכפרי קיבל תמיכה מתושבי המושבים, אך במידה מתונה יותר בהשוואה לתושבי הקיבוצים (לוחות 4.12 ו-4.13).
- ❖ מבני התעסוקה ומשרדים הממוקמים ביישוב זכו בתמיכתם של תושבי המושבים, שהיא זעירה הרבה יותר בהשוואה לתושבי הקיבוצים (3.09 לעומת 3.99 בהתאמה). חשוב לציין כי לתושבי המושבים הופנתה שאלה נוספת לגבי מידת תמיכתם במבני-תעסוקה ומשרדים הממוקמים באזור נפרד של היישוב המשמש אזור תעסוקה משותף למספר יישובים (נספח 1, שאלון המושבים); עצמת התמיכה באופציה זו היא גבוהה בהרבה (3.91) מאשר אפשרויות מיקום אחרות של שימושי-קרקע אלו (איור 4.7).
- ❖ לדעתם של תושבי המושבים, חדרי-אירוח פחות רצויים ביישוב, אף באזור מיוחד, בהשוואה לעמדותיהם של תושבי הקיבוצים (3.35 לעומת 3.77 בהתאמה). כמו כן, בניגוד לנשאלים בקיבוצים, תושבי המושבים אינם תומכים באטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים, הממוקמות במרחב הכפרי; מיקום האטרקציות באזור מיוחד ביישוב, גם הוא קיבל עצמת תמיכה מתונה הרבה יותר, בהשוואה לקיבוצים (לוחות 4.12 ו-4.13).
- ❖ שימושים לא-חקלאים כגון מחסנים, הממוקמים באזור נפרד ביישוב, לא זכו בתמיכה כה חזקה מתושבי המושבים, בהשוואה לתושבי הקיבוצים. יתרה מכך, הנשאלים ממושבים הביעו התנגדות לשימושי-קרקע כגון אלו במרחב הכפרי.
- ❖ הקמתם של גני-אירועים כלל לא קיבלו תמיכה מתושבי המושבים, לא ביישוב עצמו ולא במרחב הכפרי הפתוח.

בלוח 4.14 ובאיור 4.8 מוצגים ממצאי הבדיקה לגבי תושבי היישובים הקהילתיים.

לוח 4.14: מידת התמיכה של תושבי היישובים הקהילתיים בפעילויות ושימושי-קרקע שונים

	פעילות / שימושי-קרקע ממוקמים: (ממוצעים)		
	בתוך היישוב		
	באזור המגורים (1)	**באזור נפרד (2)**	**במרחב הכפרי (3)**
מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)****	4.38	4.03	-
מוסדות-תרבות	4.17	4.12	-
מִתקני-ספורט	4.29	4.17	-
חדרי-אירוח (צימרים)**	2.57	3.43	3.64
פעילות מסחרית מינורית: בתי-קפה, מסעדות, חנויות, גלריות וכד'*	2.63	3.67	4.07
אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים*	1.89	3.05	3.44
מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם, כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'*	2.23	3.20	3.81
מחסנים**	1.43	2.47	2.64
מבני-תעסוקה ומשרדים*	1.75	2.96	3.81 (מבני-תעסוקה משותף למס' יישובים)
גני-אירועים**	1.30	2.31	2.64
הרחבת המגורים***	3.11	3.27	3.72

* ההבדלים בין כל זוג הממוצעים מובהקים ברמה של 5% לפחות.

** ההבדל בין הממוצע בעמודה (2) לבין הממוצע בעמודה (3) אינו מובהק. בשאר הוריאציות ההבדל מובהק ברמה של 5% לפחות.

*** הבדל בין הממוצע בעמודה (1) לבין הממוצע בעמודה (2) אינו מובהק. בשאר הוריאציות ההבדל מובהק ברמה של 5% לפחות.

**** ההבדל מובהק ברמה של 10% לפחות.

איור 4.8: מידת התמיכה של תושבי היישובים הקהילתיים בפעילויות ושימושי-קרקע

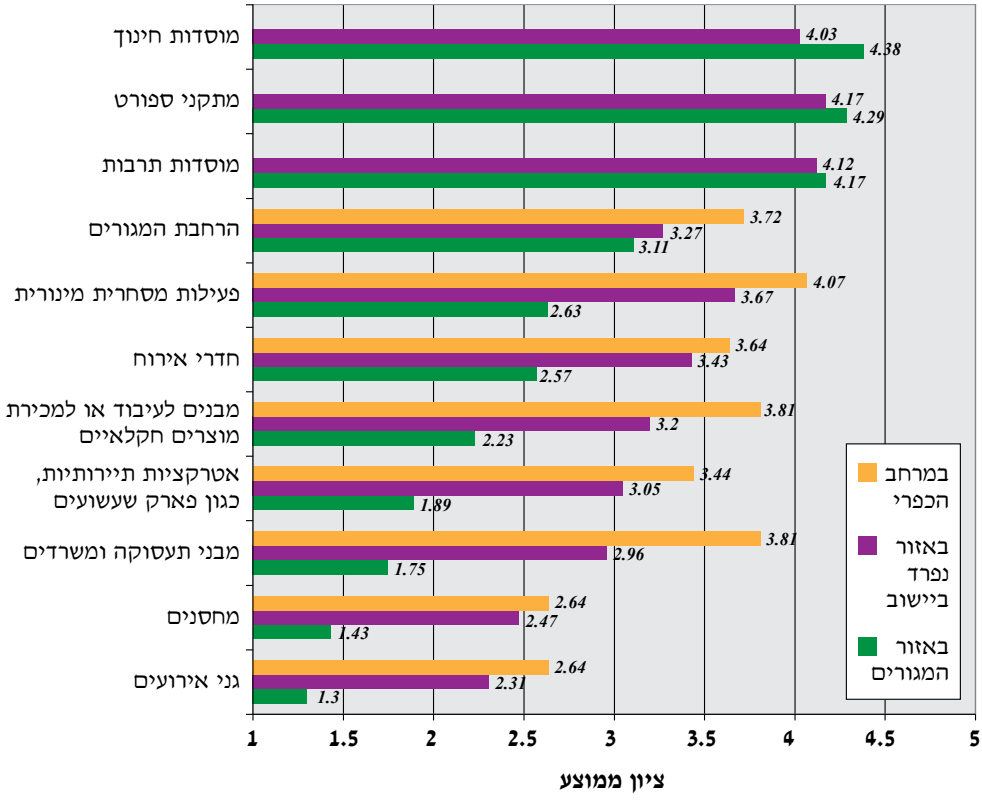

כפי שניתן לראות, תושבי היישובים הקהילתיים ביקורתיים יותר בנוגע לפעילות ושימושי-קרקע לא-חקלאיים כגון מחסנים, מבני-תעסוקה וגני-אירועים הממוקמים במרחב הכפרי ובתוך היישוב. הסיבות לכך ברורות למדי: ראשית, תושבי היישובים הקהילתיים אינם רואים בשימושים אלה אפשרות לתעסוקה עבורם. יתרה מכך, על-מנת ליהנות משקט ושלווה ותועלות אחרות של "חיים כפריים" יש להימנע לדעתם מפיתוח שימושי-קרקע שעלולים לפגוע באותן תועלות. מנתוני הלוח 4.14 עולה בפרט:

- ❖ מוסדות הציבור (חינוך, תרבות, ספורט) הממוקמים ביישובים קהילתיים ומשרתים את התושבים עצמם, זכו בתמיכתם הגורפת.
- ❖ תושבי היישובים הקהילתיים תומכים בהרחבת המגורים, אם כי תמיכתם מתונה הרבה יותר בהשוואה לתושבי המושבים והקיבוצים. כמו כן, הם תומכים בהרחבת

המגורים בעיקר מעבר לישוב לייישוב-מגוריהם. ההבדל במידת תמיכתם בהרחבת המגורים בתוך היישוב בהשוואה לתמיכתם בהרחבת שטחי המגורים במרחב הכפרי, הוא מובהק מבחינה סטטיסטית. לאור ממצאים אלה ראוי לציין שמרבית תושבי נירית אינם תומכים בהרחבת יישובם מחשש שהדבר יביא לכריתת היער בסמוך ליישוב.

- פעילות מסחרית מינורית (בתי-קפה, חנויות, גלריות וכד'), פעילות הקשורה לעיבוד ו/או למכירת מוצרים חקלאיים (יקבים, מחלבות וכד') וכן מבנים הקשורים לתיירות באופן ישיר (צימרים ואטרקציות) — כל אלה זכו לתמיכת תושבי היישובים בתנאי שהשימושים הללו ימוקמו מחוץ לאזור המגורים ואף מחוץ ליישוב עצמו. הבדלים אלה מובהקים סטטיסטית ברמה של 5%.
- בדומה לתושבי המושבים, תושבי היישובים הקהילתיים סבורים שהשימושים הלא-חקלאים, כגון מחסנים וגני-אירועים, אינם מתאימים כלל למרחב הכפרי ובוודאי שלא ליישוב ליישוב-מגוריהם של הנשאלים.
- תושבי היישובים הקהילתיים מתנגדים פחות למבני-תעסוקה ומשרדים הממוקמים ביישוב, בהשוואה לשימושים לא-חקלאיים אחרים, כגון מחסנים וגני-אירועים. עם זאת, תושבי היישובים הקהילתיים הביעו תמיכה במבני-תעסוקה ומשרדים הממוקמים באזור נפרד של היישוב, המשמש אזור-תעסוקה משותף למספר יישובים.

למרואיינים בכל היישובים ניתנה אפשרות להביע את דעתם לגבי פעילויות ושימושי-קרקע נוספים, הרצויים ביישובי מגוריהם או במרחב הכפרי. בחלקם חזרו הנשאלים לאותם השימושים שהתייחסו אליהם קודם במסגרת שאלות סגורות (נספח 1), אך בד"כ בצורה ספציפית יותר. לדוגמה, המשיבים שוב הדגישו את תמיכתם בפעילויות ובשימושים כגון: מרכזי-ספורט ובריכות, מוסדות ופעילות-תרבות (תערוכות ומוזיאונים), עסקים קטנים (חנויות וגלריות), אטרקציות תיירותיות, צימרים, חוות-סוסים וכד'. בנוסף לכך, תושבי היישובים הכפריים הביעו את תמיכתם בפעילות ובשימושי-קרקע נוספים, חלקם בהתאם למאפיינים של צורות-יישוב שונות. להלן פעילויות ושימושי-קרקע בהם תומכים כמה מהנשאלים[6]:

[6] ברוב הפעילויות הללו הביעו תמיכה לא יותר משני אנשים מכל קבוצת המדגם.

- תושבי היישובים הקהילתיים ציינו את רצונם בפיתוח פעילות לנוער, פינות-חי וכן אזורי חקלאות "ללא ריח ורעש."
- לדעת המרואיינים מהקיבוצים כדאי לפתח ביישוב-מגוריהם מתחם גולף, פעילויות-פנאי לגילאים 40+, מועדון ריקודים, "חי-טק", שימור אתרים היסטוריים, אזור-תעשייה ותחנות-דלק, דיור מוגן למבוגרים והרחבות קהילתיות. לגבי המרחב הכפרי, אנשים תומכים בפעילויות ובשטחי-נופש כגון פארקים, נקודות-תצפית לטיולים רגליים, מסלולים ושטחים לטיולי אופניים וג'יפים, פארק מים, שיקום הנחלים ואטרקציות תיירותיות סביב הנחלים ואזורי תעשייה "נקייה".
- נציגי המושבים ציינו את הפעילויות הבאות כרצויות ביישוב: פעילויות לילדים, כולל פינת-חי, פעילויות הקשורות לספורט ותרבות, בית-אבות אזורי, אזורי-תעשייה, אזורי מסחר "איכותי וידידותי לסביבה", אתרי-בילוי ומרכז מסחרי משותף למספר יישובים וכן "כל פעילות שיכולה להביא פרנסה לבעל הקרקע".

כפי שמלמדים נתוני הלוחות 4.12-4.14 והאיורים 4.6-4.8, קיימים פערים מסוימים בין דעותיהם של חברי קבוצות המדגמים השונות לגבי מידת התאמתם של המרכיבים הבנויים (שברובם אינם קשורים בייעודם לחקלאות) המעצבים את צביונם ואת אופיים של היישובים הכפריים והמרחב הכפרי. על מידת הסכמתם של תושבי הקיבוצים, המושבים והיישובים הקהילתיים למרכיבים אלו הממוקמים בתוך אזור המגורים וכן באזור נפרד ביישוב, ניתן להסיק מאיורים 4.9 ו-4.10 בהתאמה[7]. אורך הקווים המיוחסים לכל אחד מהמרכיבים מבטא את מידת הקונצנזוס בין המשיבים מהקבוצות השונות לגבי כל מרכיב ומרכיב: קווים קצרים יותר מעידים על כך שעצמת התמיכה או ההתנגדות של כלל הנשאלים אחידה יותר.

[7] מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים השונים לגבי התאמת פעילויות ושימושים מסחריים ואחרים למרחב הכפרי, מוצגת באיור 4.16 בסעיף הבא, העוסק בעמדותיהם של הנשאלים לגבי פעילויות ושימושי-קרקע במרחב הכפרי.

איור 4.9: מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים השונים לגבי פעילויות ושימושי-קרקע אפשריים באזור המגורים ביישוב-מגוריהם

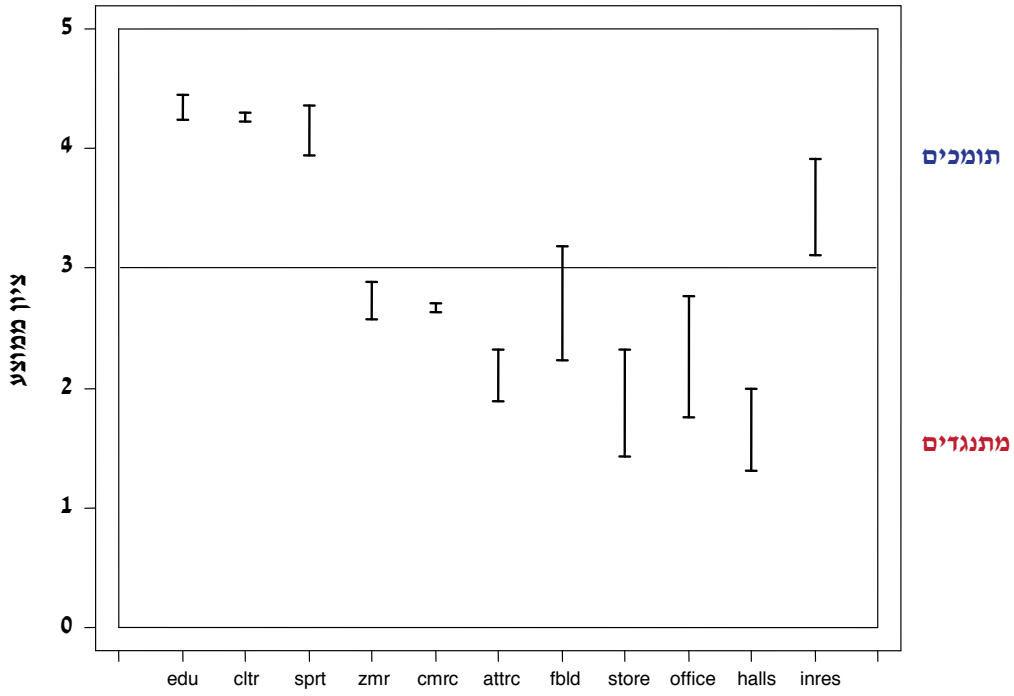

edc — מוסדות-חינוך

cltr — מוסדות-תרבות

sprt — מתקני-ספורט

zmr — חדרי-אירוח (צימרים)

cmrc — פעילות מסחרית מינורית (מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב)

attrc — אטרקציות תיירותיות כגון פארק שעשועים וכיו"ב

fbld — מבנים הקשורים לעיבוד ו/או למכירת מוצרים חקלאיים

store — מחסנים

office — מבני-תעסוקה ומשרדים

halls — גני-אירועים

inres — הרחבת המגורים בתוך השטח הבנוי הקיים

איור 4.10: מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים השונים לגבי פעילויות ושימושי-קרקע אפשריים באזור נפרד ביישוב מגיריהם

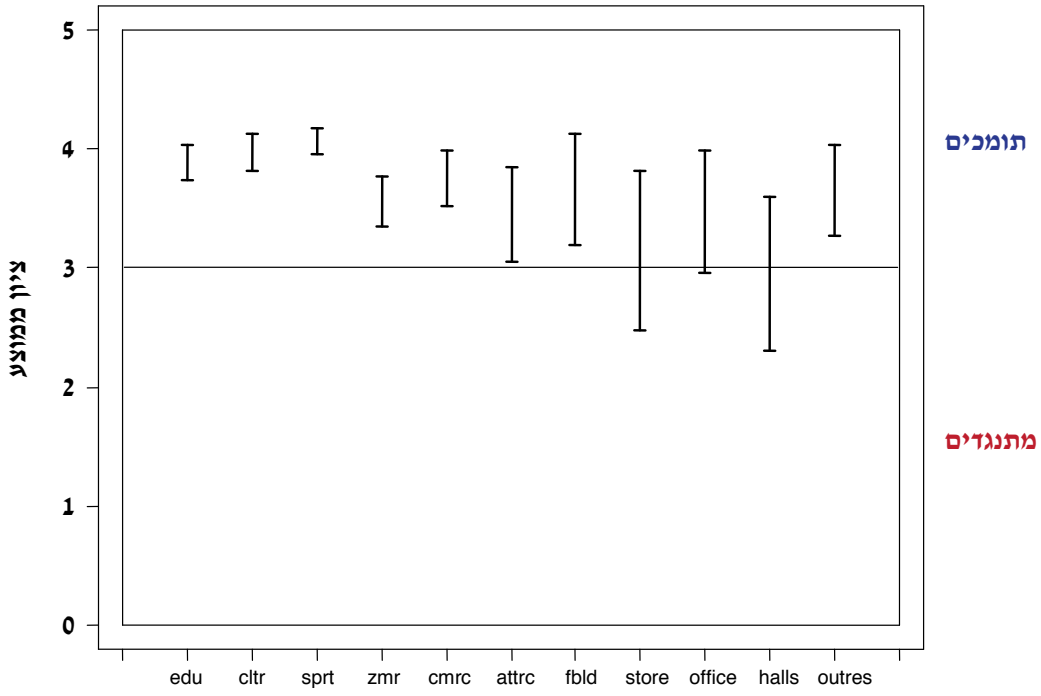

edc — מוסדות-חינוך

cltr — מוסדות-תרבות

sprt — מִתקני-ספורט

zmr — חדרי-אירוח (צימרים)

cmrc — פעילות מסחרית מינורית (מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב)

attrc — אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב

fbld — מבנים הקשורים לעיבוד ו/או למכירתם של מוצרים חקלאיים

store — מחסנים

office — מבני-תעסוקה ומשרדים

halls — גני-אירועים

outres — הרחבת המגורים מחוץ לשטח הבנוי הקיים

מהמבחן הוויזואלי של טווחי ההסכמה לגבי פעילויות ושימושי-קרקע באזור המגורים לעומת אזור נפרד ביישוב-מגוריהם של הנשאלים, עולה כי:

- בנוגע לאלמנטים מסוימים הניצבים באזור-מגורים, מידת התמיכה (במוסדות החינוך והתרבות) ועצמת ההתנגדות (בפעילות מסחרית, כגון: מסעדות, בתי-קפה, חנויות וכד') הן אחידות יותר בהשוואה למידת התמיכה באותם אלמנטים כשהם ניצבים באזור נפרד.
- עצמת התמיכה במוסדות-תרבות וכן עצמת ההתנגדות לפעילות מסחרית מינורית באזור המגורים, הן כמעט זהות בעיני כל הנשאלים מקבוצות-מדגם שונות.
- באשר למוסדות ציבוריים, חדרי-אירוח ופעילות מסחרית מינורית, קיימת מידת הסכמה (עצמת התמיכה או התנגדות) גבוהה יותר, בעוד שמבנים הקשורים לעיבוד ומכירה של מוצרים חקלאיים, מחסנים, מבני-תעסוקה, משרדים וגני-אירועים, מעוררים חילוקי-דעות בקרב קבוצות המדגם השונות.
- שימושים לא-חקלאיים כגון גני-אירועים ומחסנים, מעוררים חילוקי-דעות משמעותיים ביותר, אף כשמדובר במיקומם באזור נפרד של יישוב המגורים.
- טווח ההסכמה לגבי הרחבת שטח המגורים בתוך השטח הבנוי הקיים ומחוצה לו, מעיד על חילוקי-דעות לא-מבוטלים בין תושבי היישובים מן הסוגים השונים.

לסיכום:

- חלק לא מבוטל מתושבי היישובים החקלאיים רואים בחיוב פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב, אך רובם מחזיקים בדעה כי עסקים אלו צריכים להיות ממוקמים באזור נפרד המיועד לכך ולא בתוך מרקם המגורים.
- ככלל, תושבי הקיבוצים הביעו תמיכה רבה יותר בפיתוח עסקים לא-חקלאיים מאשר תושבי המושבים.
- הרעיון לגבי אזור תעסוקה משותף למספר יישובים, זכה לתמיכה בקרב תושבי המושבים ובקרב תושבי היישובים הקהילתיים.
- הדעה הרווחת בקרב תושבי המושבים והקיבוצים היא שמיקומם המועדף של פעילויות ושימושי-קרקע לא-חקלאיים הוא באזור נפרד **ביישוב** ולא בשטח חקלאי במרחב הכפרי.

- ככלל, תמיכתם של תושבי היישובים הקהילתיים בפעילויות ובשימושי-קרקע לא-חקלאיים בתוך היישוב היא מתונה יותר בהשוואה לתושבי המושבים והקיבוצים, למעט מוסדות הציבור המשרתים את תושבי היישובים. עם זאת, הם מתנגדים פחות לשימושים לא-חקלאיים הממוקמים במרחב הכפרי (ואף תומכים בחלק מהם), ומתנגדים בעצמה רבה יותר לשימושים אלה ביישוב-מגוריהם, אף אם הם מצויים באזור נפרד.
- גני-אירועים הם סוג השימוש הלא-חקלאי שמעורר התנגדויות בעצמה רבה ביותר בקרב תושבי המושבים והיישובים הקהילתיים, בעוד שבקיבוצים התושבים תומכים בגני-אירועים ובלבד שימוקמו מחוץ לאזור המגורים.

עמדותיהם של הנשאלים לגבי פעילויות ושימושי-קרקע במרחב הכפרי

כאמור, במחקר זה נבדקו עמדותיהם של הנשאלים לא רק אודות המרכיבים הבנויים (שברובם הם שימושים מסחריים שייעודם אינו חקלאי) הממוקמים ביישובים הכפריים לעומת המרחב הכפרי הפתוח, אלא גם בנוגע לשימושי-קרקע בסיסיים המעצבים את הנוף במרחב הכפרי, לרבות השטחים החקלאיים והפתוחים לסוגיהם, מתקנים הקשורים לגידולים חקלאיים (חממות למיניהן) ובעלי-חיים (רפתות, לולים וכד'), וכן מתקני תיירות ונופש כפרי. איורים 4.11-4.13 מציגים את הפער בין שיעורי הנשאלים (לפי קבוצות המדגם השונות) שלדעתם שימושי-קרקע שונים מתאימים למרחב הכפרי (דרגות 5 ו-4). האיורים מבוססים על נתוני לוח 2 (נספח 2).

איור 4.11 מציג את שיעור הנשאלים מקיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים, שלדעתם פעילויות ושימושי-קרקע חקלאיים תואמים את המרחב הכפרי.

איור 4.11 עמדות הנשאלים לגבי מידת התאמתם של הפעילויות והשימושים החקלאיים למרחב הכפרי

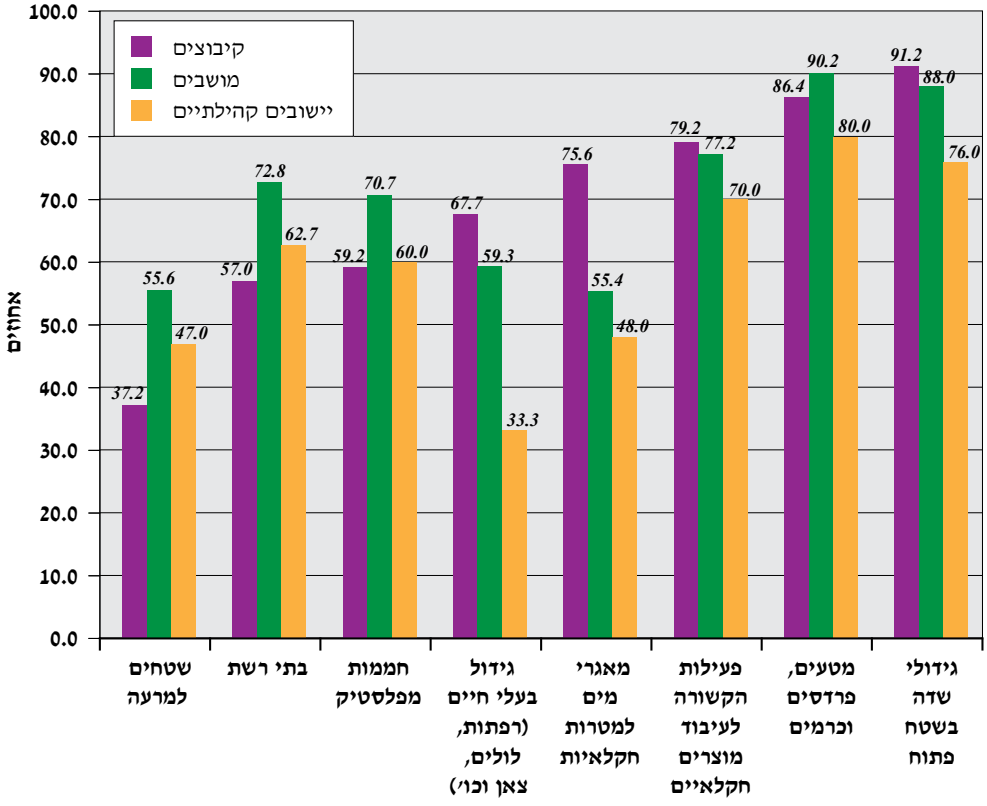

מהאיור עולה כי:

- כצפוי, שיעורם של אלה שהעריכו את הגידולים החקלאיים בשטחים הפתוחים (גידולי-שדה ומטעים) כמתאימים למרחב הכפרי, הוא הגבוה ביותר בקרב המשיבים מכל סוגי היישובים הכפריים.
- באופן כללי, שיעור תושבי היישובים הקהילתיים המעריכים את כל שימושי הקרקע החקלאיים כתואמים למרחב הכפרי, הוא נמוך יותר בהשוואה לתושבי המושבים, אם כי שיעורי התומכים בגידולי-שדה, פרדסים ומטעים, ובפעילות הקשורה לעיבוד או מכירת מוצרים חקלאיים, הם גבוהים למדי. שיעור נמוך במיוחד של תומכי גידול בעלי-חיים נמצא בקרב תושבי היישובים הקהילתיים. הסיבה לכך ברורה: פעילות חקלאית סביב משק-חי עלולה להוות מטרד (ריחות, לכלוך ורעש) לתושבי היישובים

הקהילתיים. נראה כי אותה סיבה עומדת גם מאחורי השיעור הנמוך למדי של תושבי היישובים הקהילתיים התומכים בשטחי מרעה ומאגרי-מים למטרות חקלאיות. דהיינו שאלה אינם מרכיבי הנוף והסביבה הכפרית שיכולים לתרום לאיכות-חייהם של תושבי היישובים הקהילתיים. זאת לעומת חממות פלסטיק וחממות עונתיות (בתי-רשת) שלדעת תושבי היישובים הקהילתיים מתאימים למרחב הכפרי.

לאור העובדה כי תושבי היישובים הקהילתיים הגיעו רובם ככולם ליישובים אלה מיישובים עירוניים (איור 4.1), מעניין להשוות את הממצאים הללו עם הממצאים שהתקבלו במחקרנו הקודם שבדק את תפיסותיהם של התושבים העירוניים לגבי האלמנטים הנופיים התומכים והסותרים את הנוף הכפרי הפתוח (פליישמן ופייטלסון, 2007). בפרט מסתבר כי לדעת תושבים עירוניים, בדומה לתושבי יישובים קהילתיים בעלי "עבר עירוני", מבנים הקשורים לעיבוד ו/או למכירת מוצרים חקלאיים וחממות מסוגים שונים הפזורים בשטח חקלאי, תואמים בהחלט את דימוי הנוף הכפרי הפתוח. לעומת זאת, התייחסותם של תושבי העיר כלפי מבנים חקלאיים המשמשים למשק-חי, שונה מעמדותיהם של תושבי יישובים קהילתיים. תושבי עיר מעריכים פעילות זו כתואמת מאוד את דימוי הנוף הכפרי. לעומת זאת לתושבי היישובים הקהילתיים, חוויית המפגש עם לול או רפת היא חוויה יום-יומית עקב קרבתם של מבנים אלה לבית-מגוריהם, ולכן פעילות הקשורה לגידול בעלי-חיים אינה נראית להם מתאימה למרחב הכפרי.

- למעט גידולים חקלאיים בשטחים הפתוחים (גידולי-שדה ומטעים) וכן פעילות הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים, בכל שאר הפעילויות ושימושי-קרקע נצפים פערים משמעותיים בשיעורי התמיכה בין תושבי המושבים לעומת תושבי הקיבוצים.

שיעורי הנשאלים בקיבוצים התומכים במאגרי-מים למטרות חקלאיות ובפעילות הקשורה לגידול בעלי-חיים, גבוהים יותר בהשוואה לתושבי המושבים. לעומת זאת, בקרב תושבי המושבים שיעור גבוה יותר של אלה התומכים בחממות למיניהן ובשטחי-מרעה כפעילויות המתאימות למרחב הכפרי, בהשוואה לתושבי הקיבוצים. הבדלים אלה, לפחות בחלקם, ניתן לשייך כנראה לבעיות ותחומי ההתמחות של תושבי היישובים הספציפיים מסוגים שונים בהם נעשו הסקרים.

איור 4.12 מציג את שיעורי הנשאלים מקיבוצים, מושבים ויישובים קהילתיים, שלדעתם שטחים פתוחים טבעיים ופעילויות ושימושי נופש ותיירות, מתאימים למרחב הכפרי.

איור 4.12: עמדות הנשאלים לגבי מידת התאמתם של שטחים פתוחים, פעילויות ושימושי נופש ותיירות למרחב הכפרי

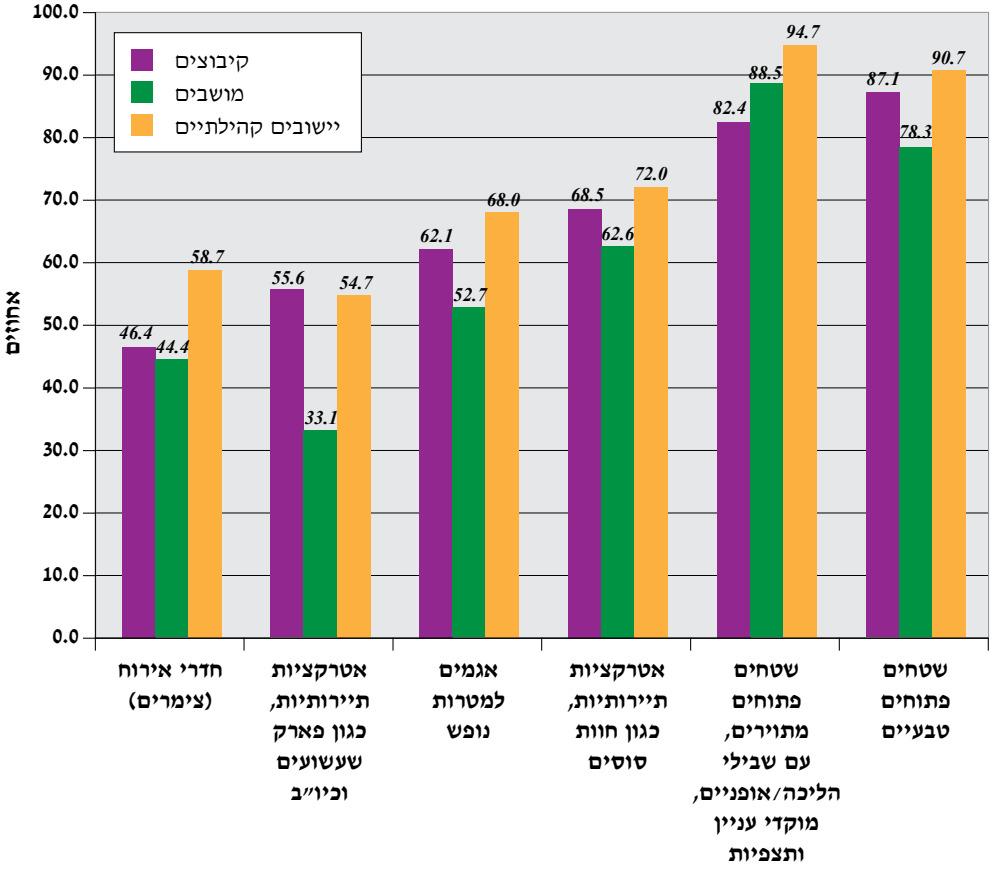

כפי שעולה מהאיור:

- בקרב המשיבים מכל סוגי היישובים הכפריים, שיעור אלה שהעריכו את השטחים הפתוחים, הטבעיים והמתוירים, כמתאימים ביותר למרחב הכפרי, הוא הגבוה ביותר.
- בניגוד לייחסם של תושבי היישובים הקהילתיים לפעילויות ושימושי-קרקע חקלאיים (איור 4.11), הרי ששיעור תמיכתם בשטחים פתוחים ובשימושי נופש במרחב הכפרי גבוה יותר בהשוואה לתושבי המושבים והקיבוצים.

❖ התייחסות שונה של הנשאלים נצפית בנוגע לאטרקציות תיירותיות: שיעור הנשאלים בקרב תושבי היישובים השונים שלדעתם חוות-סוסים מתאימות למרחב הכפרי, הוא גבוה הרבה יותר מאשר שיעור התומכים בפארק שעשועים. מבחינה זו בולט שיעור נמוך ביותר של תושבי המושבים התומכים בפארק שעשועים: כשליש מהם בלבד רואים בחיוב את מיקומן של אטרקציות כאלו במרחב הכפרי.

באיור 4.13 מוצגים שיעורי הנשאלים מצורות-יישוב שונות, התומכים בפעילויות ושימושים לא-חקלאיים, מסחריים ואחרים במרחב הכפרי.

איור 4.13: עמדות הנשאלים לגבי מידת התאמתם של פעילויות ושימושים מסחריים ואחרים למרחב הכפרי

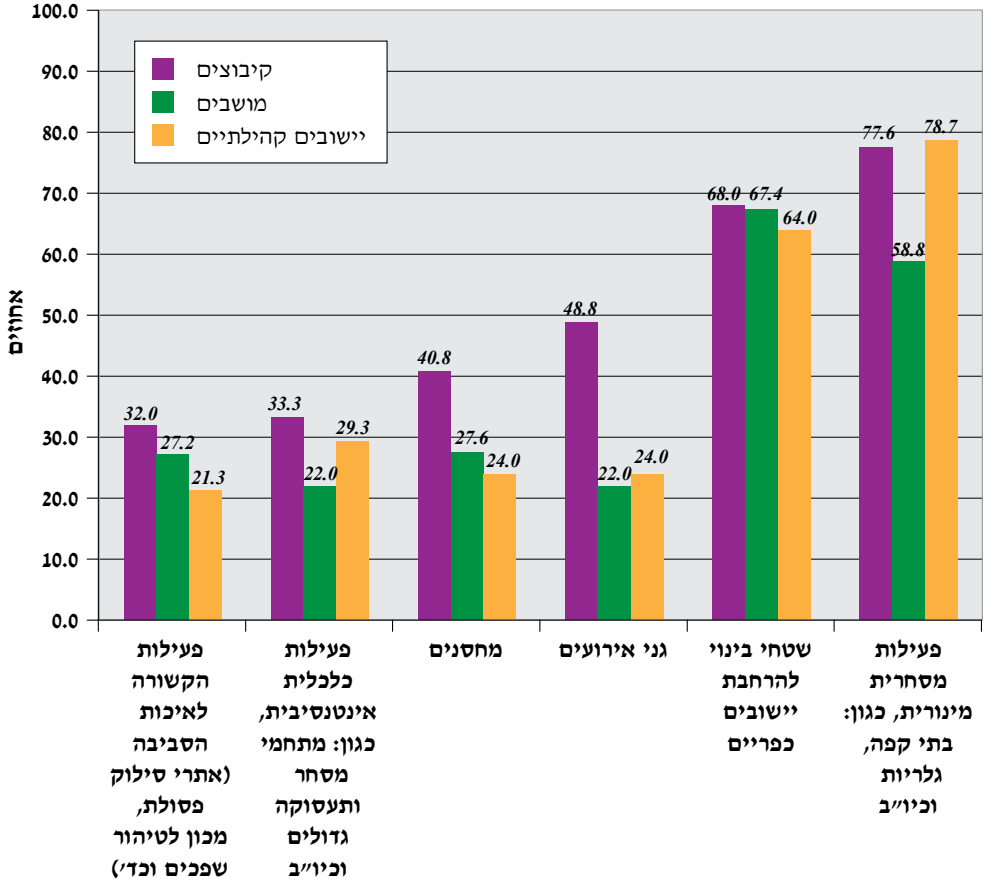

נתוני האיור מעידים כי:

- באופן כללי, שיעור תושבי הקיבוצים המעריכים את שימושי הקרקע הלא-חקלאיים כתואמים את המרחב הכפרי, הוא גבוה יותר בהשוואה לתושבי המושבים והיישובים הקהילתיים. בייחוד בולטים פערים גדולים יותר באשר לגני-אירועים ומחסנים. הממצא עולה בקנה אחד עם ממצאים אחרים המתייחסים למאפייני התעסוקה בקיבוצים.
- פעילות מסחרית מינורית (מסעדות, בתי-קפה, חנויות וגלריות) זכתה לתמיכה רבה ביותר בקרב מרבית הנשאלים, אם כי בעיני תושבי המושבים פעילות זו אטרקטיבית פחות ומתאימה פחות למרחב הכפרי, בהשוואה לדעתם של תושבי הקיבוצים והיישובים הקהילתיים.
- שיעור גבוה יחסית של המשיבים מכל קבוצות המדגם, סבור שהרחבה ועיבוי הבנייה הכפרית הם כיווני הפיתוח הראויים למרחב הכפרי.
- פעילות כלכלית אינטנסיבית (כגון, מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים) לא זכתה לתמיכה חזקה במיוחד בקרב תושבי היישובים מסוגים שונים, אם כי קיים הבדל לא מבוטל בשיעורי התומכים בפעילות זו בקרב תושבי הקיבוצים (כשליש מסך הנשאלים) לעומת תושבי המושבים (22% מסך הנשאלים).
- פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד') הכי לא מתאימה למיקום במרחב הכפרי באזור המרכז, לדעתם של תושביו.

באופן כללי, ניתן לציין כי:

- מידת התמיכה בשימושים לא-חקלאיים, מסחריים ואחרים (איור 4.13), היא פחותה בהרבה יותר בהשוואה לפעילויות ושימושי-קרקע חקלאיים, (איור 4.11), שטחים פתוחים ופעילויות תיירות ונופש (איור 4.12).
- לגבי פעילות הקשורה לאיכות הסביבה, דעתם של תושבי המרחב הכפרי תואמת את תפיסותיהם של התושבים העירוניים המעריכים את המבנים הקשורים לאיכות הסביבה כלא-מתאימים לנוף הכפרי (פליישמן ופייטלסון, 2007).
- לדעתם של תושבי המרחב הכפרי, אטרקציות המבוססות על פעילות חקלאית במהותה (גידול סוסים) תואמות יותר את המרחב הכפרי מאשר אטרקציות שאין להן זיקה כלשהי למהות החקלאית-כפרית.

- רוב תושבי המרחב הכפרי תומכים בפעילות מסחרית מינורית. חלקם רואים בפעילות זו אפשרויות תעסוקה אלטרנטיבית (משלימה או מחליפה את העיסוק בחקלאות) וחלקם תופסים אותה כחיונית לסיפוק צרכים יום-יומיים במוצרים או צורכי בילוי ופנאי. לעומת זאת, **בניגוד לדעה הרווחת בקרב כלל הציבור, בקרב אנשי-מקצוע ובקרב מקבלי-החלטות – תושבי המרחב הכפרי, בין אם הם עוסקים בחקלאות ובין אם לאו, אינם תומכים בהכרח במציאותם של מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים במרחב הכפרי באזור המרכז.**

על מידת הסכמתם של תושבי הקיבוצים, המושבים והיישובים הקהילתיים לגבי הפעילויות ושימושי-קרקע המעצבים את המרחב הכפרי באזור המרכז, ניתן להסיק מאיורים 4.14 (באשר לשימושי-קרקע חקלאיים), 4.15 (בנוגע לשטחים פתוחים ופעילויות-נופש) ו-4.16 (ביחס לשימושי-קרקע לא-חקלאיים, מסחריים ואחרים). איורים אלה מבוססים על נתוני לוח 3 (נספח 2). אורך הקווים המיוחסים לכל אחד מהמרכיבים מצביע על מידת הקונצנזוס בין הנשאלים לגבי מרכיב מסוים: קווים קצרים יותר פירושם שעצמת התמיכה או התנגדות של כלל הנשאלים אחידה יותר.

איור 4.14: מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים השונים לגבי פעילויות ושימושים חקלאיים במרחב הכפרי

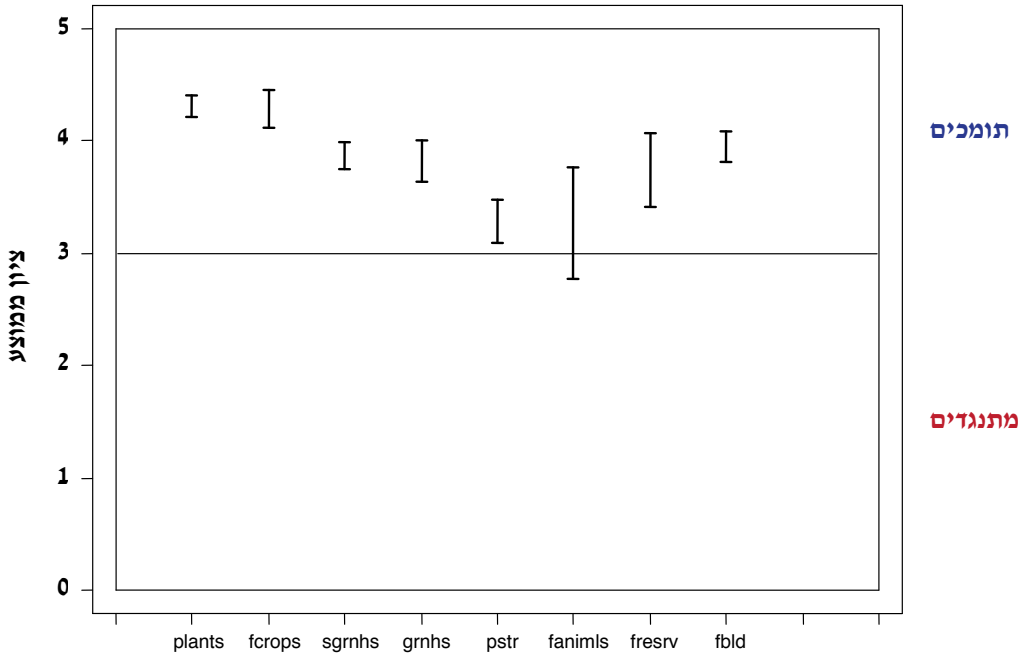

plants — מטעים, פרדסים וכרמים

fcrops — גידולי-שדה בשטח פתוח

sgrnhs — חממות עונתיות (בתי-רשת)

grnhs — חממות פלסטיק

pstr — שטחים למרעה

fanimls — גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, צאן, דגים, סוסים)

fresrv — מאגרי-מים למטרות חקלאיות

fbld — מבנים הקשורים לעיבוד ו/או למכירת מוצרים חקלאיים (יקבים, מחלבות וכד')

איור 4.15: מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים שונים לגבי שטחים פתוחים ושימושי נופש במרחב הכפרי

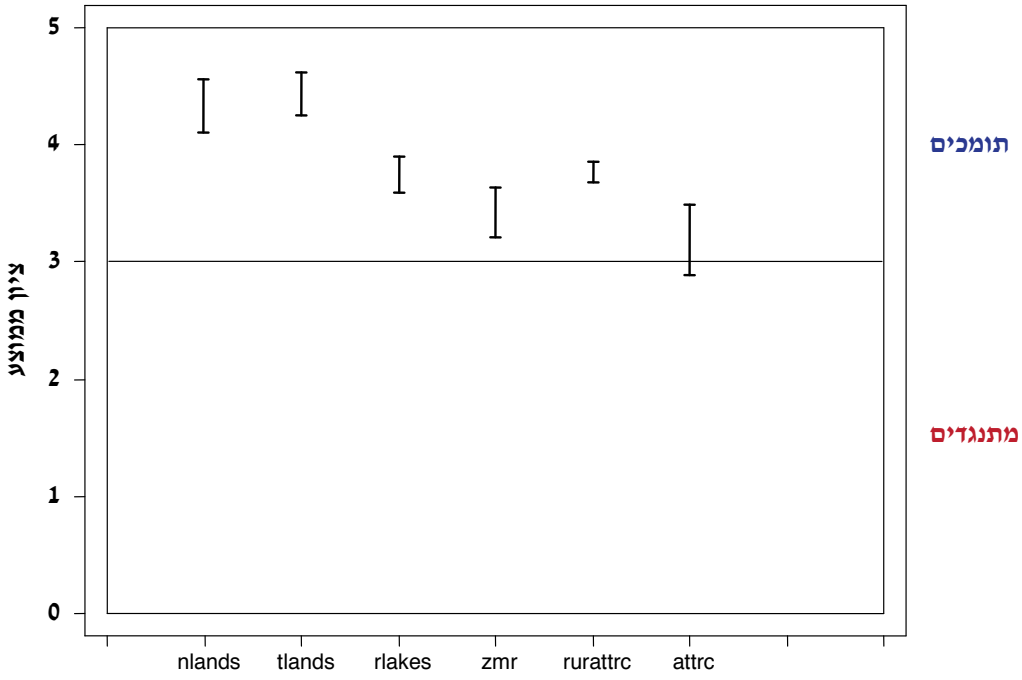

nlands — שטחים פתוחים טבעיים

tlands — שטחים פתוחים מתוירים, עם שבילי הליכה/אופניים, מסלולים ומוקדי-עניין

rlakes — אגמים למטרות נופש

zmr — חדרי-אירוח (צימרים)

rurattrc — אטרקציות תיירותיות, כגון חוות-סוסים

attrc — אטרקציות תיירותיות כגון פארק שעשועים

איור 4.16: מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים השונים לגבי פעילויות ושימושים מסחריים ואחרים במרחב הכפרי

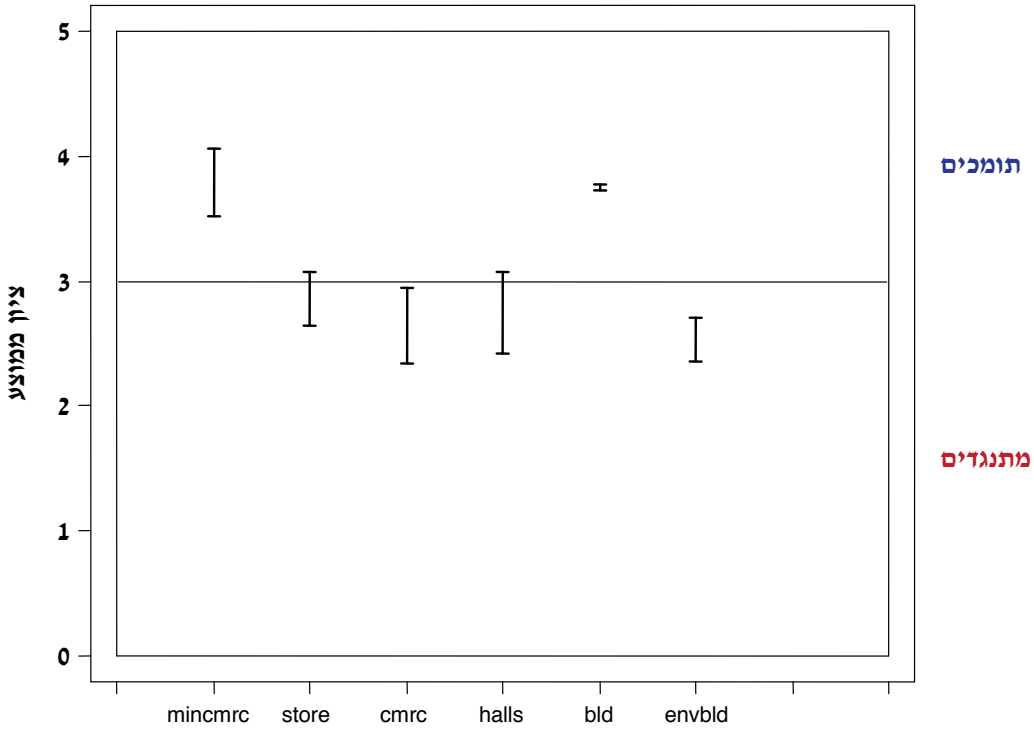

mincmrc — פעילות מסחרית מינורית (מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכד׳)

store — מחסנים

cmrc — פעילות מסחרית אינטנסיבית (מתחמי-תעסוקה ומסחר גדולים)

halls — גני-אירועים

bld — הרחבת שטחי בנייה כפרית

envbld — פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד׳)

מהמבחן הוויזואלי של טווחי ההסכמה לגבי פעילויות ושימושי-קרקע שונים במרחב הכפרי, ניתן להסיק מסקנות אלו:

- מכלל השימושים החקלאיים במרחב הכפרי, קיימת מידת הסכמה גבוהה יותר בנוגע לתמיכה בגידולים חקלאיים בשטחים הפתוחים (מטעים, פרדסים וכרמים), בחממות עונתיות וכן בנוגע למבנים הקשורים לעיבוד ו/או מכירת מוצרים חקלאיים, בעוד שגידול בעלי-חיים ומאגרי-מים למטרות חקלאיות מעוררים מחלוקת בקרב קבוצות-מדגם שונות.
- לגבי השטחים הפתוחים ושימושי-נופש במרחב הכפרי, נראה כי מידת הסכמתם של הנשאלים מהיישובים השונים לגבי התמיכה באטרקציות תיירותיות כגון חוות-סוסים, היא גבוהה ביותר בין שאר אפשרויות הנופש והתיירות. בניגוד לכך, מיקומן של אטרקציות כגון פארק שעשועים במרחב הכפרי, מעורר מחלוקת בקרב קבוצות-מדגם שונות.
- עצמת התמיכה בהרחבת שטחי הבנייה הכפרית במרחב הכפרי, זהה כמעט לחלוטין בקרב קבוצות הנשאלים מיישובים השונים; זאת בדומה לטווח התמיכה בהרחבת הבנייה למגורים בתוך היישוב.

באופן כללי, דעות הנשאלים לגבי המרכיבים השונים התואמים את המרחב הכפרי, לרבות לגבי שימושים לא-חקלאיים, מסחריים ואחרים, הן אחידות יותר בהשוואה לדעותיהם אודות מיקומם של אותם מרכיבים בתוך היישובים (נתוני האיורים 4.9 ו- 4.10 לעומת נתוני האיורים 4.15 ו-4.16).

4.5 עמדות הנשאלים באשר לכיווני-פיתוח במגזר הכפרי

בנוסף לבדיקת יחסם של תושבי היישובים הכפריים לפעילויות ולשימושי-קרקע ספציפיים המעצבים את המרחב הכפרי, חשוב לברר את עמדותיהם לגבי כיווני הפיתוח העתידיים במרחב הכפרי, ולעמוד על הפערים בדעותיהם כפונקציה של צורות-יישוב שונות בהן הם חיים.

לאור העובדה **שהרוב המכריע של הנשאלים** העוסקים בחקלאות הדגיש את חוסר היענות המדינה בסיוע לענף החקלאות והגדיר את המצב כנואש[8], היה חשוב לבדוק את יחסם לתמריצים אפשריים העשויים להביא את החקלאים להמשיך ולעסוק בחקלאות.

על-מנת להבהיר סוגיות אלו, התבקשו הנשאלים לדרג את מידת הסכמתם עם ההיגדים המבטאים את המהויות וההתייחסויות השונות באשר לפעילות חקלאית ולא-חקלאית במרחב הכפרי. זאת באמצעות סולם בן חמש דרגות, שבו דרגה 5 פירושה הסכמה מלאה ואילו דרגה 1 פירושה אי-הסכמה מוחלטת. לוחות 4.15, 4.16 ו-4.18 מציגים את התפלגות הנשאלים לפי מידת הסכמתם עם ההיגדים השונים. כדי להקל על קריאת הממצאים, במקום לפלג את המשיבים לחמש דרגות על-פי הסולם המקורי, אוחדו שתי הקטגוריות העליונות: שיעורי הנשאלים אשר "מסכימים" (דרגה 4) או "מסכימים מאוד" (דרגה 5) עם ההיגדים, לעומת שתי הקטגוריות הנמוכות — שיעורי הנשאלים ש"כלל לא מסכימים" (דרגה 1) או "לא מסכימים" (דרגה 2) עם ההיגדים. על נתוני לוחות אלו מבוססים איורים 4.17-4.19 המציגים את הפערים בין שיעורי הנשאלים המסכימים עם ההיגדים השונים (ציונים 4 ו-5) לפי קבוצות-מדגם שונות.

באופן כללי מעידות תוצאות הבדיקה על כך שהרוב המכריע של הנשאלים מייחס חשיבות רבה לשמירה על הצביון הכפרי במרחב הכפרי במרכז הארץ. מרבית התושבים סבורים כי יש לתמרץ את העיסוק בחקלאות, התורמת לדעתם לאיכות החיים. את הפעילות הלא-חקלאית, בין אם היא תעסוקה משלימה לחקלאות ובין תחליף לה, ראוי להסדיר באמצעות כללים ברורים, לדעת מרבית הנשאלים.

התייחסות לפעילות החקלאית

לוח 4.15 ואיור 4.17 עוסקים בתפיסותיהם של הנשאלים מסוגי-יישוב שונים לגבי הפעילות החקלאית.

[8] טענה זו מתבססת על תשובותיהם של המשיבים לשאלות הפתוחות (שאלות לגבי התנאים הנדרשים לעסוק בפעילות חקלאית בעתיד, נספח 1), וכן על הערותיהם של הנשאלים שעלו במהלך הראיונות או על גבי השאלונים.

לוח 4.15: התייחסותם של הנשאלים לפעילות חקלאית

היגדים	ערכים	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
		N	%	N	%	N	%
סה"כ		**125**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
חשוב לשמור על הצביון הכפרי במרחב הכפרי באזור המרכז	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	113 11 1	90.4 8.8 0.8	83 7 2	90.2 7.6 2.2	68 3 4	90.7 4.0 5.3
סה"כ		**125**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי יעדם	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	61 30 34	48.8 24.0 27.2	46 18 28	50.0 19.6 30.4	46 15 14	61.3 20.0 18.7
סה"כ		**126**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
פעילות חקלאית באזור הכפרי * תורמת לאיכות החיים של התושבים	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	111 12 3	88.1 9.5 2.4	74 13 5	80.4 14.1 5.5	49 17 9	65.3 22.7 12.0
סה"כ						**75**	**100**
פעילות חקלאית בשטחים הגובלים עם היישוב פוגעת באיכות החיים של התושבים	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	-	-	-	-	21 12 42	28.0 16.0 56.0

* הפערים בין צורות-יישוב שונות, מובהקים ברמה של 1%.

איור 4.17: התייחסות הנשאלים לפעילות החקלאית

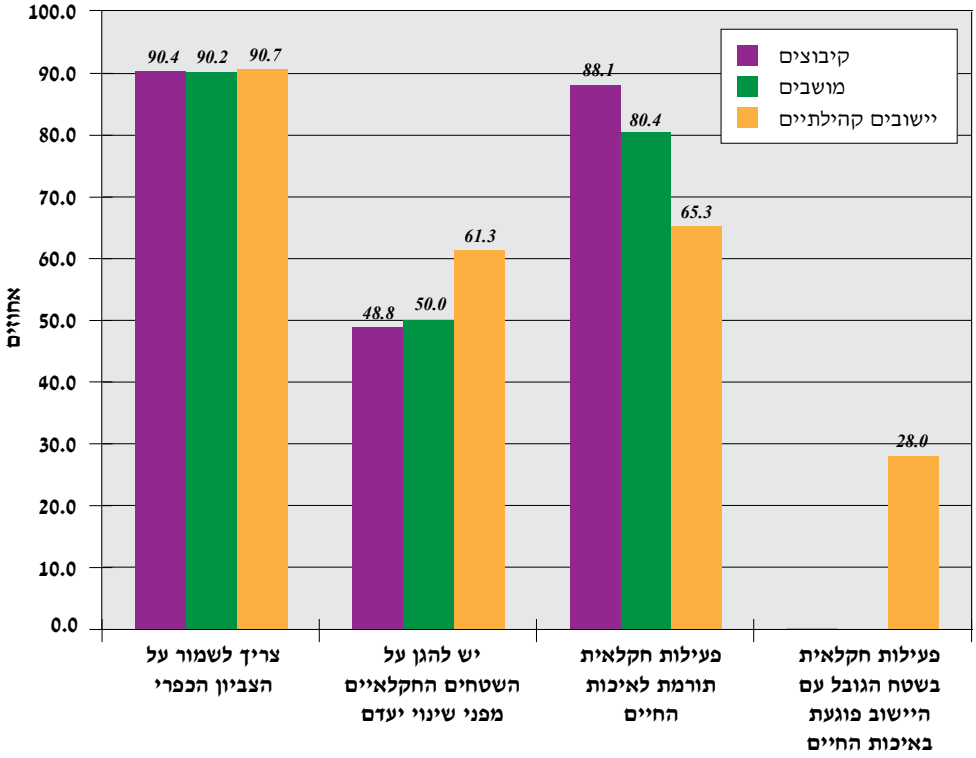

כפי שעולה מנתוני הלוח 4.15 ואיור 4.17, הרוב המכריע של הנשאלים מכל היישובים מודע לחשיבות השמירה על הצביון הכפרי במרחב הכפרי במרכז הארץ: למעלה מ-90% מכלל המשיבים מסכימים עם טענה זו. לדעת אחוזים ספורים בלבד מתושבי המרחב הכפרי אין בכך חשיבות.

כמחצית מתושבי הקיבוצים והמושבים מסכימים כי יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם, בעוד שתמיכתם של תושבי היישובים הקהילתיים בהגנה על השטחים החקלאיים היתה חזקה יותר, אך עמדותיהם של תושבי הקיבוצים והמושבים אינן שונות באופן מובהק מאלה של תושבי היישובים הקהילתיים. לאמור, לדעתם של תושבי המרחב הכפרי, מהותה של "כפריות" המרחב מתבטאת לא רק בחקלאות.

מרבית התושבים סבורים כי הפעילות החקלאית תורמת לאיכות החיים, ודעה זו חזקה יותר באופן מובהק בקיבוצים ובמושבים מאשר ביישובים הקהילתיים ($p=0.004$).

בנוסף לשאלות המשותפות לכל חברי המדגמים, תושבי היישובים הקהילתיים התבקשו לדרג את מידת הסכמתם לטענה כי פעילות חקלאית בשטחים הגובלים עם היישוב (הכרוכה בריסוס, רעש או ריחות), פוגעת באיכות החיים של תושביו. רק 28% מהמשיבים ענו בחיוב לשאלה זו, בעוד ש-56% אינם מסכימים עם הטענה.

ההתייחסות לאפשרויות התמרוץ לפעילות החקלאית

לוח 4.16 ואיור 4.18 מציגים את עמדותיהם של הנשאלים ביחס לתמריצים האפשריים שיכולים לגרום לחקלאים להמשיך בפעילות החקלאית.

לוח 4.16: התייחסותם של הנשאלים לתמריצים להמשך הפעילות החקלאית

היגדים	ערכים	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
		N	%	N	%	N	%
סה"כ		**124**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
תמיכה ישירה בעיבוד חקלאי * (מענקי עיבוד)	- מסכים	110	88.7	78	85.7	53	70.7
	- ניטראלי	14	11.3	9	9.9	10	13.3
	- לא מסכים	-	-	4	4.4	12	16.0
סה"כ		**122**	**100**	**91**	**100**	**75**	**100**
ויתור על דמי חכירת קרקע * לחקלאי המעבד את אדמתו	- מסכים	104	85.2	59	64.8	49	65.4
	- ניטראלי	12	9.9	26	28.6	16	21.3
	- לא מסכים	6	4.9	6	6.6	10	13.3
סה"כ		**125**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
הקלה במסים *	- מסכים	111	88.8	67	72.8	55	73.3
	- ניטראלי	12	9.6	17	18.5	12	16.0
	- לא מסכים	2	1.6	8	8.7	8	10.7
סה"כ		**118**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
הגנה מתביעות בגין פעילות חקלאית הסמוכה לאזור-מגורים	- מסכים	76	64.4	51	55.4	-	-
	- ניטראלי	26	22.0	25	27.2		
	- לא מסכים	16	13.6	16	17.4		

* הפערים בין צורות-יישוב שונות, מובהקים ברמה של 1%.

איור 4.18: התייחסותם של הנשאלים לתמריצים להמשך הפעילות החקלאית

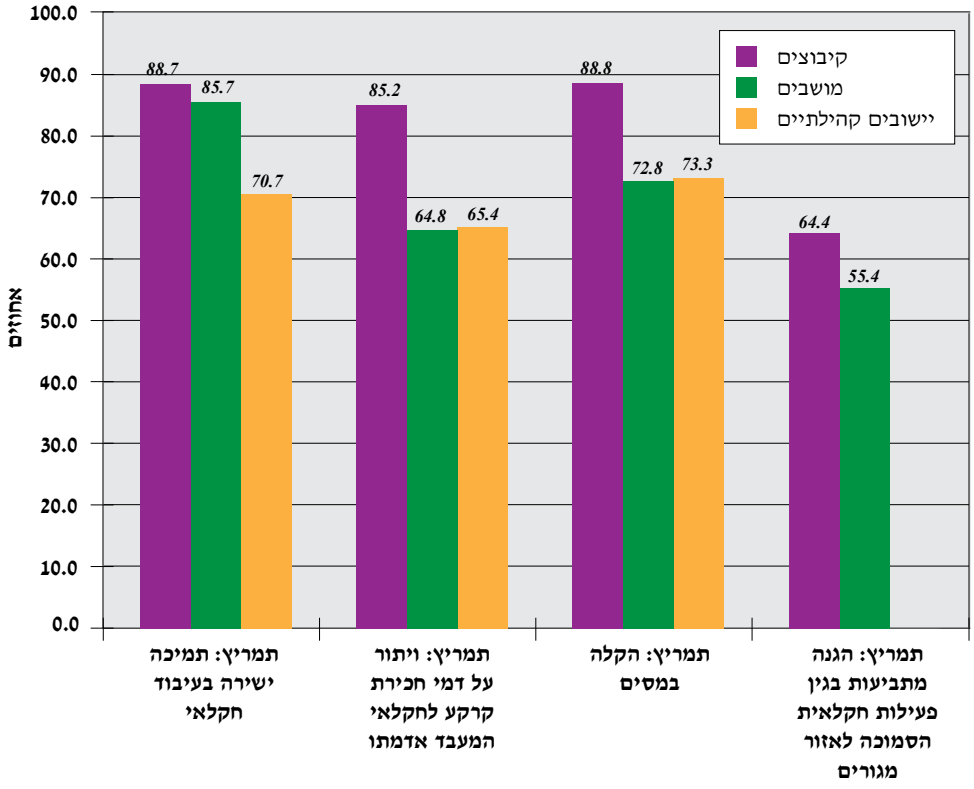

נתוני הלוח 4.16 ואיור 4.18 מעידים כי:

- הדעה הרווחת בין תושבי היישובים הכפריים, לרבות תושבי היישובים הקהילתיים, היא כי ראוי להפעיל את מערכת התמריצים השונים על-מנת להציל את החקלאות באזור המרכז.
- עם זאת, קיימים פערים במידת תמיכתם של תושבי היישובים השונים בסוגי התמריצים השונים.
- תושבי הקיבוצים תומכים באופן גורף ביותר בכל התמריצים האפשריים שהוצעו להערכה.

באופן ספציפי ניתן לציין כי:

- מרבית הנשאלים מקיבוצים ומושבים, מסכימים כי צריך לתמוך בעיבוד החקלאי במישרין באמצעות מענקי-עיבוד לחקלאים, אך תמיכתם של תושבי היישובים הקהילתיים בכלי זה היא חלשה יותר באופן מובהק (<0.0001).
- בניגוד לתמריץ של מענקי-עיבוד, שלגביו תושבי היישובים החקלאיים (המושבים והקיבוצים) היו אחידים בדעתם — קיים הבדל משמעותי בעמדותיהם של תושבי המושבים והקיבוצים לגבי אמצעי אחר והוא ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו. כשני שלישים מתושבי המושבים והיישובים הקהילתיים סבורים כי ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו עשוי לעודד את החקלאי להמשיך בעיסוק חקלאי; נמצא כי בקרב תושבי הקיבוצים ניכרת תמיכה גבוהה יותר בכך באופן מובהק ($p=0.001$).
- בדומה לסוג התמריץ הקודם, גם באשר להקלה במסים קיים הפער בין עמדותיהם של תושבי המושבים לתושבי הקיבוצים, אף כי הפער קטן יותר. לדעתם של כ-73% מתושבי המושבים והיישובים הקהילתיים, הקלה במסים יכולה לשמש תמריץ חשוב להמשך העיסוק בחקלאות, בעוד שבקרב תושבי הקיבוצים ניכרת דעה חיובית יותר על כך, והבדל זה מובהק באופן סטטיסטי ($p=0.01$).
- תושבי הקיבוצים והמושבים התבקשו להתייחס גם לאפשרות ההגנה מתביעות (מצד דיירי שכונות עירוניות סמוכות או מצד תושבים חדשים, עירוניים-לשעבר, שאינם עוסקים בחקלאות) בגין מטרדים הנגרמים מהעיסוק בחקלאות. בעיקרון, הנשאלים הביעו תמיכה בכך, אם כי חלשה יותר בהשוואה לאמצעי-תמרוץ אחרים. גם בנוגע לאמצעי זה, תמיכתם של תושבי הקיבוצים נחרצת יותר.

בנוסף להתייחסות אל סוגי התמריצים שהוצעו להערכה, התבקשו הנשאלים לציין גורמים נוספים העשויים לדעתם לסייע לחקלאים בעיסוקם החקלאי. לוח 4.17 מפרט את תשובותיהם של הנסקרים.

לוח 4.17: גורמים נוספים היכולים לסייע לעיסוק בחקלאות

גורמים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים
סה"כ משיבים שציינו גורמים נוספים*	**16***	**5**	**6***
סבסוד כלכלי	7	2	2
מכסות מים / הגבלת מחיר המים / עזרה בשימוש במים מושבים	7		2
עזרה במכירת התוצרת החקלאית / מחירי-מינימום	1	1	-
עובדים זרים	-	1	1
ביטוח מפני נזקים	-		-
אחר	2		2

* חיבור מספר המשיבים בקיבוצים וביישובים הקהילתיים גבוה מסך כל המשיבים, מפני שחלק מן המשיבים ציינו יותר מגורם אחד.

כפי שניתן לראות, המשיבים שוב חוזרים בתשובותיהם על הצורך בסיוע כלכלי מהמדינה כדי לגרום להמשך העיסוק בחקלאות באזור. בעיקרון, תשובותיהם של הנשאלים תואמות את הממצאים הקודמים. לדוגמה, תושבי הקיבוצים מציינים את הסִדר המים ככלי חשוב. הממצא תואם את עמדותיהם של תושבי הקיבוצים בנוגע לחשיבות מאגרי המים למטרות חקלאיות (איור 4.11). תושב המושב מדגיש את הצורך בעובדים זרים, עניין שבא לידי ביטוי בהגדרת התנאים הנדרשים לדעת תושבי המושבים כדי שימשיכו לעסוק בחקלאות (לוח 4.5). כמו כן, בין הגורמים האמורים לסייע לעוסקים בחקלאות, ציינו תושבי היישובים הקהילתיים "הדרכה חקלאית" ו"חקלאות שיתופית".

התייחסות לפעילות העסקית הלא-חקלאית

לוח 4.18 ואיור 4.19 מציגים את עמדותיהם של הנשאלים באשר לפעילות הלא-חקלאית.

לוח 4.18: התייחסותם של הנשאלים לפעילות הלא-חקלאית

היגדים	ערכים	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
		N	%	N	%	N	%
סה"כ		**127**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
יש לאפשר פיתוח פל"ח* ביישובים כפריים כתעסוקה משלימה לחקלאי	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	109 14 4	85.8 11.0 3.2	56 14 22	60.9 15.2 23.9	43 18 14	57.3 24.0 18.7
סה"כ		**126**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
יש לאפשר פיתוח פל"ח* ביישובים כפריים כתחליף לעיסוק חקלאי	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	89 21 16	70.6 16.7 12.7	44 25 25	45.6 27.2 27.2	35 21 19	46.7 28.0 25.3
סה"כ		**126**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
יש להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	24 21 83	18.8 16.4 64.8	14 19 59	15.2 20.6 64.2	22 12 41	29.3 16.0 54.7
סה"כ		**127**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
יש להסדיר את הפל"ח ביישובים כפריים באמצעות כללים הקובעים את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומקומה	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	116 9 2	91.3 7.1 1.6	77 10 5	83.7 10.9 5.4	70 3 2	93.3 4.0 2.7
סה"כ		**122**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
פל"ח באזור כפרי פוגעת בנוף הכפרי	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	71 26 25	58.2 21.3 20.5	57 18 17	62.0 19.6 18.4	47 16 12	62.7 21.3 16.7
סה"כ		**122**	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
פל"ח ביישובים כפריים פוגעת באיכות החיים של תושביהם	- מסכים - ניטראלי - לא מסכים	58 21 48	45.7 16.5 37.8	46 20 26	50.0 21.7 28.3	44 12 19	58.7 16.0 25.3

* הפערים בין צורות יישובים שונות, מובהקים ברמה של 1%.

איור 4.19: התייחסותם של הנשאלים לפעילות הלא-חקלאית

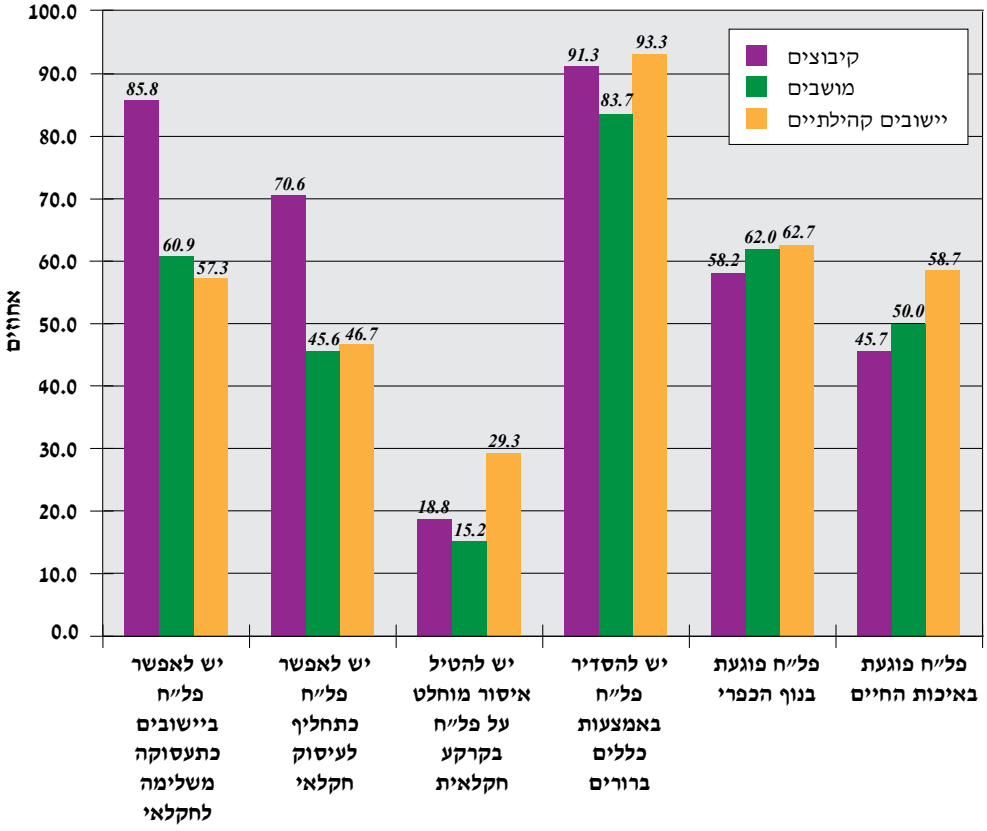

מנתוני הלוח 4.18 ואיור 4.19 עולה כי:

- מרבית התושבים מצורות היישוב השונות רואים בחיוב פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב. עם זאת, הדעה כי פעילות לא-חקלאית יכולה לשמש תעסוקה **משלימה** לחקלאות, רווחת יותר מאשר הטענה כי יש לפתח פעילות לא-חקלאית **כתחליף** לעיסוק בחקלאות;
- תושבי הקיבוצים תומכים באופן נחרץ יותר בפיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה, מאשר תושבי המושבים והיישובים הקהילתיים; ההבדל הוא מובהק מבחינה סטטיסטית ($p<0.0001$);
- אותן פרופורציות נשמרו ביחס של הנשאלים לאפשרות של פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב כתחליף לעיסוק בחקלאות: תושבי המושבים והיישובים

הקהילתיים תומכים בכך פחות מאשר תושבי הקיבוצים, וההבדל מובהק ברמה של 1% ($p=0.001$);

- הממצא הבא הוא קונסיסטנטי עם הממצאים הקודמים: מרבית הנשאלים מתנגדים לאיסור גורף על פעילות לא-חקלאית בקרקע חקלאית. ההתנגדות לאיסור גורף על עסקים לא-חקלאיים חזקה יותר בקרב תושבי הקיבוצים והמושבים מאשר בקרב היישובים הקהילתיים;
- הרוב המכריע של המשיבים סבור כי צריך להסדיר את הפעילות העסקית הלא-חקלאית ביישובים באמצעות כללים ברורים שיקבעו את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומיקומה. שיעור התומכים בהסדרים ברורים כאלה בקרב תושבי המושבים הוא נמוך יותר, אך לא נמצא הבדל סטטיסטי מובהק;
- למרות ההתייחסות החיובית לפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב, רוב הנשאלים מסכימים עם הטענה כי פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי. יתרה מכך, שיעורים לא מבוטלים של משיבים סבורים כי פל"ח ביישובים פוגעת גם באיכות החיים של התושבים, אם כי טענה זו זכתה בתמיכה מתונה יותר. בנוגע לטענות אלו, לא נמצאו הבדלים מובהקים מבחינה סטטיסטית בין תושבי היישובים מסוגים שונים.

בהקשר לממצאי בדיקות אלו, ראוי להדגיש את המשמעות של שיעור הנשאלים שבחרו בציון 3 (ניטראלי). לשיעור גבוה יחסית של "ניטראליים" שתי משמעויות אפשריות: 1) לרבים מהנשאלים אין דעה ברורה בנוגע לסוגיה מסוימת; 2) הבחירה בדרגה 3 עשויה לשקף התייחסות אמביוולנטית לגבי סוגיות מורכבות; לדוגמה, בנוגע לטענה על פיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקת-תחליף לתעסוקה החקלאית (לוח 4.18) שיעור גבוה יחסית של "ניטראליים" (בייחוד, בקרב הנשאלים במושבים וביישובים קהילתיים) יכול לשקף את קיומם של שיקולים בעד ושיקולים נגד בסוגיה מורכבת כזו. ייתכן שלגבי סוג התמריץ האפשרי לעיסוק בחקלאות, כגון "ההגנה מתביעות בגין פעילות חקלאית הסמוכה לאזור-מגורים" (לוח 4.16), אין אצל הנשאלים דעה ברורה. לעומת זאת, סוגיות כגון הסדרת הפל"ח ביישובים באמצעות כללים ברורים (לוח 4.18) או חשיבות השמירה על הצביון הכפרי במרחב הכפרי (לוח 4.15), מעוררות דעות נחרצות אצל רוב הנשאלים.

מאיור 4.20 ניתן ללמוד על מידת הסכמתם של תושבי הקיבוצים, המושבים והיישובים הקהילתיים אודות כיווני הפיתוח העתידיים במרחב הכפרי וכן לגבי אמצעי

העידוד בחקלאות באזור המרכז. אורך הקווים המיוחסים לכל אחד מן ההיגדים מצביע על מידת הקונצנזוס בין הנשאלים לגבי טענה מסוימת: קווים ארוכים יותר פירושם דעה אחידה פחות אודות הטענה.

איור 4.20: מידת הקונצנזוס בין הנשאלים מן היישובים השונים לגבי ההיגדים

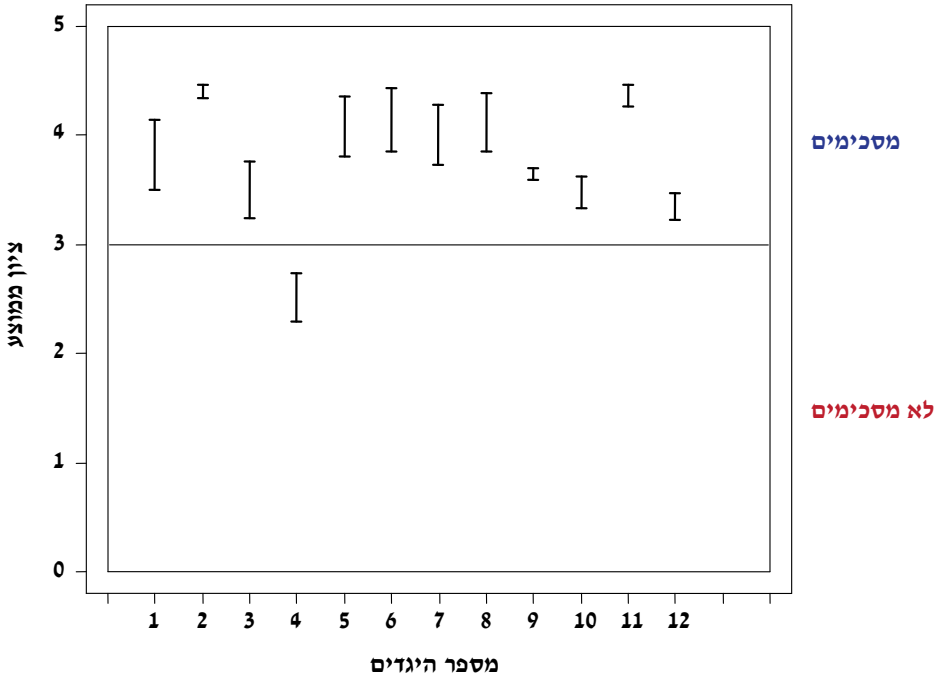

היגדים:

1 — יש לאפשר פיתוח פל״ח ביישובים כפריים כתעסוקה **משלימה** לחקלאי.

2 — חשוב לשמור על הצביון הכפרי במרחב הכפרי באזור המרכז.

3 — יש לאפשר פיתוח פל״ח ביישובים כפריים **כתחליף** לעיסוק בחקלאות.

4 — יש להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית.

5 — פעילות חקלאית באזור הכפרי תורמת לאיכות החיים של התושבים.

6 — תמריץ להמשך הפעילות החקלאית: תמיכה ישירה בעיבוד חקלאי (מענקי-עיבוד).

7 — תמריץ להמשך הפעילות החקלאית: ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו.

8 — תמריץ להמשך הפעילות החקלאית: הקלה במסים.

9 — פל״ח באזור כפרי פוגעת בנוף הכפרי.

10 — יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם.

11 — יש להסדיר את הפל״ח העסקית ביישובים כפריים באמצעות כללים הקובעים את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומקומה.

12 — פל״ח ביישובים כפריים פוגעת באיכות החיים של תושביהם.

מהמבחן הוויזואלי של טווחי ההסכמה לגבי ההיגדים השונים, מסתבר כי:

- אנשים מחזיקים בדעות אחידות יותר (מידת ההסכמה הגבוהה) לגבי **הנוף הכפרי**; דהיינו, שחשוב ביותר לשמור על הצביון הכפרי של האזור שהעסקים הלא-חקלאיים פוגעים בו (היגדים מס׳ 2 ו-9).
- כמו כן, הסכמה רבה מעוררת הטענה לגבי הצורך בהסדרת הפל״ח העסקית ביישובים כפריים (היגד מס׳ 11). יתרה מכך, היגד זה זכה למידת הסכמה גבוהה למדי הדומה למידת ההסכמה לגבי חשיבות השמירה על הצביון הכפרי (היגד מס׳ 2).
- הטענה לגבי הצורך בפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים הכפריים כתעסוקה **משלימה** לחקלאי, מעוררת חילוקי-דעות חזקים ביותר בקרב קבוצות-מדגם שונות (היגד מס׳ 1).
- לגבי כל שלושת התמריצים להמשך הפעילות החקלאית באזור, נצפית אותה מידת הסכמה של הנשאלים, וזו אינה גבוהה במיוחד (היגדים מס׳ 6, 7 ו-8).
- המרואיינים מכל היישובים מחזיקים בדעה אחידה יותר לגבי כך שאיכות החיים של תושבי היישובים הכפריים נפגעת מעסקים לא-חקלאיים המתפתחים באותם יישובים (היגד מס׳ 12). זאת בהשוואה לדעה כי פעילות חקלאית באזור הכפרי תורמת לאיכות החיים של התושבים. ככל הנראה, חילוקי הדעות בנוגע לטענה האחרונה נובעים ממודעות לכך שלא כל פעילות חקלאית תורמת בהכרח לאיכות החיים באותה מידה (היגד מס׳ 5).

באופן כללי ניתן להסיק כי הטענה בדבר חשיבות השמירה על הצביון הכפרי של האזור היא כללית ביותר בין כל ההיגדים המבטאים בצורה ובמידה זו או אחרת את הדעה החיובית בנוגע להמשך קיומו של האופי והנוף הכפרי באזור המרכז. כמו כן, גם אין הבדלים מובהקים בין צורות-יישוב שונות של הנשאלים.

בנוסף לניתוח הפערים בתפיסותיהם ועמדותיהם של הנשאלים בנוגע לכיווני הפיתוח העתידיים של המרחב הכפרי כפונקציה של צורות יישוב שונות, היה מעניין גם לבדוק אם קיימים פערים משמעותיים בין תפיסות הנשאלים המתגוררים ביישובים השונים מאותו סוג, כפונקציה של המאפיינים הספציפיים של כל יישוב ויישוב (גודל, מבנה תעסוקתי, מיקום גיאוגרפי וכד׳). כתוצאה ממבחן Cross-Tab (Chi-Square Test) מסתבר כי הפערים הבין-קיבוציים או הבין-מושביים בנוגע לעמדותיהם של התושבים בנושאים אלה, אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית. כלומר: **ההבדלים בין סוגי-יישוב שונים**

ניכרים בהרבה יותר מאשר ההבדלים "הפנימיים". דווקא ביישובים הקהילתיים נמצא פער סטטיסטי מובהק בין היישוב מתן לבין נירית בדבר אפשרות הפיתוח של עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים, הן כתעסוקה משלימה והן כתחליף לעיסוק בחקלאות. באופן כללי, ביישוב מתן אנשים מחזיקים בדעה חיובית יותר בנוגע לכך: כ-55% מסך הנשאלים מצדדים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה; ל-37% אין דעה ברורה בנידון וכ-10% מתנגדים לרעיון (לעומת 60%, 10% ו-30% בנירית, בהתאמה); כ-51% מהנשאלים במתן תומכים בפיתוח פל"ח כתחליף לחקלאות, לכ-37% אין דעה ברורה בנושא וכ-12% מתנגדים לכך (לעומת 43%, 17% ו-40% בנירית, בהתאמה).

4.6 הרצון להמשיך ולהתגורר ביישוב

במסגרת הסוגיות הקשורות לגורל החקלאות והיישובים הכפריים באזור המרכז, חשוב היה לבדוק את עניין ההמשכיות הבין-דורית; דהיינו, את הסבירות שילדי הנשאלים ייצרו להתגורר ביישוב ולבנות בו את חייהם. לוח 4.19 מציג את ממצאי הבדיקה.

בקיבוצים ובמושבים יש שיעור דומה של ילדי נשאלים החיים עתה ביישוב של הוריהם. כמו כן, שיעור דומה של תושבי הקיבוצים והמושבים מתקשים לענות על שאלה זו. כמחצית מכלל הנשאלים במושבים סבורים כי ילדיהם ייצרו לבנות את חייהם ביישוב, ואף אחד אינו משער כי ילדיו ייצרו לעזוב את היישוב. לעומת זאת, רק כ-30% מתושבי הקיבוצים סבורים שילדיהם ייצרו להתגורר ביישוב, בעוד שילדיהם של כ-18% מתושבי הקיבוצים כבר עזבו את היישוב ומתגוררים כבר במקום אחר. ביישובים הקהילתיים שיעור המרואיינים הסבורים כי ילדיהם ייצרו לבנות את חייהם ביישוב ולהמשיך בסגנון החיים הכפרי, תופס מקום בין הקיבוצים למושבים. יצוין כי מעל 40% מתושבי היישובים הקהילתיים לא נתנו תשובה ברורה לשאלה זו.

לוח 4.19: הסבירות להמשכיות

	קיבוצים		מושבים		יישובים קהילתיים	
	N	%	N	%	N	%
	127	**100**	**92**	**100**	**75**	**100**
כבר גרים ביישוב של הנשאל	35	27.6	24	26.1	7	9.3
ייצרו להתגורר	38	29.9	45	48.9	28	37.3
לא ייצרו	2	1.6	-	-	5	6.7
הילדים גרים במקום אחר	23	18.1	1	1.1	2	2.7
לא יודע	24	18.9	18	19.6	31	41.3
לא רלוונטי	5	3.9	4	4.3	2	2.7

4.7 החקלאות התיירותית כאפשרות

בשאלות העוסקות בהיבטים שונים של נושא המחקר, הביעו הנשאלים את תפיסותיהם ועמדותיהם לגבי העסקים התיירותיים, פעילות ושטחי נופש במרחב הכפרי; דהיינו, גורמי **תיירות כפרית**, כשגורמים כאלה הם ברובם "חיצוניים" ביחס לתחום העיסוק של המרואיין (בתי-קפה, גלריות, אטרקציות למיניהן וכד').

לאור הצורך החיוני במקורות-פרנסה נוספים לחקלאי ומתוך שאיפה לשמור על החקלאות באזור, נבדקה במחקר גם התייחסותם של תושבי היישובים החקלאיים לאפשרות לשלב את הפעילות החקלאית עם **תיירות חקלאית** (מנקודת-ראות של החקלאי ניתן לקרוא לפעילויות כאלו "חקלאות תיירותית"). בסוגיה זו נוסחה השאלה בצורה שונה במקצת לתושבי הקיבוצים לעומת המרואיינים מהמושבים (נספח 1) בהתאם לאופי היישוב ותעסוקת הנשאל.

בקיבוצים נשאלו כל הנבדקים אם כדאי לדעתם לקיבוץ לפתח את החקלאות התיירותית ולפתוח את המשק החקלאי בפני הציבור הרחב; זאת תוך התייחסות לאפשרויות המוצעות להערכה. במושבים התבקשו הנשאלים לענות על השאלה: "האם אתה/את מעוניין/ת לשלב את עיסוקך בחקלאות עם חקלאות תיירותית ולפתוח את

המשק שלך לציבור הרחב?" תוך התייחסות לאותן האפשרויות. השאלה הופנתה אך ורק למרואיינים שעדיין עוסקים בחקלאות.

אפשרויות כגון אלו, אם יתממשו, יהיו חלק בלתי נפרד מתחום התעסוקה של החקלאים ולכן עבורם אלה הגורמים ה"פנימיים".

באופן כללי מסתבר כי העניין של פיתוח התיירות החקלאית מעורר חילוקי-דעות בין הנשאלים במושבים לעומת הנשאלים בקיבוצים.

ממצאי הבדיקות האלו מוצגים באיור 4.21 (עבור תושבי הקיבוצים)[9] המבוסס על לוח 4.20.

[9] בשל מספר קטן של תושבי המושבים שהתייחסו לסוגית החקלאות התיירותית, מוצג בסעיף זה איור עבור תושבי קיבוצים בלבד.

לוח 4.20 התייחסותם של תושבי הקיבוצים והמושבים לחקלאות התיירותית

	ערכים	קיבוצים		מושבים	
		N	%	N	%
סה"כ		**118**	**100**	**24**	**100**
פתיחת שבילי-הליכה למעבר חופשי לציבור במשק חקלאי	- פעילות קיימת	5	4.2	-	-
	- כדאי	32	27.1	2	8.3
	- אולי	28	23.8	3	12.5
	- לא כדאי	42	35.6	12	50.0
	- לא רלוונטי	11	9.3	7	29.2
סה"כ פעילויות בתשלום		**125**	**100**	**24**	**100**
סיורים מודרכים במשק	- פעילות קיימת	3	2.4	-	-
	- כדאי	56	44.8	7	29.2
	- אולי	26	20.8	5	20.8
	- לא כדאי	30	24.0	7	29.2
	- לא רלוונטי	10	6.0	5	20.8
סה"כ		**123**	**100**	**24**	**100**
קטיף מודרך	- פעילות קיימת	3	2.4	-	-
	- כדאי	51	41.6	6	25.0
	- אולי	33	26.8	5	20.8
	- לא כדאי	26	21.1	7	29.2
	- לא רלוונטי	10	8.1	6	25.0
סה"כ		**121**	**100**	**24**	**100**
סיורי טעימה	- פעילות קיימת	3	2.4	-	-
	- כדאי	57	47.2	5	20.8
	- אולי	27	22.3	5	20.8
	- לא כדאי	22	18.2	8	33.4
	- לא רלוונטי	12	9.9	6	25.0
סה"כ		**122**	**100**	**24**	**100**
עיבוד מודרך של תוצרת חקלאית	- פעילות קיימת	2	1.6	-	-
	- כדאי	51	41.8	8	33.4
	- אולי	37	30.4	2	8.3
	- לא כדאי	20	16.4	9	37.5
	- לא רלוונטי	12	9.8	5	20.8

איור 4.21: יחסם של תושבי הקיבוצים לחקלאות תיירותית

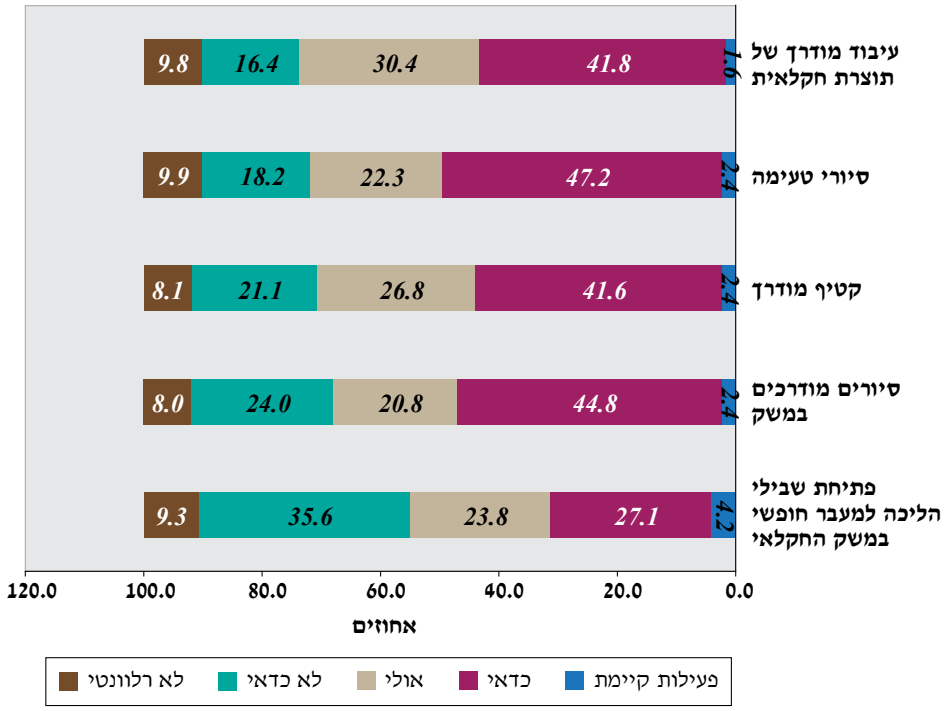

באופן כללי, מסתבר שהתייחסותם של תושבי הקיבוצים לסוגיה זו היא חיובית יותר בהשוואה לתושבי המושבים. ייתכן כי יש לכך מספר סיבות: 1) בקיבוצים מדובר במשק חקלאי שיתופי, ביוזמתו של הקיבוץ ובהשקעותיו בפיתוח חקלאות תיירותית ובכל מה שמשתמע מכך בעוד שבעל משק חקלאי במושבים רואה עצמו יזם ומשקיע האחראי לפעילות התיירותית במשקו הפרטי; 2) מבנה הקיבוץ מאפשר פעילות כזו עם פחות פגיעה בפרטיות; 3) בקיבוצים קיים מגוון פעילויות חקלאיות שחלקן מתאימות לשילוב תיירותי, בעוד שבעל משק חקלאי במושב מתייחס לחקלאות הספציפית שלו, שהיא מגוונת פחות וייתכן גם שאינה מתאימה לתיירות.

אשר לקיבוצים, ממצאי הבדיקה מעידים כי כ-27% מסך הנשאלים בלבד תומכים במתן גישה חופשית לציבור הרחב למשק החקלאי בקיבוץ, בעוד ששיעור גבוה הרבה יותר של הנשאלים תומכים בפעילות מודרכת ומאורגנת של החקלאות התיירותית שהקיבוץ יכול להרוויח ממנה. אם להוסיף לכך את שיעורי הנשאלים שבחרו באופציה "אולי" לשאלות אלו, בה טמונה קונוטציה חיובית, ניתן להסיק על פוטנציאל לא מבוטל לחקלאות תיירותית בקיבוצים, לדעת תושביהם.

מתושבי המושבים, 24 מרואיינים (26% מסך חברי המדגם) התייחסו לסוגיה זו, ויחסם לכך מפקפק יותר. בדומה לתושבי הקיבוצים, רוב הנשאלים מן המושבים אינם רואים בפתיחת שבילי מעבר חופשי במשק החקלאי אופציה מועדפת (לוח 4.20). לגבי פעילויות מודרכות בתשלום, היחס חיובי יותר, אם כי שיעור גבוה יותר של משיבים סבור שלא כדאי לפתח חקלאות תיירותית במשק הפרטי או מתייחסים לאפשרויות אלו כ"לא רלוונטיות" בהשוואה לשיעורי הנשאלים שענו על השאלה בנימה פוזיטיבית ("כדאי" או "אולי").

בתוך פעילויות אחרות ציינו האנשים פעילויות כגון "חוויה ברפת", פעילות במאפייה והשכרת חלקות-אדמה לגידולי ירקות אורגניים.

בנוסף לכך התבקשו תושבי הקיבוצים לציין מהם התנאים (גורמים) הנדרשים לדעתם, על-מנת שהקיבוץ יעסוק בחקלאות תיירותית. 75 נסקרים ממדגם הקיבוצים (60% מסך הנשאלים במדגם) הביעו את דעתם. בלוח 4.21 מופיעה התפלגות התנאים הללו, כפי שהוגדרו על-ידי הנשאלים.

לוח 4.21: תנאים הנדרשים לפיתוח חקלאות תיירותית בקיבוצים

תנאים	N	%
סה"כ הנשאלים שהתייחסו לשאלה	**75***	
1. יזמות	24	32.0
2. כדאיות כלכלית, עידוד ותמריצים כלכליים	19	25.3
3. למצוא ולפתח פעילות חקלאית אשר יכולה לעניין את הציבור הרחב	13	17.3
4. פרסום פנימי קיבוצי וכן באמצעי התקשורת על הפעילות וחשיבותה, ועל הקיבוץ העוסק בה	10	13.3
5. צריך להקים צוות הדרכה שיוכשר למטרה זו	8	10.7
6. פוטנציאל תיירותי מועט עקב היקף לא משמעותי של חקלאות וגם חוסר ביקוש, לכן לא כדאי לעסוק בחקלאות תיירותית	6	8.0
7. בתנאי שפעילות מסוג זה לא תהווה מטרד לתושבי הקיבוץ	5	6.7
8. גיבוי מהנהלת הקיבוץ, תכנון וחשיבה עסקית	5	6.7
8. קרקע	3	4.0
10. אחר	3	4.0

* סה"כ אחוז המציינים תנאים שונים עולה על 100%, מפני שחלק מן המשיבים ציינו יותר מתנאי אחד.

מנתוני לוח 4.21 ניתן ללמוד שהעניין הארגוני להיבטיו השונים נתפס על-ידי הנסקרים כתנאי חיוני וחשוב ביותר לפיתוח חקלאות תיירותית, הכולל בין היתר יזמות הפעילות (1), בחירת התחומים בחקלאות התיירותית שיהיו אטרקטיביים לציבור הרחב (3), פרסום הקיבוץ והפעילות שהוא עוסק בה (4), והקמת צוות-הדרכה שיוכשר לפעילות זו (5). על-מנת להתממש, צריכה הפעילות להיות רווחית לקיבוץ ונתמכת "מלמעלה" (מַנהל, ממשלה) מבחינה כלכלית (2) וכן "מלמטה" (הנהלה קיבוצית) מבחינה ארגונית ועסקית (8). עם זאת מציינים המשיבים, לא צריך פיתוח חקלאות תיירותית "להוות מטרד לתושבי הקיבוץ" (7), כלומר, חשוב לתושבי הקיבוץ בו תפותח הפעילות למזער את השפעתה החיצונית השלילית שלעתים התיירות הכפרית סובלת ממנה. היבט זה גם הוא שייך, לפחות חלקית, לעניין הארגוני.

דהיינו, מרבית המשיבים לשאלה זו מגלים יחס חיובי לעניין ומביעים את דעותיהם לגבי תנאים וגורמים הנדרשים על-מנת לממשו. עם זאת, כ- 8% מסך המשיבים סבורים כי "לא כדאי לעסוק בחקלאות תיירותית" בשל היקף "לא משמעותי של חקלאות" וחוסר הביקוש.

תושבי המושבים שהתייחסו לשאלה הקודמת, התבקשו גם הם לציין את החסמים המונעים מהם פיתוח חקלאות תיירותית על בסיס המשק החקלאי שלהם. 20 איש מתוך 24 שהתייחסו לסוגיית החקלאות התיירותית, הביעו דעתם לגבי החסמים המונעים מהם פיתוח חקלאות תיירותית. בדומה לתושבי הקיבוצים, רובם מציינים עניין של מימון, תמריצים כלכליים וכדאיות כלכלית כתנאים הנדרשים לפיתוח תיירות חקלאית (8 מרואיינים). שישה אנשים מדגישים את ההיבט המשפטי (האישורים והתמיכה מהמִנהל). כמו כן, בין החסמים לפיתוח פעילות זו מציינים הנשאלים חוסר-מודעות סביבתית של הציבור הרחב, צורך בהשקעה גדולה של זמן וכסף, ועוד. ארבעה משיבים אינם מעוניינים "להכניס זרים לתחומי המשק."

4.8 עמדות בדבר כיווני-פיתוח במגזר הכפרי כפונקציה של תפיסותיהם ומאפייניהם של הנשאלים

בנוסף לבדיקות וניתוחים סטטיסטיים שתוארו בסעיפים הקודמים, נעשה שימוש במודלי רגרסיה רבי-משתנים. זאת על-מנת לבדוק את השפעתם השולית של המשתנים השונים, כגון מאפייני תעסוקה והכנסה של הנשאלים, מאפייניהם הדמוגראפיים-חברתיים

והתייחסותם למרכיבים המעצבים את המרחב הפתוח, על עמדותיהם של הנשאלים באשר לכיווני-פיתוח במגזר הכפרי ולתמריצים השונים להמשך העיסוק בחקלאות.

דירוג ההיגדים המשקפים את דעותיהם ותפיסותיהם של תושבי היישובים הכפריים משמש משתנה מוסבר במודלים אלו. בפני הנשאלים הוצגו 11 היגדים לדירוג, לכל אחד ואחד מהם חשיבות ומשמעות משלו, שונה מאחרים במידה זו או אחרת (סעיף 4.5). תחילה נאמדו מודלים לכל אחד מן ההיגדים הללו. כתוצאה מכך, מסתבר, כי חלק מהמודלים גילו אותם קשרים ולא הוסיפו למידע שהתקבל ממודלים וניתוחים אחרים. הואיל וכך, מכל המודלים שנאמדו (11 במספר) הוחלט להציג שבעה מודלים אשר מספקים ממצאים "המספרים" על קשרים חדשים או מוסיפים ומפרטים מידע קיים.

לצורך אמידת המודלים אוחדו המדגמים הפרטניים לפי צורות-יישוב שונות. דהיינו, נתוני מדגם מאוחד שימשו בסיס להרצת הרגרסיות, בעוד שנטרול השפעתה של צורת היישוב נעשה על-ידי הכנסתו למודלים של המשתנה "סוג היישוב" כמשתנה מסביר.

לצורך הרצת המודלים, הוגדרו המשתנים המוסברים כרציפים שערכיהם משתנים מ-1 עד 5, בהתאם לדרגות ההערכה. חשוב לציין כי בכל אחד מהמודלים שנאמדו עבור היגד (טענה) מסוים כמשתנה תלוי, הוכללו כל שאר ההיגדים במודל בתור משתנים מסבירים יחד עם משתנים מסבירים אחרים.

המשתנים המסבירים שהוכללו במודלים הם אלה:

- ❖ קבוצות הנשאלים: משתנה בדיד, המקבל ערך 1 (תושבי היישובים הקהילתיים), 2 (תושבי הקיבוצים), או 3 (תושבי המושבים);
- ❖ משתנים המבטאים את מידת התמיכה במרכיבים ושימושי-קרקע שונים ביישוב הכפרי: 23 משתנים (בהתאם למספר המרכיבים והשימושים ומיקומם, שהוצעו לנשאלים לדירוג, ראה/י שאלונים בנספח 1), אלה משתנים רציפים, בעלי חמישה ערכים מ-1 (מתנגד מאוד) עד 5 (תומך מאוד);
- ❖ משתנים המבטאים את מידת התאמתם של פעילויות ושימושי-קרקע שונים למרחב הכפרי: 20 משתנים (בהתאם למספר השימושים שהוצעו לנשאלים לדירוג, ראה/י שאלונים בנספח 1) אלה משתנים רציפים, בעלי חמישה ערכים מ-1 (כלל לא מתאים) עד 5 (מתאים מאוד);
- ❖ מידת ההכנסה מחקלאות: משתנה בדיד המקבל ערך 1 אם הנשאל מקבל כ-50% או יותר מכלל ההכנסה מחקלאות, או 0 אם ההכנסה מחקלאות מהווה פחות מ-50% או בכלל לא;

- כוונת העיסוק בחקלאות בעתיד: משתנה בדיד המקבל ערך 1 אם התשובה היא "כן" או "אוליי", או 0 אם התשובה היא "לא" או "לא יודע";
- קיום התנאים לעיסוק בחקלאות בעתיד: משתנה בדיד המקבל ערך 1 אם הנשאל מגדיר את התנאים שיאפשרו לו לעסוק בחקלאות, 2 אם הנשאל מציין כי אין צורך בתנאים מיוחדים כדי שיעסוק בחקלאות, או 3 אם המשיב מציין שלא יעסוק בחקלאות בכל מקרה וללא קשר עם התנאים;
- מיקום העבודה: משתנה בדיד המקבל ערך 1 אם מקום העבודה העיקרי הוא ביישוב המגורים, 2 אם מקום העבודה נמצא ביישוב כפרי אחר, או 3 אם מקום העבודה הוא ביישוב עירוני;
- גיל: משתנה קטגוריאלי המקבל ערכים בהתאם לקבוצת הגילאים: ערך 1 (23-34), 2 (35-44), 3 (45-54) או 4 (גיל 55 או מעלה);
- השכלה: משתנה קטגוריאלי המקבל ערך 1 (להשכלה תיכונית), 2 (ללימודים חלקיים באוניברסיטה או בי"ס טכני) או 3 — השכלה אקדמית;
- מצב משפחתי: משתנה בדיד המקבל ערך 1 (נשוי או חי עם בן/בת זוג), או 2 (אחר);
- ארץ-מוצא: משתנה בדיד המקבל ערך 1 אם הנשאל יליד הארץ, או 0 אם לאו.

תחילה נאמדו המודלים שכללו את כל המשתנים המסבירים שתוארו לעיל. מאמידת המודלים עלה כי חלק מהמשתנים המסבירים אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית (סף המובהקות הוא 10%). לפיכך נאמדו המודלים הסופיים אך ורק עם המשתנים שיצאו מובהקים ברמה של 10% לפחות ($pv<0.1$). מקדם (אומדן b) של המשתנה המסביר, מצביע על עצמת השפעתו על המשתנה התלוי וכן על כיוון הקשר. מקדם המשתנה מבטא את השינוי שייווצר במשתנה התלוי כתוצאה מהשינוי במשתנה המסביר ביחידה אחת (אם הוא משתנה רציף), או במעבר המשתנה המסביר מקטגוריה אחת לשנייה (אם משתנה מסביר הוא קטגוריאלי). סימן האומדן מעיד על כיוון ההשפעה: סימן חיובי מבטא את הקשר הישיר בין המשתנה המסביר למשתנה מוסבר, בעוד שסימן שלילי פירושו קשר הפוך בין המשתנה המסביר למשתנה תלוי.

ראשית, מעניין להשוות בין הממצאים של שני המודלים האומדים את עמדותיהם ומאפייניהם של הנשאלים התומכים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים הכפריים

כתעסוקה משלימה לחקלאות (לוח 4.22) לעומת עסקים לא-חקלאיים כתחליף לעיסוק בחקלאות (לוח 4.23).

לוח 4.22 מביא את תוצאות המודל בו המשתנה התלוי הוא מידת ההסכמה עם הטענה כי "צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים הכפריים משום שהם יכולים לשמש תעסוקה משלימה לחקלאי" (בהיגד תומכים כ-70.7% מכלל המשיבים).

לוח 4.22: פיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
פיתוח עסקים לא-חקלאיים כתחליף לעיסוק בחקלאות	0.430	0.043	<.0001
יש להטיל איסור מוחלט על פל"ח בקרקע חקלאית	-0.139	0.041	0.0009
פל"ח ביישוב כפרי פוגעת בחיים איכות החיים של תושביו	-0.145	0.039	0.0002
תמריץ: ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו	0.153	0.043	0.0005
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הממוקמים באזור נפרד ביישוב:			
- פעילות מסחרית מינורית (מסעדות, חנויות, גלריות)	0.116	0.040	0.0045
- מחסנים	-0.115	0.046	0.0124
- מבני-תעסוקה ומשרדים	0.193	0.055	0.0005
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הפזורים במרחב הכפרי:			
- חממות מפלסטיק	0.078	0.038	0.0409
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים	-0.080	0.036	0.0254
- גני-אירועים	0.085	0.0350	0.0157
- אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד'	0.070	0.032	0.0288
גיל:			
- קבוצות גיל 23-44 לעומת קבוצת גיל 45-54	0.335	0.121	0.0061
- קבוצת גיל 45-54 לעומת קבוצת גיל 55+	-0.260	0.114	0.0233
R^2 – מקדם ההסבר	**0.64**		

N = 270

נתוני לוח 4.22 מראים כי כל המשתנים המסבירים הם מובהקים ברמה של 5% ומצליחים להסביר כ-64% מהשונות במשתנה התלוי. ממצאי המודל מלמדים כי אלה התומכים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים הכפריים כתעסוקה **משלימה** לעיסוק בחקלאות:

- נוטים גם לתמוך בפיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקת **תחליף** לחקלאות;
- מתנגדים להטלת איסור על פל"ח בקרקע חקלאית; על כך מעיד קשר הפוך (סימן שלילי) בין המשתנים;
- אינם מסכימים עם הטענה כי פל"ח ביישוב כפרי פוגעת באיכות החיים של תושביו (קשר הפוך בין המשתנים);
- מגלים עניין מובהק בוויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו, כתמריץ להמשך עיסוק בחקלאות;
- אינם בהכרח רואים בחיוב את המחסנים כעיסוק אלטרנטיבי הראוי להיות ממוקם ביישוב, אף באזור נפרד (סימן שלילי); וזאת לעומת פעילות מסחרית מינורית, מבני-תעסוקה ומשרדים;
- סבורים כי אטרקציות תיירותיות כגון פארק שעשועים, אינן מתאימות למרחב הכפרי (קשר הפוך); זאת בניגוד למבנים חקלאיים (כגון חממות) ושימושים לא-חקלאיים (כגון גני-אירועים);
- נוטים לעודד במרחב הכפרי אפילו את אותם שימושי-קרקע שהם הכי לא פופולאריים, הנושאים סטיגמה של שימושים לא-רצויים בקרבה למגורים (NIMBY) ושוודאי אינם יכולים לשמש עיסוק אלטרנטיבי לחקלאי – אתרי סילוק פסולת או מכון לטיהור שפכים;
- לאנשים בגילאי ביניים, 45-54, יש סיכוי רב יותר לתמוך בפיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה לחקלאות, הן בהשוואה לאנשים צעירים יותר (קבוצות גיל 23-44) והן ביחס למבוגרים יותר (גילאים 55 ומעלה).

לוח 4.23 מציג את ממצאי המודל בו המשתנה התלוי הוא מידת ההסכמה עם הטענה כי "צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים הכפריים משום שהם יכולים לשמש תחליף לעיסוק חקלאי" (תומכים בהיגד זה כ- 56.6% מכלל המשיבים).

לוח 4.23: פיתוח עסקים לא-חקלאיים כתחליף לחקלאות

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
פיתוח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה	0.564	0.056	<.0001
יש להטיל איסור מוחלט על פל"ח בקרקע חקלאית	-0.117	0.050	0.0206
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם	-0.088	0.049	0.0712
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הממוקמים באזור המגורים: מבני-תעסוקה ומשרדים	0.133	0.044	0.0026
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הפזורים במרחב הכפרי: אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים	0.064	0.036	0.0815
גיל:			
- קבוצות גיל 23-44 לעומת קבוצת גיל 45-54	-0.375	0.143	0.0091
- קבוצת גיל 45-54 לעומת קבוצת גיל 55+	0.395	0.132	0.0030
R^2 – מקדם ההסבר	**0.52**		

N = 277

כפי שניתן לראות, שלושה משתנים-מסבירים מובהקים ברמה של 10%. רמת המובהקות של שאר המשתנים היא 5%. אחוז ההסבר מגיע ל-52%.

מהשוואת נתוני לוח 4.23 עם נתוני לוח 4.22 עולה כי אף על-פי שהתומכים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים הכפריים כתחליף לעיסוק חקלאי נוטים לתמוך גם בהשלמת העיסוק בחקלאות בתעסוקה אלטרנטיבית לא-חקלאית, יש בעמדותיהם ובמאפייניהם שוני מסוים. כלומר, אלו התומכים בעסקים לא-חקלאיים **כתחליף** לחקלאות, מוכנים להרחיק-לכת אף יותר בכיוון זה.

כמובן, אלו התומכים בעסקים לא-חקלאיים כתחליף לחקלאות, גם מתנגדים להטלת איסור על פל"ח בקרקע חקלאית, ובנוסף לכך מסתבר כי:

- הם גם אינם חושבים שיש להגן על קרקע חקלאית באזור מפני שינוי ייעודה (קשר הפוך בין המשתנים);
- הם נוטים לתמוך במבני-תעסוקה ומשרדים ביישוב אף אם הם ממוקמים באזור המגורים;

- ❖ הם סבורים כי גם אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים, מתאימות לקום במרחב הכפרי, וזאת בניגוד לתומכי פל״ח כתעסוקה משלימה (לוח 4.22).
- ❖ כמו כן יש הבדל מובהק בגיל בין תומכי פל״ח כתעסוקת-תחליף לבין תומכי פל״ח כהשלמה: בקרב התומכים בעסקים לא-חקלאיים כתחליף לחקלאות, אנשים צעירים יותר (קבוצות גילאים 23-44) וכן אנשים מבוגרים (מעל גיל 55), בעוד שאנשים בגיל הביניים תומכים פחות ברעיון זה; זאת בניגוד לקשר שבין גיל לבין תמיכה בפל״ח כתעסוקה משלימה (לוח 4.22).

בלוח 4.24 מוצגים ממצאי המודל שנאמד עבור המשתנה התלוי שהוא מידת ההסכמה עם הטענה כי ״חשוב לשמור על הצביון הכפרי של המרחב הכפרי באזור המרכז״ (תומכים בהיגד זה כ-90.4% מכלל המשיבים).

לוח 4.24: שמירה על הצביון הכפרי

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
פעילות חקלאית תורמת לאיכות החיים של תושבי האזור	0.121	0.052	0.0211
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם	0.120	0.042	0.0051
פעילות לא-חקלאית ביישוב הכפרי פוגעת בחיים איכות החיים של תושביו	0.070	0.041	0.0887
תמריץ להמשך העיסוק בחקלאות: תמיכה ישירה בעיבוד החקלאי (מענקי-עיבוד)	0.129	0.052	0.0142
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הממוקמים באזור המגורים ביישוב:			
- מוסדות-תרבות	0.121	0.040	0.0026
- גני-אירועים	-0.159	0.043	0.0003
גיל:			
- קבוצות גיל 45 ומעלה לעומת קבוצות גיל אחרות	0.359	0.119	0.0029
R^2 – מקדם ההסבר	**0.29**		

N = 254

מלוח 4.24 נמצא שהמשתנים המסבירים הם מובהקים ברמה של 5%, למעט משתנה אחד שרמת מובהקותו היא 10%; המודל מסביר כ-29% מהשונות במשתנה התלוי.

ממצאי המודל מעידים כי אלו מתושבי היישובים הכפריים המייחסים לשמירה על הצביון הכפרי חשיבות רבה יותר:

- ❖ סבורים כי פעילות חקלאית באזור הכפרי תורמת לאיכות החיים של התושבים, ולפיכך חשוב להגן על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודה לשימושים לא-חקלאיים הפוגעים באיכות החיים;
- ❖ תומכים במענקי-עיבוד על-מנת לתמרץ חקלאים להמשיך בעיבוד חקלאי;
- ❖ מתנגדים באופן מובהק להקמת גני-אירועים בסמיכות לאזור המגורים;
- ❖ הם בעיקר אנשים מבוגרים יותר שגילם 45 שנים ומעלה.

לוח 4.25 מציג את ממצאי המודל בו המשתנה התלוי הוא מידת ההסכמה עם הטענה כי "פעילות חקלאית תורמת לאיכות החיים" (תומכים בהיגד זה כ-79.9% מכלל המשיבים).

לוח 4.25: פעילות חקלאית תורמת לאיכות החיים

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
חשוב לשמור על הצביון הכפרי	0.214	0.064	0.0010
פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי	0.163	0.043	0.0002
תמריץ להמשך העיסוק בחקלאות: תמיכה ישירה בעיבוד חקלאי (מענקי-עיבוד)	0.201	0.060	0.0009
מידת התמיכה בשימושי-קרקע במרחב הכפרי:			
- גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, סוסים וכד') - שטחים פתוחים טבעיים	0.117 0.109	0.039 0.051	0.0030 0.0337
קיום תנאים לעיסוק בחקלאות: "לא יעסוק בחקלאות בכל מקרה ללא קשר עם התנאים."	-0.195	0.077	0.0124
צורת היישוב: - יישובים קהילתיים - קיבוצים	 -0.162 0.159	 0.077 0.066	 0.0361 0.0162
R^2 – מקדם ההסבר	**0.34**		

N = 255

כפי שניתן לראות, רמת המובהקות של כל המשתנים המסבירים היא 5%. המודל מסביר כ-34% מהשונות במשתנה התלוי.

ראשית, ממצאי המודל עולה שקיים הבדל מובהק בין תושבי היישובים הקהילתיים לבין תושבי הקיבוצים, מבחינת התייחסותם לפעילות חקלאית כתורמת לאיכות החיים. דהיינו, בניגוד לתושבי הקיבוצים הסבורים שהטענה היא נכונה, תושבי היישובים הקהילתיים מטילים ספק בכך – הסימן השלילי של המשתנה "צורת יישוב – יישובים קהילתיים" מעיד על כך. הקטגוריה "מושבים" של המשתנה "צורת יישוב" לא יצאה מובהקת לפירושה – קטגוריה זו אינה שונה באופן מובהק מערך הממוצע בין כל הקטגוריות ("מושבים", "קיבוצים" ו"יישובים קהילתיים"). בפרט, לפי האומדנים והסימנים של הקטגוריות המובהקות של המשתנה (0.162- ו-0.159), התייחסותם של תושבי המושבים לטענה זו היא חיובית, אך לא שונה באופן מובהק מ"התייחסות ממוצעת" של הנשאלים מכל צורות היישובים.

בנוסף, הנשאלים המסכימים עם כך שפעילות חקלאית תורמת לאיכות-חיים:

- ❖ יש להם סיכוי רב יותר לעסוק בחקלאות בעתיד, בין אם הם מגדירים את התנאים הספציפיים לכך ובין אם לאו. לחלופין, אלה שלא יעסקו בחקלאות בכל מקרה, ללא קשר עם התנאים, נוטים לחשוב כי החקלאות אינה תורמת לאיכות-חייהם.
- ❖ הם מסכימים בהחלט עם כך שחשוב לשמור על הצביון הכפרי של האזור, והפעילות הלא-חקלאית עלולה לפגוע בו;
- ❖ הם תומכים במענקי-עיבוד על-מנת לתמרץ חקלאים להמשיך בעיבוד חקלאי;
- הם סבורים כי שטחים פתוחים טבעיים ראויים למרחב הכפרי, וכן שדווקא פעילות חקלאית כגון גידול בעלי-חיים, יכולה לתרום לאיכות החיים.

בלוח 4.26 מוצגים ממצאי המודל שנאמד עבור המשתנה התלוי שהוא מידת ההסכמה עם הטענה כי "פעילות לא-חקלאית ביישובים הכפריים פוגעת באיכות החיים של תושביהם" (תומכים בהיגד זה כ- 50.3% מכלל המשיבים).

לוח 4.26: פל"ח פוגעת באיכות החיים

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
יש לפתח עסקים לא-חקלאיים כתעסוקה משלימה	-0.190	0.055	0.0007
יש לשמור על הצביון הכפרי	0.162	0.073	0.0279
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם	0.181	0.056	0.0014
פעילות לא-חקלאית ביישוב הכפרי פוגעת בנוף הכפרי	0.474	0.053	<.0001
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הממוקמים באזור נפרד ביישוב: מחסנים	-0.065	0.038	0.0856
חקלאות כמקור הפרנסה: כ-50% מכלל ההכנסה או יותר, לעומת פחות מ-50% מכלל ההכנסה, או כלל לא מחקלאות	0.382	0.187	0.0418
R^2 – מקדם ההסבר	**0.50**		

N = 278

נתוני לוח 4.26 מראים כי למעט משתנה אחד שהוא מובהק ברמה של 10%, כל שאר המשתנים המסבירים מובהקים ברמה של 5%. המשתנים המסבירים מצליחים להסביר כ-50% מהשונות של המשתנה התלוי.

ממצאי המודל מעידים כי אלה מתושבי היישובים הכפריים הסבורים כי פעילות לא-חקלאית פוגעת באיכות החיים:

- נוטים לחשוב כי אין לפתח עסקים לא-חקלאיים גם כתעסוקה משלימה לחקלאות;
- סבורים כי פל"ח פוגעת גם בנוף הכפרי; קשר זה הוא החזק ביותר במודל, על כך מעידים אומדן המשתנה ורמת מובהקותו.
- הם בעד שמירה על הצביון הכפרי של האזור וסבורים כי לשם כך יש להגן על הקרקע החקלאית מפני שינוי ייעודה;
- הם מתנגדים באופן מובהק למחסנים, אפילו אם הם ממוקמים באזור נפרד ביישוב;
- ממצא הגיוני וחשוב: פל"ח מפריע בעיקר לאלה שהפעילות החקלאית היא מקור-הכנסה חשוב להם.

לוח 4.27 מציג את ממצאי המודל בו המשתנה התלוי הוא מידת ההסכמה עם הטענה כי "יש להגן על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודה" (תומכים בהיגד זה כ-52.4% מכלל המשיבים).

לוח 4.27: הגנה על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודה

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
חשוב לשמור על הצביון הכפרי	0.214	0.074	0.0040
יש לפתח עסקים לא-חקלאיים כתחליף לעיסוק החקלאי	-0.119	0.054	0.0303
יש להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית	0.208	0.052	<.0001
פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי	0.182	0.059	0.0024
צריך להסדיר את הפל"ח באמצעות כללים הקובעים סוג הפעילות המותרת, היקפה ומקומה	0.134	0.068	0.0516
פעילות לא-חקלאית פוגעת באיכות החיים	0.174	0.059	0.0033
מידת התמיכה בהרחבת בנייה למגורים ביישוב מחוץ לשטח הבנוי הקיים	-0.153	0.046	0.0009
מידת התמיכה בשימושי-קרקע הממוקמים במרחב הכפרי: מחסנים	-0.079	0.045	0.0792
כוונת עיסוק בחקלאות בעתיד: "כן" או "אולי" לעומת "לא" או "לא יודע"	0.375	0.119	0.0017
R^2 – מקדם ההסבר	**0.49**		

N = 275

למעט שני המשתנים המובהקים ברמה של 10%, שאר המשתנים מובהקים ברמה של 5%. המודל מסביר כ-49% מהשונות במשתנה התלוי. ממצאי המודל מלמדים כי:

- לתושבי היישובים הכפריים הסבורים שיש להגן על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודה, "דרישות מחמירות" ביותר בנוגע לאופיו של הנוף והמרחב הכפרי. בפרט, הם מודעים לחשיבות השמירה על הצביון הכפרי, סבורים כי הפעילות הלא-חקלאית עלולה לפגוע הן בצביון הכפרי והן באיכות החיים, ותומכים בהסדרת הפל"ח בהתאם לכללים הברורים. בנוסף לכל אלו, המחזיקים בדעה שיש להגן על קרקע

חקלאית מפני שינוי ייעודה, מסכימים גם עם הטענה "הקיצונית" והלא-פופולארית (סעיף 4.4, איור 4.19) שיש להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית.

- ❖ לאור הממצאים הקודמים, חשובים גם הממצאים הבאים: התומכים בהגנה על קרקע חקלאית מפני שינוי ייעודה מתנגדים לא רק לעסקים כגון מחסנים, אלא שבעיניהם הרחבת המגורים מעבר לשטח הבנוי של היישוב אינה רצויה, חרף הפופולאריות הכללית של רעיון ההרחבה ועיבוי הבנייה הכפרית באזור (סעיף 4.5, איורים 4.6-4.8).
- ❖ כמו כן, לתומכים בהגנה על קרקע חקלאית קיים סיכוי גבוה לעסוק בחקלאות בעתיד.

מכלל התמריצים שעליהם הביעו הנשאלים את דעתם, להלן מוצגים ממצאי המודל בו המשתנה התלוי הוא מידת ההסכמה עם הטענה כי "יש לתמרץ את החקלאי לעסוק בחקלאות על-ידי ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו" (תומכים בהיגד זה כ- 73.6% מכלל המשיבים). המודלים לגבי תמריצים אחרים אינם מוסיפים מידע מעניין לממצאים הקיימים. לוח 4.28 מציג את ממצאי המודל.

לוח 4.28: ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד את אדמתו

משתנה (x)	אומדן (b)	טעות התקן	מובהקות (pv)
תמריצים:			
- מענקי-עיבוד	0.347	0.055	<.0001
- הקלה במסים	0.520	0.052	<.0001
חקלאות כמקור הפרנסה: כ-50% מכלל ההכנסה או יותר, לעומת פחות מ-50% מכלל ההכנסה או בכלל לא מחקלאות	0.348	0.141	0.0140
הרחבת בנייה למגורים ביישוב מחוץ לבנייה הקיימת	0.072	0.032	0.0274
R^2 – מקדם ההסבר	**0.58**		

N = 280

המשתנים המסבירים הם מובהקים ברמה של 5%, והמסבירים כ-58% מהשונות במשתנה התלוי. ממצאי המודל מלמדים כי מי שתומך בסוג תמריץ זה:

- נוטה לתמוך באופן מובהק ביותר גם בשאר התמריצים עליהם נשאל;
- יש לו סיכוי רב יותר להתפרנס מחקלאות;
- תומך בהרחבת המגורים מחוץ לישוב ליישוב-מגוריו.

כפי שניתן להסיק מממצאי המודלים, חלקם קונסיסטנטיים עם תוצאות הבדיקות שהתקבלו באמצעות כלים סטטיסטיים אחרים שתוארו לעיל ומחזקים אותם, וחלקם מלמדים על קשרים נוספים. בפרט, ממצאי המודלים מוסיפים ל"פרופיל" מדויק ופרטני יותר של מחזיקי דעות מסוימות, אף אם דעות אלו נראות דומות מאוד במהותן. כמו כן, המודלים מאפשרים להסיק מסקנות נוספות:

- "כפריות" של הנוף והמרחב היא מושג רחב יותר, שלדעת תושבי המרחב הכפרי החקלאות היא רק חלק ממנו;
- למרות קונוטציה הפוכה של שתי הטענות: "פעילות חקלאית תורמת לאיכות החיים" ו"פעילות לא-חקלאית פוגעת באיכות החיים" הן אינן משקפות בהכרח אך ורק שני הפכים, שכן מבחינת השפעתן של הפעילות החקלאית או הפעילות לא-חקלאית על איכות החיים של התושבים, יש משמעות לסוג הפעילות החקלאית, לסוג השימושים הלא-חקלאיים ולמיקומם במרחב.

5. עיקר הממצאים והמסקנות

באופן כללי, ממצאי המחקר הנוכחי מעידים על כך שהמועצה האזורית דרום השרון, שבתחומה נערך המחקר, היא אחד האזוריים האופייניים המייצגים את התמורות המתרחשות במגזר הכפרי, בייחוד במרכז הארץ: פגיעה דרמאתית בתפקידה של החקלאות כמקור-הכנסה עיקרי לאוכלוסייה הכפרית, יציאת האוכלוסייה הכפרית לשוקי-עבודה עירוניים באזור ושינוי בשימושי הקרקע ובנוף הפיזי. מרבית התושבים מצורות היישוב השונות תומכים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב כהשלמה או כתחליף לעיסוק בחקלאות. ברם, המחקר מלמד על רצון התושבים לשמור על הצביון הכפרי של האזור ואף על פוטנציאל כלשהו להמשך קיומה של החקלאות כחלק בלתי-נפרד מן האופי הכפרי של האזור.

5.1 הממצאים העיקריים

מבנה התעסוקה וההכנסה

- בקרב תושבי המושבים, שיעור המועסקים ביישוב המגורים נמוך בהרבה בהשוואה לקיבוצים, ואילו שיעור תושבי המושבים העובדים ביישוב עירוני הוא גבוה הרבה יותר מאשר בקיבוצים;
- מידת הסתמכותם של תושבי המושבים והקיבוצים על החקלאות כמקור ההכנסה העיקרי היא מועטה ביותר. עם זאת, במושבים נצפה שיעור גבוה במקצת של התושבים שעבורם העבודה בחקלאות מהווה לפחות חלק מהכנסתם. יתרה מכך: כשליש מהנשאלים במושבים רואים בחקלאות אופציה לעיסוקם בעתיד. בקיבוצים שיעור הפוסלים לחלוטין את עיסוק בחקלאות בעתיד הוא גבוה יותר;
- לדעת רוב הנסקרים: תמיכה ממשלתית, רווחיות כלכלית ואפשרות להתפרנס מחקלאות הם התנאים העיקריים העשויים להשפיע על הרצון ועל היכולת של חקלאים להמשיך לעסוק בחקלאות;
- ההבדלים בכוונת הנשאלים לעסוק בחקלאות בעתיד קיימים גם בין היישובים השונים מאותו סוג. לדוגמה, משלושת הקיבוצים שנבדקו, קיבוץ רמת הכובש בולט

באי-רצון מוחלט של תושביו לעסוק בחקלאות בעתיד, ואילו מושב גבעת-ח״ן בולט מבחינת ״עתידו החקלאי״ בין חמשת המושבים שהשתתפו במחקר;

- למרות היעדר הזיקה לחקלאות אצל הרוב המכריע של תושבי היישובים הקהילתיים, כחמישית מכלל הנשאלים ביישובים מסוג זה אינם פוסלים את החקלאות כאופציה לעיסוקם העתידי;
- קיים קשר ישיר בין ההשכלה לבין אי-עיסוק בחקלאות: אנשים צעירים ומשכילים יותר נוטים לעבוד בשכר מחוץ ליישוב-מגורים ובעיקר בעיר. החקלאות היא מרכיב חשוב יותר בהכנסתם של אנשים מבוגרים ומשכילים פחות.

עמדות הנשאלים בנוגע למרכיבים ולשימושי-קרקע המעצבים את המרחב הכפרי

- חלק לא מבוטל של תושבי היישובים החקלאיים רואים בחיוב פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב, אך רובם מחזיקים בדעה כי עסקים אלה צריכים להיות מוקמים באזור נפרד המיועד לכך ולא בתוך מרקם המגורים. כמו כן, הדעה הרווחת היא שמיקומן של פעילויות ושימושי-קרקע לא-חקלאיים הפזורים במרחב הכפרי הוא מועדף פחות;
- תושבי הקיבוצים הביעו תמיכה חזקה יותר בפיתוח עסקים לא-חקלאיים מאשר תושבי המושבים;
- באופן כללי, תמיכתם של תושבי היישובים הקהילתיים בפל״ח העסקית היא מתונה יותר בהשוואה לתושבי המושבים והקיבוצים. עם זאת, תושבי היישובים הקהילתיים מתנגדים פחות לשימושים הלא-חקלאיים הפזורים במרחב הכפרי (ואף תומכים בחלק מהם) ומתנגדים בעצמה רבה לשימושים אלה ביישוב-מגוריהם, אך מצויים באזור נפרד;
- בתמיכה החזקה ביותר זכו מבנים ציבוריים האמורים לשרת את תושבי היישוב — מוסדות חינוך, תרבות וספורט — בעיקר אם הם ממוקמים באזור המגורים;
- עצמת התמיכה בהרחבת שטחי הבנייה הכפרית זהה כמעט לחלוטין בקרב קבוצות הנשאלים מהיישובים השונים, הן בנוגע לבנייה הכפרית במרחב הכפרי והן באשר להרחבת הבנייה למגורים בתוך השטח הבנוי הקיים ביישוב;

- הרעיון לגבי אזור תעסוקה משותף למספר יישובים, זכה לתמיכה מצד תושבי המושבים והיישובים הקהילתיים;
- גני-אירועים הם סוג השימוש הלא-חקלאי שמעורר התנגדויות בעצמה רבה ביותר בקרב תושבי המושבים והיישובים הקהילתיים, בעוד שתושבי הקיבוצים תומכים במיקום גני-אירועים מחוץ לאזור המגורים, אף כי במידה קלושה.
- המשיבים מכל סוגי היישובים סבורים כי הגידולים החקלאיים בשטחים הפתוחים (גידולי-שדה ומטעים) ופעילות הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים, הם המתאימים ביותר למרחב הכפרי. כמו כן מעריכים כלל הנשאלים את השטחים הפתוחים, הטבעיים והמתוירים, כמרכיבים חשובים המעצבים את הנוף הכפרי באזור;
- תושבי הקיבוצים מביעים תמיכה חזקה במאגרי-מים למטרות חקלאיות ובפעילות הקשורה לגידול בעלי-חיים. לעומתם, תושבי המושבים תומכים יותר בחממות למיניהן ובשטחי-מרעה כפעילויות המתאימות למרחב הכפרי;
- מרבית תושבי היישובים הקהילתיים אינם תומכים בגידול בעלי-חיים, שכן פעילות חקלאית סביב משק-חי עלולה לגרום להם מטרד. לעומת זאת, חממות למיניהן מתאימות לדעתם למרחב הכפרי;
- התייחסות שונה של הנשאלים נצפית בנוגע לאטרקציות תיירותיות: לדעת תושבי המרחב הכפרי, אטרקציות ופעילויות של התיירות הכפרית המבוססות על פעילות חקלאית במהותה (גידול סוסים — רכיבה על סוסים, עיבוד מוצרים חקלאיים או חנויות למכירתם (מחלבות או יקבים, בתי-קפה), תואמות יותר את האופי הכפרי של האזור ומשתלבות בו יותר מאשר דפוסי-נופש ואטרקציות תיירותיות שאין להן זיקה כלשהי למהות החקלאית-כפרית;
- פעילות כלכלית אינטנסיבית (כגון מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים) לא זכתה בתמיכה חזקה במיוחד מתושבי היישובים מהסוגים השונים;
- שימושי הקרקע הפחות פופולאריים ביותר בקרב תושבי המרחב הכפרי הם אתרי סילוק פסולת וטיהור שפכים.

עמדות הנשאלים באשר לכיווני פיתוח במגזר הכפרי

ההתייחסות לפעילות החקלאית

- הרוב המכריע של הנשאלים מכל היישובים מודע לחשיבות השמירה על הצביון הכפרי במרחב הכפרי במרכז הארץ, אולם הדעה לגבי הצורך בהגנה על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם, אינה כה מכרעת;
- הטענה לגבי הצורך בהסדרת הפל"ח העסקית ביישובים כפריים באמצעות כלים רגולאטיביים מעוררת הסכמה רבה;
- מרבית התושבים סבורים כי הפעילות החקלאית תורמת לאיכות החיים, ודעה זו חזקה יותר בקיבוצים ובמושבים מאשר ביישובים הקהילתיים. עם זאת, פחות משליש מתושבי היישובים הקהילתיים חושבים שפעילות חקלאית בשטחים הגובלים עם היישוב, פוגעת באיכות החיים של תושביו.

התייחסות לאפשרויות התמרוץ לפעילות החקלאית

- תושבי הקיבוצים תומכים באופן נחרץ יותר בכל התמריצים האפשריים שהוצעו להערכה, בהשוואה לתושבי המושבים והיישובים הקהילתיים;
- תושבי הקיבוצים והמושבים אחידים למדי בתמיכתם בתמריץ כגון מענקי-עיבוד, בעוד שבקרב תושבי הקיבוצים ניכרת תמיכה גבוהה יותר בתמריצים כגון ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד אדמתו, והקלה במסים.

התייחסות לפעילות הלא-חקלאית ביישובים הכפריים ובמרחב הכפרי

- הדעה כי פעילות לא-חקלאית יכולה לשמש תעסוקה **משלימה** לחקלאות, רווחת יותר מאשר הטענה כי יש לפתח פעילות לא-חקלאית **כתחליף** לעיסוק בחקלאות;
- תושבי הקיבוצים תומכים בפיתוח עסקים לא-חקלאיים (הן כתעסוקה משלימה לחקלאות והן כתחליף לה) באופן נחרץ יותר מאשר תושבי המושבים והיישובים הקהילתיים;
- מרבית הנשאלים מתנגדים לאיסור מוחלט של פעילות לא-חקלאית בקרקע חקלאית;

- הרוב המכריע של המשיבים סבור שצריך להסדיר את הפעילות העסקית הלא-חקלאית ביישובים באמצעות כללים ברורים הקובעים את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומיקומה;

- חרף ההתייחסות החיובית לפיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישוב, רוב הנשאלים מסכימים עם הטענה כי פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי. יתרה מכך, שיעורים לא מבוטלים של המשיבים סבורים כי פל"ח ביישובים פוגעת גם באיכות החיים של התושבים, אם כי טענה זו זכתה לתמיכה מתונה יותר.

אפשרות לחקלאות תיירותית

- הדעה הרווחת בקרב תושבי הקיבוצים היא כי אחד המקורות לפרנסה נוספת הוא פיתוח **חקלאות תיירותית** הנשענת על המשק החקלאי. במלים אחרות, לדעת תושבי הקיבוצים קיים בקיבוצים פוטנציאל לא מבוטל לחקלאות תיירותית. בעיקר תומכים הנשאלים בפעילות מודרכת ומאורגנת שהקיבוץ יכול להרוויח ממנה (כגון קטיף מודרך או עיבוד מודרך של תוצרת חקלאית);

- תושבי המושבים שהתייחסו לסוגיה זו, פקפקו בכך יותר. בין החסמים המונעים מבעל משק חקלאי במושב ליזום ולפתח פעילות תיירותית סביב משקו החקלאי, מציינים הנשאלים חוסר מודעות סביבתית מצד הציבור הרחב;

- לדעת התומכים בחקלאות התיירותית, הן בקיבוצים והן במושבים, התנאים הנדרשים לפיתוחה הם תמיכה כלכלית של הממשלה, יזמות, הדרכה והכשרת חקלאים-מדריכים, כדאיות כלכלית למפעילים (חקלאים), וכן תמיכה משפטית, ארגונית ותקשורתית ברמות שונות, החל מהנהלת היישוב וכלה במִנהל ובממשלה.

5.2 מסקנות והמלצות

ברור כי דינאמיקה של שינויים במגזר הכפרי בארץ, המוכרת גם בארצות מפותחות אחרות כחלק מהתאמה לתנאים הכלכליים של העולם המודרני, תימשך גם בעתיד. ברם, ממצאי המחקר מעידים כי חקלאות במרכז הארץ אינה "סוס מת" ואפשר לראות ניצנים להחייאתה באופייה החדש. מכאן, ניתן וראוי:

❖ לעצב ולארגן את המרחב הכפרי באופן יעיל באמצעות כלים מנהליים, כלכליים ותכנוניים, לרבות על-ידי איזורו (zoning – חלוקה פונקציונאלית של השטח), בניסיון להגיע לרווחתם של כל הגורמים המעצבים אותו ואת הנוף הכפרי.

מרבית תושבי המרחב הכפרי אכן תומכים, במידה זו או אחרת, בעסקים לא-חקלאיים, אולם ממצאי המחקר רומזים כי בעיני חלק מתושבי היישובים החקלאיים, וכנראה בעיני חלק לא מבוטל, נגזרת תמיכה זו מחוסר-ברירה. דהיינו, חרף הכרסום ביכולתה של החקלאות לשמש תעסוקה ומקור-הכנסה עיקריים בכפר במרכז הארץ, מעוררים נתוני הבדיקה אופטימיות זהירה בנוגע לגורלה של החקלאות באזור. הדעה הרווחת בין תושבי היישובים הכפריים, לרבות תושבי היישובים הקהילתיים, היא כי ניתן "להחיות" את החקלאות באזור המרכז באמצעות מערכת תמריצים שונים. כלומר, בתנאים המעודדים קיים פוטנציאל כלשהו לעיסוק בחקלאות אף בקרב תושבים "חדשים" במגזר הכפרי, ללא זיקה לחקלאות. ייתכן כי זאת אחת התוצאות של מודעות התושבים לכך שללא חקלאות לא ניתן לשמור על הצביון הכפרי במרחב שבו בחרו לחיות.

ברם, הפגיעה הקשה ביכולת להתפרנס מחקלאות, אשר התעצמה עם השנים, הביאה לכך שאנשים צעירים ומשכילים, להם קל יותר למצוא מקור-הכנסה אלטרנטיבי, נוטים שלא לעסוק בחקלאות בשיעורים גבוהים יותר מאשר אנשים מבוגרים ובעלי השכלה נמוכה יחסית.

מכאן מומלץ:

❐ לפתח כלים משפטיים העשויים לעודד את החקלאי להמשיך בחקלאות, לרבות חוקים ותקנות שיאפשרו לוותר על דמי החכירה והעברה ישירה של מענקי עיבוד לחקלאים שיתחייבו לעבד את הקרקע באופן שישמור על ערכי הנוף והסביבה ואף ייצור אותם. בכך ניתן יהיה להבטיח הן את המשך קיומה של חקלאות בת-קיימא באזור, והן לטפח חקלאות ידידותית לסביבה, לרבות סביבת המגורים, שתמזער את החיכוך בין החקלאות למגורים, בין החקלאים למי שאינם חקלאים, בין הרואים בחקלאות מקור פרנסה לבין המתייחסים אליה כסביבה התורמת לאיכות-חיים.

❐ לתמוך בחקלאות באזור המרכז בהתחשב בתרומתה לנוף, לאיכות הסביבה ולתיירות הכפרית-חקלאית, באמצעות חוק לעידוד השקעות-הון בחקלאות. נציגי משרד החקלאות והמשרד לאיכות הסביבה אמורים להגדיר את הקריטריונים לפיתוח חקלאות בעלת תועלת ציבורית המספקת שירותי נוף וסביבה.

- ליצור תנאים מועדפים אשר יעודדו את הדור הצעיר לעסוק בחקלאות, ובעיקר ליצור עניין כלכלי בתחום זה. זאת בהסתמך על אמצעים רגולאטיביים ופיסקאליים (למשל, הקלות בשכר-לימוד או מלגות למתחייבים לעסוק בחקלאות לאחר הלימודים, הקלה במסים, מענקים לחקלאים צעירים, וכו'). בכך ניתן יהיה להבטיח את המשך קיומה של החקלאות במרכז הארץ גם בעתיד.

- ממצאי המחקר מלמדים על תמיכתם של מרבית תושבי המרחב הכפרי בפעילות מסחרית מינורית (בתי-קפה, מסעדות, חנויות, גלריות וכד'). תושבי הקיבוצים והמושבים רואים בפעילות זו, בעיקר, אפשרות תעסוקה אלטרנטיבית, בעוד שתושבי ההרחבות והיישובים הקהילתיים תומכים בפעילות מסוג זה כמספקת מוצרים או צורכי בילוי ופנאי. לעומת זאת, **תושבי המרחב הכפרי, בין אם הם עוסקים בחקלאות ובין אם לאו, לא תומכים בהכרח בהקמת מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים במרחב הכפרי באזור המרכז; זאת בניגוד לדעה הרווחת בקרב כלל הציבור ובקרב אנשי-מקצוע ומקבלי החלטות**. מכאן, מומלץ:

- להביא בחשבון את דעתם של תושבי האזור בעת קבלת החלטות בנוגע לייעוד הקרקע ושימושי הקרקע הרצויים באזורים הכפריים, ובפרט אודות מיקומה של פעילות עסקית לא-חקלאית, כגון הקמת מרכזים מסחריים גדולים במרחב הפתוח.

- תושבי המגזר הכפרי מביעים תמיכה רבה בהמשך קיומו של המרחב הכפרי ובשמירה על אופיו. עם זאת, נראה כי מהותה של "כפריות" המרחב מתבטאת, לדעתם, לא רק בחקלאות. מכאן, מומלץ כי:

- הבנייה החדשה באזור הכפרי, בה תומכים תושבי האזור, צריכה לשאת אופי כפרי. קביעה תכנונית זו באה לידי ביטוי בתכניות-מתאר ארציות ומחוזיות, אך גיבוש קריטריונים ברורים לאופי הבנייה במרחב הכפרי הוא באחריות הרשויות ומוסדות התכנון המקומיים.

- ראוי למקם פעילות לא-חקלאית באזורים המיועדים לכך ביישובים או צמוד אליהם (בנייה "צמודת-דופן") על-מנת להגיע לפגיעה מינימאלית ככל האפשר, בנוף הכפרי של האזור. עיקרון זה הוא בין העקרונות המרכזיים המופיעים במסמכים תכנוניים מובילים (כגון, תמ"א 35), בעוד שקביעת הכללים להיתרי-בנייה שלפיהם יש למקם פל"ח, נתון לסמכות הרשויות ומוסדות התכנון המקומיים.

- תפיסותיהם ועמדותיהם של הנשאלים בנוגע לכיווני הפיתוח של המרחב הכפרי הן במידה רבה פונקציה של תחום עיסוקם: פיתוח עסקים לא-חקלאיים על קרקע חקלאית זכה לתמיכה פחותה בהרבה (ואף להתנגדות) בקרב תושבי המרחב הכפרי שעדיין מתפרנסים, לפחות באופן חלקי, מחקלאות ואינם פוסלים אפשרות זו לעתיד.

- לאור ממצאי המחקר הנוכחי, המלמדים על מגמה חיובית בהתייחסותם של תושבי היישובים הכפריים לפיתוח התיירות הכפרית והחקלאות התיירותית, וכן בהתחשב בתוצאות המחקר הקודם (פליישמן, פייטלסון, 2007) המעידות על קיומה של אוכלוסיית-יעד בעלת עניין בפעילויות נופש סביב המשק החקלאי, ניתן להסיק כי:
  - קיים פוטנציאל סביבתי, חברתי וכלכלי בהשקעה במפגש מוצלח בין הביקוש לתיירות ולפעילויות-נופש בעלות אופי כפרי-חקלאי, לבין היצע המוצר התיירותי-שיווקי המבוסס על ארגון המשק החקלאי על מגוון פעילויותיו;
  - קיים פוטנציאל יישומי של פיתוח התיירות הכפרית-חקלאית כגורם חשוב למימוש המדיניות לשמירה על חקלאות נופית ועל צביון כפרי של המרחב הכפרי באזור המרכז ומידע זה הוא חיוני לאנשי המקצוע (מתכננים) ולמקבלי ההחלטות;
  - ניתן לראות בתיירות הכפרית-חקלאית חלק מפעילות המשק החקלאי ואחת האלטרנטיבות הנוספות לתעסוקה.

- לענף התיירות החקלאית במרכז הארץ קיים פוטנציאל מבטיח להשלים בעיקר את התיירות החד-יומית. על-ידי פיתוח ענף זה ניתן להשיג מספר יעדים:
  - להגדיל את הפעילות הכלכלית והתעסוקתית במרחב הכפרי על-ידי שילוב התיירות בתוך אמצעי הייצור;
  - לתרום לשיפורים חזותיים ביישובים הכפריים העוסקים בתיירות כפרית-חקלאית, וכן לטיפוח הנוף והסביבה;
  - להציע מוצר תיירותי מבוקש ומגוון ולמשוך מבקרים למטרות ביקור, חוויה או לימוד;
  - להעלות את מודעות הציבור לערכים סביבתיים ולחשיבות השמירה על הערכים הכפריים-מסורתיים ועל המרחב הכפרי, תוך שיפור תדמית החקלאים שנשחקה בשנים האחרונות;

- ❒ לגרום להעלאת חשיבותה של החקלאות בתפקידה המחודש כמקור להכנסה לבעלי המשק ולקיבוצים העוסקים בחקלאות, תוך שמירה על איכות החיים ואיכות הסביבה ביישוב;
- ❒ להציע לחקלאים פתרון, חלקי לפחות, שיאפשר להם להמשיך להתגורר בכפר, וגם להמשיך בפעילות החקלאית ולהתפרנס ממנה.

מכאן מומלץ:

- ❖ לתמוך בתיירות כפרית-חקלאית בכל הרמות, החל ממשרדי הממשלה (משרד התיירות, משרד החקלאות ואחרים) וכלה בהנהלת היישוב הכפרי בו ישנה כוונה לפתח את התיירות הכפרית-חקלאית. בהתאם לכך יש להסדיר את התיירות הכפרית-חקלאית על-פי מדיניות-תכנון עקבית, לא רק ברמה הארצית אלא ובעיקר ברמה האזורית והמקומית, שמטרתה העיקרית לצמצם את החסמים הביורוקראטיים אשר מונעים מחקלאים לפתח את הפעילות.

- ❖ לעודד את פיתוח התיירות החקלאית באמצעי חקיקה ותכנון. בפרט יש להכיר בתיירות החקלאית כייעוד-קרקע מקובל, תוך סיווג תכנוני קיים של הקרקעות בתכניות-מתאר מחוזיות ומקומיות. למשל, ייעוד הקרקע לתיירות החקלאית יכול להוות אחד הביטויים האופרטיביים (שייקבע בתכניות-מתאר מקומיות) של מהות הקביעה התכנונית "נוף כפרי פתוח" שהותווה בתכנית המתאר למחוז המרכז (ת/מ/מ/ 21/3). כמו כן חשוב שמשרד החקלאות יכיר בחקלאות למטרות תיירות (לצורך העניין, "חקלאות תיירותית") כענף חקלאי מקובל ובעל חשיבות.

- ❖ יזמות בתחום התיירות הכפרית, הנשענת על הנוף החקלאי-כפרי ועל מרכזי מבקרים קטנים-יחסית בעסקים חקלאיים ותיירותיים קיימים (כגון, חוות-סוסים, קטיף, שבילי אופניים וכדומה) במרכז הארץ, ראויה לתמיכת משרד התיירות לא פחות מזו שבה זכו אזורי הפריפריה. כלומר, חשוב כי משרד התיירות יכיר בחשיבותה של התיירות הכפרית החד-יומית במרכז הארץ.

- ❖ יש לסייע ליזמים (חקלאים, יישובים, עמותות תיירות אזוריות) ולעודד אותם לפתח תיירות כפרית-חקלאית בליווי העסק משלב הרעיון ועד לשיווק ולביסוס העסק באמצעות כלים מוסדרים. כלים אלו יכולים לכלול, בין היתר:
  - ❒ עידוד מימוני של פיתוח גידולים חקלאיים שיש להם תרומה לתיירות ולנוף, כגון: צמחי תבלין, פרחים, עצי נוי וכדומה;

- ❒ סיוע פיננסי (מענקים) בשלב הקמת העסק ובתפעולו;
- ❒ סיוע טכני וארגוני בקידום פעילויות, כגון קטיף ועיבוד מודרך של תוצרת חקלאית, מכירות ושיווק ("פסטיבלים" למיניהם שהופכים ליותר ויותר פופולאריים בקרב הישראלים: "פסטיבלים" של יינות, גבינות, תבלינים וכד').

על-מנת ליישם זאת לא כמקרה בודד, אלא כתפיסה מערכתית, נדרש מנגנון מוסדר לסיוע פיננסי וניהולי, בעיקר ברמה האזורית והמקומית (יישובית).

- ❖ יש לקדם מחקרים יישומיים אשר יגדירו ויפרטו את התוכן האופרטיבי של התיירות החקלאית בקנה-מידה אזורי ומקומי.

המחקר הנוכחי וזה שקדם לו, בדקו את כיווני הפיתוח למרחב הכפרי באזור המרכז כפי שהם נתפסו על-ידי קבוצות-עניין שונות, לרבות תושבי היישובים הכפריים לסוגיהם (המחקר הנוכחי) ואנשי-מקצוע (המחקר הקודם, פליישמן ופייטלסון, 2007). ממצאי המחקרים הללו עשויים לספק מידע חיוני לקביעת מדיניות תכנונית אופרטיבית באשר לעיצוב המרחב הכפרי בכלל, ואזור המרכז בפרט, במטרה לשמור על הנוף ועל הצביון הכפרי-חקלאי.

תכניות ברמה המקומית הן כלי פעיל שאמור לבטא את התוכן האופרטיבי של המדיניות וההחלטות האסטרטגיות בנוגע לפיתוח המרחב הכפרי, ולקשר ביניהן לבין מגוון העמדות והציפיות של תושביו, לרבות אלה שעדיין עוסקים בחקלאות. אולם המתרחש במגזר הכפרי – סוגיות וקונפליקטים רבים בשימושי-קרקע במרחב הכפרי – מעידים על כך שמדיניות קרקעית ותכנונית ברמה המקומית אינה מבטאת בהכרח מדיניות תכנונית ברמה הארצית וגם אינה תואמת בדיוק את עמדות תושבי המגזר הכפרי. לכן חשוב לבדוק מהי מידת ההתאמה (או אי-ההתאמה) בין הגורמים השונים, בין הציפיות והעמדות לבין החלטות שונות ברמה המקומית, וכן את תפקידן של הרשויות והוועדות המקומיות בתהליך זה. נושאים אלה ראויים בהחלט למחקרים נוספים.

מראי-מקום

אלתרמן ר., האן א., 2004, "הכלים לשמירה על שטחים פתוחים", המרכז לחקר העיר והאזור,הטכניון, חיפה.

אמדור ל., אבנימלך י., צבן ח., 2005, "שמירה על המרחב הכפרי הזכות לעבד — החובה לעבד מודל יישום "חקלאות בת-קיימא" באזורים חקלאיים נבחרים", מוסד שמואל נאמן, טכניון, חיפה

אמדור ל., צבן ש., כהן ט., צבן ח., 2007, "פיתוח כלכלי בר-קיימא של יישוב כפרי בישראל: חקר מקרה — קיבוץ בהרי ירושלים", דו"ח מחקר, נקודת ח"ן.

בן-יוסף א., 2005, "התרומה הכלכלית-התעסוקתית של התיירות הכפרית בנגב", מסמך שהוכן עבור הרשות לפיתוח הנגב והסוכנות היהודית לארץ ישראל.

ברשישת א., פייטלסון ע., 1998, "התפשטות היזמות הפרטית בקרקע ציבורית", מכון פלורסהיימר, ירושלים.

האן א., 2004, "שימושים חורגים בשטחים החקלאיים הפתוחים", מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 2005.

כהן א., סופר מ., 2007, "תמורות במושבים בשולי מטרופולין: מקרה חקר המועצה האזורית חוף הכרמל", קרקע, 63: 123-94.

חשן א., לסטר ר., 2005, "שימוש בחקיקה בלתי-ייעודית לשמירה על שטחים חקלאיים ופתוחים", מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.

משרד החקלאות, 2004, ריכוז הנתונים על החקלאות והכפר בשנים 2002-2001, הרשות לתכנון ופיתוח החקלאות ההתיישבות והכפר.

פייטלסון ע., 1995, שמירת השטחים הפתוחים בנקודת מפנה, אופקים בגיאוגרפיה 42-43: 7-22.

פליישמן ל., פייטלסון ע., 2007, "נוף כפרי פתוח, מציאות ודימוי: תפיסות המרחב הכפרי באזור המרכז בעיני הציבור", מכון ירושלים לחקר ישראל.

פליישר ע., אנג'ל י., 2004, "האירוח הכפרי בישראל", האוניברסיטה העברית בירושלים.

פרנקל ואשכנזי, 2005, "חזון בר-קיימא מול מציאות זוחלת תבנית הזחילה העירונית בישראל", מוסד שמואל נאמן, הטכניון, חיפה.

צבן ח., פלר נ., אמדור ל., אבנימלך י., אילן א., 2004, "חקלאות בת-קיימא במכלול שמירת ערכם של שטחים פתוחים בישראל", כתב עת ליער, חורש וסביבה, גליון 5-6.

קמחי א., פוט ה., 2004, "סקר תושבים ובעלי תפקידים במגזר הכפרי", בתוך "עבודה מקדימה למחקר על עתיד המגזר הכפרי וההתיישבות", ערך א. קמחי, המרכז למחקר בכלכלה חקלאית.

שמש-עדני א., 2002, "הערך הכלכלי של סוגי נוף חקלאי", דו"ח מחקר המוגש לקרן לקידום ערכי נוף וסביבה באזורים חקלאיים בישראל (נקודת ח"ן).

Feitelson E., 1999, "Social norms, rationales and policies: reframing farmland protection in Israel", Journal of Rural Studies, 15: 431-446.

Garrod B., R. Wornell and R. Youell, 2006, "Re-conceptualizing rural resources as countryside capital: The case of rural tourism", Journal of Rural Studies, 22 (1): 117-128.

Kimhi A., 1998, "Institutional environment, ideological commitment, and farmers' time allocation: the Case of Israeli moshavim", Economic Development and Cultural Change, 47: 27-44.

Kislev Y., Z. Lerman and P. Zusman, 1991, "Recent experience with cooperative farm credit in Israel", Economic Development and Cultural Change, 39: 773-789.

Roberts L. and D. Hall, 2001, Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice. CABI, Wallingford.

Robinson G., 2004, Geographies of Agriculture: Globalization, Restructuring and Sustainability. Pearson Education Limited, Harlow.

Sofer M., 2001, "Pluriactivity in the Moshav: family farming in Israel", Journal of Rural Studies, 17: 363-375.

Sofer M., 2005, "The future of family farming in Israel: The second generation in the Moshav", The Geographical Journal, 171: 357-368.

נספח 1

שאלון המושבים

1. כמה שנים אתה/את מתגורר/ת במושב _____

2. מהו מעמד המגורים שלך במושב?

- בעל/ת משק חקלאי
- בעל/ת בית-מגורים
- מתגורר/ת בשכירות
- אחר, נא לפרט _____

3. באיזו מידה אתה/את מתפרנס/ת מחקלאות?

- רק מחקלאות
- יותר מ- 50% מסך ההכנסה הוא מחקלאות
- בערך 50% מסך ההכנסה הוא מחקלאות
- פחות מ-50% מסך ההכנסה הוא מחקלאות
- כלל לא

4. האם בכוונתך לעסוק בפעילות חקלאית בעתיד?

- כן
- אולי
- לא
- לא יודע

5. אלו תנאים נדרשים כדי שתעסוק/תעסקי בפעילות חקלאית בעתיד?

- עובדים זרים
- מימון / הון
- מים
- תשואה גבוהה יותר
- תמיכה ממשרד החקלאות
- אחר (נא לפרט)_____
- אין צורך בתנאים מיוחדים כדי שאעסוק בחקלאות בעתיד
- לא אעסוק בחקלאות בכל מקרה

6. לפניך רשימת פעילויות ושימושי-קרקע האפשריים במושב.

באיזו מידה אתה/את תומך/ת בשימושים אלו במושב מגוריך (באם שימושים אלו קיימים בפועל או לא).

שימושי-קרקע	5 תומך מאוד	4 תומך	3 לא תומך, אך לא מתנגד	2 מתנגד	1 מתנגד מאוד
שטחי עיבוד חקלאי ומגורים קיימים בלבד					
באזור בתי המגורים:					
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)					
- מוסדות-תרבות					
- מִתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכת שחייה, מכון כושר)					
- חדרי-אירוח (צימרים)					
- מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב					
- מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'					
- מחסנים					
- מבני-תעסוקה ומשרדים					
- גני-אירועים					
באזור נפרד:					
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)					
- מוסדות-תרבות					
- מִתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכת שחייה, מכון כושר)					
- חדרי-אירוח (צימרים)					
- מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב					
- מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'					
- מחסנים					
- מבני-תעסוקה ומשרדים					
- גני-אירועים					
מבני-תעסוקה ומשרדים באזור נפרד המשמש אזור תעסוקה משותף למספר יישובים					
הרחבת המגורים בתוך השטח הבנוי הקיים					
הרחבת המגורים מחוץ לשטח הבנוי הקיים					

7. באיזו מידה לדעתך פעילויות ושימושי-קרקע הבאים מתאימים למרחב הכפרי באזור המרכז?

שימושי-קרקע	5 מתאים מאוד	4 מתאים	3 ניטראלי	2 לא מתאים	1 לא מתאים כלל
פעילויות ושימושים חקלאיים:					
❖ שטחים חקלאיים:					
- מטעים, פרדסים וכרמים					
- גידולי-שדה בשטח פתוח					
- בתי רשת					
- חממות מפלסטיק					
- שטחים למרעה					
❖ גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, צאן, דגים, סוסים)					
❖ מאגרי מים למטרות חקלאות					
❖ פעילות חקלאית הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד׳					
שטחים פתוחים, פעילויות ושימושי נופש ותיירות:					
- שטחים פתוחים טבעיים					
- שטחים פתוחים מתוירים, עם שבילי הליכה/ אופניים, מסלולים, מוקדי עניין ונקודות תצפית					
- אגמים למטרות נופש					
- צימרים					
- אטרקציות תיירותיות, כגון חוות סוסים וכיו״ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו״ב					
פעילויות ושימושים מסחריים:					
- פעילות מסחרית מינורית, כגון: בתי-קפה, גלריות וכיו״ב					
- מחסנים					
- פעילות כלכלית אינטנסיבית, כגון: מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים וכיו״ב					
גני-אירועים					
שטחי בינוי להרחבת יישובים כפריים (בנייה כפרית)					
פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד׳)					

8. האם ישנם פעילויות ו/או שימושי-קרקע נוספים שלדעתך מתאימים?

למושב מגורך _____

למרחב הכפרי באזור המרכז _____

9. מהי מידת הסכמתך עם ההיגדים הבאים?

היגדים	5 מסכים מאוד	4 מסכים	3 ניטראלי	2 לא מסכים	1 לא מסכים כלל
צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים משום שהם יכולים לשמש תעסוקה משלימה לחקלאי					
חשוב לשמור על הצביון הכפרי במרחב הכפרי באזור המרכז					
צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים משום שהם יכולים לשמש תחליף לעיסוק חקלאי					
צריך להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית					
הפעילות החקלאית באזור הכפרי תורמת לאיכות החיים של התושבים					
יש צורך לתמרץ את החקלאים כדי שימשיכו בפעילות חקלאית, באמצעות:					
- תמיכה ישירה בעיבוד חקלאי (מענקי עיבוד)					
- ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד אדמתו					
- הקלה במיסים					
- הגנה מתביעות בגין פעילות חקלאית הסמוכה לאזור-מגורים					
- אחר, נא לפרט_____					
פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי					
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם					
צריך להסדיר את הפעילות הלא-חקלאית ביישובים כפריים באמצעות כללים הקובעים את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומקומה					
פעילות לא-חקלאית ביישובים כפריים פוגעת באיכות החיים של תושביהם					

אם אתה/את עוסק/ת בחקלאות, תענה/תעני, בבקשה, על השאלה הבאה. אם לא, עבר/י לשאלה 11.

10. האם אתה/את מעוניין/ת לשלב את עיסוקך בחקלאות עם חקלאות תיירותית ולפתוח את המשק שלך לציבור הרחב? נא להתייחס לכל אחת מהאפשרויות הבאות.

(לידיעתך: קיום פעילות כלשהי בתשלום לא סותר ולא תגרע מהתמיכה לחקלאי)

	פעילות כבר קיימת	מעוניין	אולי	לא מעוניין	לא רלוונטי
פתיחת שבילי הליכה למעבר חופשי לציבור במשק החקלאי					
פעילות בתשלום:					
- סיורים מודרכים במשק					
- קטיף מודרך					
- סיורי טעימה					
- עיבוד מודרך של תוצרת חקלאית					
- פעילות אחרת, נא לפרט_____					

מהם החסמים המונעים ממך פיתוח חקלאות תיירותית על בסיס המשק החקלאית שלך? _____

_____

11. מהו מקור ההכנסה העיקרי של משפחתך?

- משק חקלאי
- עבודה בשכר
- עסק עצמאי
- אחר, נא לפרט _____

12. מקום עבודתך נמצא:

- במושב המגורים
- ביישוב כפרי אחר
- ביישוב עירוני
- אחר, נא לפרט _____

13. האם אתה/את סבור/ה שילדיך ירצו להתגורר במושב שלך?

- כבר גרים במושב שלי
- ירצו להתגורר במושב שלי
- לא ירצו להתגורר במושב שלי
- ילדי כבר גרים ביישוב אחר (יישוב חקלאי/יישוב קהילתי/עיר/אחר _____)
- לא יודע
- לא רלוונטי

14. לאיזו קבוצת גיל אתה/את משתייך/ת?

א. 23-34

ב. 35-44

ג. 45-54

ד. 55-64

ה. 65+

15. ציין/י בבקשה את רמת השכלתך

א. יסודית או פחות (עד 8 שנים לימוד)

ב. השכלה תיכונית (חלקית או מלאה — 9-12 שנות לימוד)

ג. לימודים חלקיים באוניברסיטה/ביה"ס טכני

ד. תואר ראשון באוניברסיטה/ביה"ס טכני

ה. תואר שני ומעלה

16. מצב משפחתי

א. נשוי/אה או חי עם בן/בת זוג

ב. אחר_____

17. מספר ילדים המתגוררים בבית המגורים שלך באופן קבוע _____

18. האם נולדת בישראל?

א. כן

ב. לא ציין/י בבקשה את ארץ המוצא שלך _____ ושנת עלייתך _____

19. האם ברשות משפחתך כלי רכב?

א. כן, מס' כלי רכב _____

ב. לא

שאלון קיבוצים

1. מהו המעמד שלך בקיבוץ?

- חבר קיבוץ (כמה שנים _____)
- בן/בת זוג של חבר קיבוץ
- מתגורר/ת בשכירות
- אחר, נא לפרט _____

2. כמה שנים אתה/את מתגורר/ת בקיבוץ?

3. האם תעסוקתך היא בחקלאות?

- רק בחקלאות
- יותר מ- 50% מסך התעסוקה הוא בחקלאות
- בערך 50% מסך התעסוקה הוא בחקלאות
- פחות מ-50% מסך התעסוקה הוא בחקלאות
- לא עוסק בחקלאות

4. האם בכוונתך לעסוק בפעילות חקלאית בעתיד?

- כן
- אולי
- לא
- לא יודע

5. אילו תנאים נדרשים בכדי שתעסוק/י בפעילות חקלאית בעתיד?

א) _____

_____

ב) אין צורך בתנאים מיוחדים כדי שאעסוק בחקלאות בעתיד

ג) לא אעסוק בחקלאות בכל מקרה

6. לפניך רשימת פעילויות ושימושי-קרקע האפשריים ביישוב הכפרי.

באיזו מידה אתה/את תומך/ת בשימושים אלו בקיבוצך (באם השימושים קיימים בפועל או לא).

שימושי-קרקע	5 תומך מאוד	4 תומך	3 לא תומך, אך לא מתנגד	2 מתנגד	1 מתנגד מאוד
שטחי עיבוד חקלאי ומגורים קיימים בלבד					
באזור בתי המגורים:					
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)					
- מוסדות-תרבות					
- מִתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכת שחייה, מכון כושר)					
- חדרי-אירוח (צימרים)					
- מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב					
- מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד וכד'					
- מחסנים					
- מבני-תעסוקה ומשרדים					
- גני-אירועים					
באזור נפרד:					
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)					
- מוסדות-תרבות					
- מִתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכת שחייה, מכון כושר)					
- חדרי-אירוח (צימרים)					
- מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב					
- מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'					
- מחסנים					
- מבני-תעסוקה ומשרדים					
- גני-אירועים					
הרחבת המגורים בתוך השטח הבנוי הקיים					
הרחבת המגורים מחוץ לשטח הבנוי הקיים					

7. באיזו מידה לדעתך פעילויות ושימושי הקרקע הבאים מתאימים למרחב הכפרי באזור המרכז?

שימושי-קרקע	5 מתאים מאוד	4 מתאים	3 ניטראלי	2 לא מתאים	1 לא מתאים כלל
פעילויות ושימושים חקלאיים:					
❖ שטחים חקלאיים:					
- מטעים, פרדסים וכרמים					
- גידולי-שדה בשטח פתוח					
- בתי רשת					
- חממות מפלסטיק					
- שטחים למרעה					
❖ גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, צאן, דגים, סוסים)					
❖ מאגרי מים למטרות חקלאות					
❖ פעילות חקלאית הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד׳					
שטחים פתוחים, פעילויות ושימושי נופש ותיירות:					
- שטחים פתוחים טבעיים					
- שטחים פתוחים מתוירים, עם שבילי הליכה/ אופניים, מסלולים, מוקדי עניין ונקודות תצפית					
- אגמים למטרות נופש					
- צימרים					
- אטרקציות תיירותיות, כגון חוות סוסים וכיו״ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו״ב					
פעילויות ושימושים מסחריים:					
- פעילות מסחרית מינורית, כגון: בתי-קפה, גלריות וכיו״ב					
- מחסנים					
- פעילות כלכלית אינטנסיבית, כגון: מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים וכיו״ב					
גני-אירועים					
שטחי בינוי להרחבת יישובים כפריים (בנייה כפרית)					
פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד׳)					

8. האם ישנם פעילויות ו/או שימושי-קרקע נוספים שלדעתך מתאימים?

לקיבוצך _____

למרחב הכפרי באזור המרכז _____

9. מהי מידת הסכמתך עם ההיגדים הבאים?

היגדים	5 מסכים מאוד	4 מסכים	3 ניטראלי	2 לא מסכים	1 לא מסכים כלל
צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים משום שהם יכולים לשמש תעסוקה משלימה לחקלאי					
חשוב לשמור על הצביון הכפרי במרחב הכפרי באזור המרכז					
צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים משום שהם יכולים לשמש תחליף לעיסוק חקלאי					
צריך להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית					
הפעילות החקלאית באזור הכפרי תורמת לאיכות החיים של התושבים					
יש צורך לתמרץ את החקלאים כדי שימשיכו בפעילות חקלאית, באמצעות:					
- תמיכה ישירה בעיבוד חקלאי (מענקי עיבוד)					
- ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד אדמתו					
- הקלה במיסים					
- הגנה מתביעות בגין פעילות חקלאית הסמוכה לאזור-מגורים					
- אחר, נא לפרט_____					
פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי					
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם					
צריך להסדיר את הפעילות הלא-חקלאית ביישובים כפריים באמצעות כללים הקובעים את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומקומה					
פעילות לא-חקלאית ביישובים כפריים פוגעת באיכות החיים של תושביהם					

10. האם, לדעתן, כדאי לקיבוץ לפתוח את הפעילות החקלאית לציבור הרחב ('חקלאות תיירותית')?

נא להתייחס לכל אחת מהאפשרויות הבאות.

	פעילות כבר קיימת	כדאי	אולי	לא כדאי	לא רלוונטי
פתיחת שבילי הליכה למעבר חופשי לציבור במשק החקלאי					
פעילות בתשלום:					
- סיורים מודרכים במשק					
- קטיף מודרך					
- סיורי טעימה					
- עיבוד מודרך של תוצרת חקלאית					
- פעילות אחרת, נא לפרט_____					

מה נדרש, לדעתך, כדי שהקיבוץ יעסוק בחקלאות תיירותית ויפתח את הפעילות החקלאית לציבור הרחב? _____
_____

11. מהו מקור העיסוק העיקרי שלך?

- תעסוקה בענפי קיבוץ
- תעסוקה כשכיר מחוץ לקיבוץ
- עסק עצמאי
- אחר, נא לפרט _____

12. מקום עבודתך נמצא:

- בקיבוץ
- ביישוב כפרי אחר
- בישוב עירוני
- לא רלוונטי

13. האם אתה/את סבור/ה שילדיך ירצו להתגורר בקיבוץ שלך?

- כבר גרים בקיבוץ שלי
- ירצו להתגורר בקיבוץ שלי
- לא ירצו להתגורר בקיבוץ שלי
- ילדי כבר גרים ביישוב אחר (יישוב חקלאי/יישוב קהילתי/עיר/אחר _____)
- לא יודע
- לא רלוונטי

14. לאיזו קבוצת גיל אתה/את משתייך/ת?

א. 23-34
ב. 35-44
ג. 45-54
ד. 55-64
ה. 65+

15. ציין/י בבקשה את רמת השכלתך:

א. יסודית או פחות (עד 8 שנים לימוד)
ב. השכלה תיכונית (חלקית או מלאה — 9-12 שנות לימוד)
ג. לימודים חלקיים באוניברסיטה/ ביה"ס טכני
ד. תואר ראשון באוניברסיטה/ ביה"ס טכני
ה. תואר שני ומעלה

16. מצב משפחתי

א. נשוי/אה או חי עם בן/בת זוג
ב. אחר_____

17. מספר ילדים המתגוררים בבית מגוריך באופן קבוע _____

18. האם נולדת בישראל?

א. כן
ב. לא ציין/י בבקשה את ארץ המוצא שלך _____ ושנת עלייתך _____

19. האם ברשות משפחתך כלי רכב?

א. כן, מס' כלי רכב _____
ב. לא

שאלון ליישובים קהילתיים ולהרחבות הבנייה

1. כמה שנים אתה/את מתגורר/ת ביישוב/הרחבה קהילתית? _____

2. היכן התגוררת לפני יישוב זה?

- במושב חקלאי
- בקיבוץ
- ביישוב עירוני
- אחר, נא לפרט_____

3. האם אתה/את או בני משפחתך עוסקים/עסקו בחקלאות?

- אני עוסק/ת בחקלאות
- אני כבר לא עוסק/ת בחקלאות, אך עסקתי בחקלאות בעבר
- לא עוסק/ת עכשיו ולא עסקתי קודם בחקלאות
- בני משפחתי עוסקים בחקלאות
- בני משפחתי עסקו בחקלאות בעבר

4. באיזו מידה משפחתך מתפרנסת מחקלאות?

- רק מחקלאות
- יותר מ-50% מסך ההכנסה הוא מחקלאות
- בערך 50% מסך ההכנסה הוא מחקלאות
- פחות מ-50% מסך ההכנסה הוא מחקלאות
- כלל לא

5. מהו המעמד של משפחתך ביישוב?

- בעלת בית-מגורים
- מתגוררת בשכירות
- אחר, נא לפרט _____

6. האם בכוונתך לעסוק בחקלאות בעתיד?

- כן
- אולי
- לא
- לא יודע

7. אילו תנאים נדרשים בכדי שתעסוק בפעילות חקלאית בעתיד?

א) _____

ב) אין צורך בתנאים מיוחדים כדי שאעסוק בחקלאות בעתיד

ג) לא אעסוק בחקלאות בכל מקרה

8. לפניך רשימת פעילויות ושימושי-קרקע האפשריים ביישוב הכפרי.

באיזו מידה אתה/את תומך/ת בשימושים אלו ביישוב מגוריך (באם שימושים אלו קיימים בפועל או לא)?

שימושי-קרקע	5 תומך מאוד	4 תומך	3 לא תומך, אך לא מתנגד	2 מתנגד	1 מתנגד מאוד	לא רלוונטי
מגורים קיימים בלבד						
באזור בתי המגורים:						
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)						
- מוסדות-תרבות						
- מתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכת שחייה, מכון כושר)						
- חדרי-אירוח (צימרים)						
- מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב						
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב						
- מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'						
- מחסנים						
- מבני-תעסוקה ומשרדים						
- גני-אירועים						
באזור נפרד:						
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי-ספר)						
- מוסדות-תרבות						
- מתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכת שחייה, מכון כושר)						
- חדרי-אירוח (צימרים)						
- מסעדות, בתי-קפה, חנויות, גלריות וכיו"ב						
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב						
- מבנים הקשורים לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד'						
- מחסנים						
- מבני-תעסוקה ומשרדים						
- גני-אירועים						
מבני-תעסוקה ומשרדים באזור נפרד המשמש אזור תעסוקה משותף למספר יישובים						
הרחבת המגורים בתוך השטח הבנוי הקיים						
הרחבת המגורים מחוץ לשטח הבנוי הקיים						

9. באיזו מידה לדעתך פעילויות ושימושי-קרקע הבאים מתאימים למרחב הכפרי באזור המרכז?

(ניתן להיעזר בתמונות שבידי הסוקר)

שימושי-קרקע	5 מתאים מאוד	4 מתאים	3 ניטראלי	2 לא מתאים	1 לא מתאים כלל
פעילויות ושימושים חקלאיים:					
❖ **שטחים חקלאיים:**					
- מטעים, פרדסים וכרמים					
- גידולי-שדה בשטח פתוח					
- בתי רשת					
- חממות מפלסטיק					
- שטחים למרעה					
❖ **גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, צאן, דגים, סוסים)**					
❖ **מאגרי מים למטרות חקלאות**					
❖ **פעילות חקלאית הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם כגון: יקבים, מחלבות, בתי-בד, וכד׳**					
שטחים פתוחים, פעילויות ושימושי נופש ותיירות:					
- שטחים פתוחים טבעיים					
- שטחים פתוחים מתוירים, עם שבילי הליכה/ אופניים, מסלולים, מוקדי עניין ונקודות תצפית					
- אגמים למטרות נופש					
- צימרים					
- אטרקציות תיירותיות, כגון חוות סוסים וכיו״ב					
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק ששעשועים וכיו״ב					
פעילויות ושימושים מסחריים:					
- פעילות מסחרית מינורית, כגון: בתי-קפה, גלריות וכיו״ב					
- מחסנים					
- פעילות כלכלית אינטנסיבית, כגון: מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים וכיו״ב					
גני-אירועים					
שטחי בינוי להרחבת יישובים כפריים (בנייה כפרית)					
פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד׳)					

10. האם ישנם פעילויות ו/או שימושי-קרקע נוספים שלדעתך מתאימים?

ליישוב מגוריך _____

למרחב הכפרי באזור המרכז _____

11. מהי מידת הסכמתך עם ההיגדים הבאים?

	5 מסכים מאוד	4 מסכים	3 ניטראלי	2 לא מסכים	1 לא מסכים כלל
צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים משום שהם יכולים לשמש תעסוקה משלימה לחקלאי					
חשוב לשמור על הצביון הכפרי במרחב הכפרי באזור המרכז					
צריך לאפשר פיתוח עסקים לא-חקלאיים ביישובים כפריים משום שהם יכולים לשמש תחליף לעיסוק חקלאי					
צריך להטיל איסור מוחלט על הפעילות הלא-חקלאית בקרקע חקלאית					
הפעילות החקלאית באזור הכפרי תורמת לאיכות החיים של התושבים					
יש צורך לתמרץ את החקלאים כדי שימשיכו בפעילות חקלאית, באמצעות:					
- תמיכה ישירה בעיבוד חקלאי (מענקי עיבוד)					
- ויתור על דמי חכירת קרקע לחקלאי המעבד אדמתו					
- הקלה במיסים					
- אחר, נא לפרט_____					
פעילות לא-חקלאית באזור הכפרי פוגעת בנוף הכפרי					
יש להגן על השטחים החקלאיים באזור מפני שינוי ייעודם					
צריך להסדיר את הפעילות העסקית (הלא-חקלאית) ביישובים כפריים באמצעות כללים הקובעים את סוג הפעילות המותרת, היקפה ומיקומה					
פעילות לא-חקלאית ביישובים כפריים פוגעת באיכות החיים של התושבים					
פעילות חקלאית בשטחים הגובלים עם היישוב פוגעת באיכות החיים של התושבים					

12. מהו מקור ההכנסה העיקרי של משפחתך?

- עסק עצמאי
- שכר מעבודה שכירה
- אחר, נא לפרט _____

13. מקום עבודתך נמצא:

- ביישוב המגורים
- ביישוב כפרי אחר
- ביישוב עירוני
- אחר, נא לפרט _____

14. האם אתה/את סבור/ה שילדיך ירצו להתגורר ביישוב שלך?

- כבר גרים ביישוב שלי
- ירצו להתגורר ביישוב שלי
- לא ירצו להתגורר ביישוב שלי
- ילדי כבר גרים ביישוב אחר (יישוב חקלאי/יישוב קהילתי/עיר/אחר _____)
- לא יודע
- לא רלוונטי

15. לאיזו קבוצת גיל אתה/את משתייך/ת?

א. 23-34
ב. 35-44
ג. 45-54
ד. 55-64
ה. 65+

16. ציין/י בבקשה את רמת השכלתך

א. יסודית או פחות (עד 8 שנים לימוד)
ב. השכלה תיכונית (חלקית או מלאה — 9-12 שנות לימוד)
ג. לימודים חלקיים באוניברסיטה/ ביה"ס טכני
ד. תואר ראשון באוניברסיטה/ ביה"ס טכני
ה. תואר שני ומעלה

17. מצב משפחתי

א. נשוי/אה או חי עם בן/בת זוג

ב. אחר_____

18. מספר ילדים המתגוררים בביתך באופן קבוע _____

19. האם נולדת בישראל?

א. כן

ב. לא ציין/י בבקשה את ארץ המוצא שלך _____ ושנת עלייתך _____

20. האם ברשותך כלי רכב?

א. כן, מס׳ כלי רכב _____

ב. לא

נספח 2

לוח 1: התפלגות הנשאלים בקבוצות מדגם שונות לפי הערכות הפעילויות ושימושי-קרקע האפשריים ביישוב-מגוריהם (אחוזים)

משתנים	ערכים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים*
סה"כ מדגם		129	92	75
באזור בתי מגורים:				
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי ספר)	- תומך	83.2	85.2	84.8
	- ניטראלי	8.0	9.9	6.1
	- מתנגד	8.8	4.9	7.5
- מוסדות-תרבות	- תומך	80.8	82.7	77.3
	- ניטראלי	11.2	8.6	4.5
	- מתנגד	8.0	8.7	16.7
- מִתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכות שחייה, מכוני כושר וכד')	- תומך	70.2	82.7	80.3
	- ניטראלי	11.3	8.6	7.6
	- מתנגד	18.5	8.7	10.6
- חדרי-אירוח (צימרים)	- תומך	26.2	32.6	21.3
	- ניטראלי	23.8	25.0	30.7
	- מתנגד	50.0	42.4	48.0
- מסעדות, בתי רפה, חנויות, גלריות וכיו"ב	- תומך	27.4	31.5	26.7
	- ניטראלי	23.4	17.4	17.3
	- מתנגד	49.2	51.1	53.3
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים	- תומך	17.2	21.7	8.0
	- ניטראלי	16.4	14.1	10.7
	- מתנגד	66.4	64.2	81.3
- פעילות הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם (יקבים, מחלבות וכד')	- תומך	36.6	50.0	16.0
	- ניטראלי	15.4	17.4	18.7
	- מתנגד	48.0	32.6	65.3
- מחסנים	- תומך	14.9	20.6	2.7
	- ניטראלי	20.7	22.8	4.0
	- מתנגד	64.5	56.6	83.3
- מבני-תעסוקה ומשרדים	- תומך	27.9	25.0	2.7
	- ניטראלי	26.2	20.8	14.7
	- מתנגד	45.9	54.2	80.0
גני-אירועים	- תומך	10.7	3.7	-
	- ניטראלי	17.3	7.4	3.0
	- מתנגד	71.9	87.9	97.0

לוח 1 (המשך):

משתנים	ערכים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים*
באזור נפרד:				
- מוסדות-חינוך (גנים, בתי ספר)	- תומך - ניטראלי - מתנגד	62.7 15.3 22.0	70.4 22.2 7.4	77.3 4.5 18.2
- מוסדות-תרבות	- תומך - ניטראלי - מתנגד	64.5 16.9 18.6	63.0 25.9 11.1	78.8 9.1 12.1
-מִתקני-ספורט (מגרשי ספורט, בריכות שחייה, מכוני כושר וכד׳)	- תומך - ניטראלי - מתנגד	75.6 14.3 10.1	69.1 21.0 9.9	81.8 6.1 12.1
- חדרי-אירוח (צימרים)	- תומך - ניטראלי - מתנגד	65.8 20.8 13.3	46.7 30.4 22.9	50.7 25.3 24.0
- מסעדות, בתי רפה, חנויות, גלריות וכיו״ב	- תומך - ניטראלי - מתנגד	75.0 16.7 8.3	58.7 17.4 23.9	64.0 17.3 18.7
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	68.4 19.6 12.0	43.5 22.8 33.7	42.7 20.0 37.3
- פעילות הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם (יקבים, מחלבות וכד׳)	- תומך - ניטראלי - מתנגד	81.0 14.9 4.1	65.2 17.4 17.4	46.7 25.3 28.0
- מחסנים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	64.5 23.1 12.4	42.4 19.6 38.0	29.3 17.3 52.0
- מבני-תעסוקה ומשרדים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	71.4 21.0 7.6	43.5 21.7 34.8	42.7 16.0 40.0
גני-אירועים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	59.2 17.5 23.3	32.6 17.4 50.0	24.0 10.7 64.0

לוח 1 (המשך):

משתנים	ערכים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים*
מבני-תעסוקה ומשרדים באזור נפרד המשמש אזור תעסוקה משותף למספר יישובים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	-	69.2 19.8 11.0	70.7 14.6 14.7
שטחי עיבוד חקלאי ומגורים קיימים בלבד (ליישובים קהילתיים – מגורים קיימים בלבד)	- תומך - ניטראלי - מתנגד	36.1 31.5 32.4	44.5 27.2 28.3	30.7 24.0 45.3
הרחבת המגורים בתוך השטח הבנוי הקיים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	75.8 8.3 15.8	67.4 15.2 17.4	36.0 16.0 33.3
הרחבת המגורים מחוץ השטח הבנוי הקיים	- תומך - ניטראלי - מתנגד	76.2 13.9 9.8	69.6 18.5 11.9	50.7 18.6 30.7

* לנשאלים ביישובים הקהילתיים ניתנה אפשרות לבחור אופציה נוספת, "לא רלוונטי", בנוגע לשאלה זו (שאלה 8, שאלון ליישובים קהילתיים, נספח 1). כתוצאה מכך, בחלק מהתשובות של קהל המדגם ביישובים הקהילתיים, האחוז המסתכם הוא פחות מ-100.

לוח 2: התפלגות הנשאלים בקבוצות מדגם שונות לפי הערכות הפעילויות ושימושי-קרקע במרחב הכפרי באזור המרכז (אחוזים)

משתנים	ערכים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים
סה"כ מדגם		129	92	75
פעילויות ושימושים חקלאיים:				
- מטעים, פרדסים וכרמים	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	86.4 8.8 4.8	90.2 6.5 3.3	80.0 16.0 4.0
- גידולי-שדה בשטח פתוח	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	91.2 6.4 2.4	88.0 7.6 4.4	76.0 17.3 6.7
- בתי רשת	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	57.0 29.8 13.2	72.8 13.1 14.1	62.7 24.0 13.3
- חממות מפלסטיק	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	59.2 25.2 15.6	70.7 16.3 13.0	60.0 22.7 17.3
- שטחים למרעה	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	37.2 23.1 39.7	55.6 17.3 27.1	47.0 21.2 31.8
- גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, צאן וכו')	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	67.7 14.5 17.8	59.3 16.1 24.6	33.3 16.7 50.0
- מאגרי מים למטרות חקלאות	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	75.6 17.9 6.5	55.4 25.0 19.6	48.0 29.3 22.7
- פעילות הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם (יקבים, מחלבות וכד')	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	79.2 17.6 3.2	77.2 14.1 8.7	70.0 18.7 10.7

לוח 2 (המשך):

משתנים	ערכים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים
שטחים פתוחים, פעילויות ושימושי נופש ותיירות:				
- שטחים פתוחים טבעיים	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	87.1 10.5 2.4	78.3 6.5 15.2	90.7 5.3 4.0
- שטחים פתוחים מתוירים, עם שבילי הליכה/אופניים, מוקדי עניין ותצפיות	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	82.4 11.2 6.4	88.5 4.7 6.8	94.7 5.3 -
- אגמים למטרות נופש	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	62.1 15.3 22.6	52.7 24.2 23.1	68.0 12.0 20.0
- צימרים	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	46.4 21.6 32.0	44.4 27.9 27.7	58.7 28.0 13.3
- אטרקציות תיירותיות, כגון חוות סוסים וכיו"ב	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	68.5 16.9 14.6	62.6 20.9 16.5	72.0 17.3 10.7
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	55.6 21.0 23.4	33.1 19.9 47.0	54.7 17.3 28.0
פעילויות ושימושים מסחריים:				
- פעילות מסחרית מינורית, כגון: בתי-קפה, גלריות וכיו"ב	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	77.6 12.0 10.4	58.8 13.6 27.6	78.7 14.7 6.6
- מחסנים	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	40.8 23.2 36.0	27.6 25.4 47.0	24.0 26.7 49.3
- פעילות כלכלית אינטנסיבית, כגון: מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים וכיו"ב	- מתאים - ניטראלי - לא מתאים	33.3 28.5 38.2	22.0 13.3 64.7	29.3 22.7 48.0

לוח 2 (המשך):

משתנים	ערכים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים
גני-אירועים	- מתאים	48.8	22.0	24.0
	- ניטראלי	16.0	20.1	28.0
	- לא מתאים	35.2	57.9	48.0
שטחי בינוי להרחבת יישובים כפריים	- מתאים	68.0	67.4	64.0
	- ניטראלי	16.0	18.5	24.0
	- לא מתאים	16.0	14.1	12.0
פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים וכד')	- מתאים	32.0	27.2	21.3
	- ניטראלי	19.2	20.6	14.7
	- לא מתאים	48.8	47.8	64.0

לוח 3: התפלגות הנשאלים בקבוצות מדגם שונות לפי הערכות הפעילויות ושימושי-קרקע במרחב הכפרי באזור המרכז (ציון ממוצע)

משתנים	קיבוצים	מושבים	יישובים קהילתיים
סה"כ מדגם	129	92	75
פעילויות ושימושים חקלאיים			
- מטעים, פרדסים וכרמים	4.38	4.41	4.21
- גידולי-שדה בשטח פתוח	4.46	4.40	4.12
- בתי רשת	3.77	3.99	3.75
- חממות מפלסטיק	3.77	4.00	3.64
- שטחים למרעה	3.10	3.48	3.29
- גידול בעלי-חיים (רפתות, לולים, צאן וכו')	3.77	3.51	2.77
- מאגרי מים למטרות חקלאות	4.06	3.64	3.41
- פעילות הקשורה לעיבוד מוצרים חקלאיים ו/או למכירתם (יקבים, מחלבות וכד')	4.09	3.95	3.81
שטחים פתוחים, פעילויות ושימושי נופש ותיירות			
- שטחים פתוחים טבעיים	4.41	4.11	4.56
- שטחים פתוחים מתוירים, עם שבילי הליכה/אופניים, מוקדי עניין ותצפיות	4.25	4.35	4.61
- אגמים למטרות נופש	3.68	3.60	3.91
- צימרים	3.22	3.32	3.64
- אטרקציות תיירותיות, כגון חוות סוסים וכיו"ב	3.84	3.68	3.85
- אטרקציות תיירותיות, כגון פארק שעשועים וכיו"ב	3.48	2.89	3.44
פעילויות ושימושים מסחריים			
- פעילות מסחרית מינורית, כגו: בתי-קפה, גלריות וכיו"ב	3.99	3.52	4.07
- מחסנים	3.07	2.74	2.64
- פעילות כלכלית אינטנסיבית, כגון: מתחמי מסחר ותעסוקה גדולים וכיו"ב	2.95	2.34	2.77
גני-אירועים	3.08	2.42	2.64
שטחי בינוי להרחבת יישובים כפריים	3.75	3.77	3.72
פעילות הקשורה לאיכות הסביבה (אתרי סילוק פסולת, מכון לטיהור שפכים)	2.71	2.54	2.36